KUR'ÂN'DA ÜMİT VE ÜMİTSİZLİK

Zekariya EFE

Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Hasan YILMAZ

2013
Her Hakkı saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Zekariya EFE

KUR'ÂN'DA ÜMİT VE ÜMİTSİZLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Hasan YILMAZ

ERZURUM-2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

13 / 11 / 2013

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **"KUR'AN'DA ÜMİT VE ÜMİTSİZLİK"** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.

☑ Tezimin/ Raporumun 3 (üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/ raporumun her yerden erişime açılabilir.

13 / 11 / 2013

Zekariya EFE

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Hasan YILMAZ danışmanlığında, Zekariya EFE tarafından hazırlanan bu çalışma 13 / 11 / 2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Hasan YILMAZ İmza: .....

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE İmza: .....

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU İmza: .....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. ..... / ..... / .....

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **IV**
ABSTRACT ..... **V**
ÖNSÖZ ..... **VII**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
ÜMİDİN MAHİYETİ DEĞERİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. ÜMİDİN MAHİYETİ **7**
1.1.1. Ümidin Tanımı **7**
1.1.1.1. Ümidin Sözlük Anlamı **7**
1.1.1.2. Ümid (Recâ)'in Terim Anlamı **8**
1.1.2. Ümidin Kısımları **10**
1.1.2.1. Bireysel Ümit **10**
1.1.2.2. İçtimaî Ümit **11**
1.2. ÜMİTLE İLGİLİ KELİMELER **13**
1.2.1. Ümitle İlgili Kelimeler **13**
1.2.1.1. Recâ **14**
1.2.1.2. Tama' **14**
1.2.1.3. Emel **15**
1.2.1.4. Tevakku/İntizar **16**
1.2.1.5. Temenni / Ümniye **17**
1.2.2. Ümit Kelimesiyle Anlam Bağı Olan Kelimeler **18**
1.2.2.1. Ümidin Harekete Geçirdiği Kavramlar **18**
1.2.2.1.1. İbtiğa **18**
1.2.2.1.2. Dua **20**
1.2.2.2. Ümidi Harekete Geçiren Kavramlar **27**
1.2.2.2.1. Güven / Emn **28**
1.2.2.2.2. Tevekkül **29**
1.3.1. Kur'ân'da Ümit Olgusu **32**
1.3.2. Kur'ân'da Ümide Yapılan Vurgu **39**
1.3.3. Rahmet ve Merhamete Yapılan Vurgu **41**

1.3.4. Af ve Mağfirete Yapılan Vurgu 44
1.3.5. Ümidin Allah Hakkında Kullanılması 46
1.4. KUR'ÂN'DA KORKU VE ÜMİT 48
1.4.1. KUR'ÂN'DA KORKUYU İFADE EDEN KELİMELER 49
1.4.1.1. Hevl 49
1.4.1.2. Hazr 49
1.4.1.3. Feza' 50
1.4.1.4. Vecel 50
1.4.1.5. Veces 50
1.4.1.6. İşfak 51
1.4.1.7. Rav'a 51
1.4.1.8. Rahbet 51
1.4.1.9. Rû'b 52
1.4.1.10. İttika 53
1.4.1.11. Haşyet 53
1.4.1.12. Havf 53
1.4.2. BİLİNÇ BAKIMINDAN KORKU 54
1.4.2.1. Bilinçli Korku 54
1.4.2.2. Bilinçsiz Korku 55
1.4.3. NİTELİK BAKIMINDAN KORKU 55
1.4.3.1. Mümin'in Allah Korkusu 55
1.4.3.1.1. Peygamber ve Salih Olanın Allah Korkusu 56
1.4.3.1.2. Meleklerin Korkusu 57
1.4.3.2. İnkârcıların Korkusu 57
1.5. KUR'ÂN' DA KORKU-ÜMİT İLİŞKİSİ 57
1.5.1. Boş Ümit / Faydasız Ümit (Kuruntu) 59
1.5.1.1. İmhâl 63
1.5.1.2. Ğarûr 64
1.5.2. En Çok Ümit Veren Ayetler 66

İKİNCİ BÖLÜM

ÜMİTSİZLİĞİN MAHİYETİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. ÜMİTSİZLİĞİN MAHİYETİ 68
2.1.1. Ümitsizliğin Tanımı 68
2.1.1.1. Sözlük Anlamı 68
2.1.1.2. Terim Anlamı 68
2.2. ÜMİTSİZLİKLE İLGİLİ KELİMELER 69
2.2.1. Ye's / Yeis 69
2.2.1. Kanût 69
2.2.2. Beles / İblas 70
2.2.3. Ümitsizliğe Sevkeden Durumlar 70
2.2.3.1. Vehn 72
2.2.3.2. Hüzün 73
2.3. ÜMİTSİZLİK OLGUSU 74
2.3.1. Kur'ân'da Ümitsizlik Olgusu 74
2.3.2. Bir Saptırıcı Davranış Olarak Ümitsizlik 79
2.3.3. Ümitsizlik – İman İlişkisi 84
2.3.3.1. Yeis Halinde İman ve Tevbe 90
2.3.4. İyimser ve Kötümser Olmak 90
SONUÇ 97
BİBLİYOGRAFYA 100
ÖZGEÇMİŞ 105

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN'DA ÜMİT VE ÜMİTSİZLİK

Zekariya EFE

Tez Danışmanı: Y. Doç. Dr. Hasan YILMAZ

2013, 105 sayfa

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Hasan YILMAZ (Danışman)
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

İnsan hayatında, özellikle psikolojisinde çok önemli olan ümit ve ümitsizlik, birçok bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Ancak İslam bilimleri açısından bakıldığında bir iki makalenin dışında teferruatlı bir çalışma görülmemektedir. Bu nedenle İslam bilimleri çalışmalarında, özellikle tefsir alanında ilk adımı atmak ve insanlığın menfaatine bir nebze katkıda bulunmak için ele aldığımız bu çalışma iki bölümde incelenmektedir.

Birinci bölümde ümit kavramını, etimolojik, terminolojik ve semantik olarak incelenmenin yanında; bu kavramın değeri, mahiyeti ve kaynağına da vurgu yapılmıştır. İlgili kelimeler olan Tema', Emel, İntizar ve Ümniyye gibi kelimeler incelendi. "Beyne'l-Havf-i ve'r-Recâ" kavramını ifade eden "Ümit ve Korku" ilişkisi tefsir alanında değerlendirilerek ayetler ışığında açıklanmaya çalışıldı.

İkinci bölümde ise ümitsizliğin kaynağı ve imanla olan ilişkisi yanında, yeis halinde tövbe incelenmeye çalışıldı. Ümitsizliği ifade eden Yeis, Kanût ve İblâs gibi kelimelere yer verildi.

Bütün noksanlıklarına rağmen çalışmamızın insanlığa faydalı olmasını yüce Allah'tan niyaz eder, ilim çevrelerine bir katkısı olması halinde kendimizi bahtiyar addederiz.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Ümit, Ümitsizlik, Korku, Emn, Tevekkül

ABSTRACT

MASTER THESIS
ABOUT HOPE AND HOPELESS IN THE QUR'AN

Zekariya EFE

Advisor: Asst. Prof. Dr. Hasan YILMAZ
2013, page: 105

Jury: Asst. Prof. Dr. Hasan YILMAZ (Advisor)
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

In the life of human, especially in psychology, hope and despair which is very important has been the subject of many scientific studies. But from the perspective of Islamic sciences, it is not seen on exhaustive study except one or two articles. Thus in the studies of islamic science, we want to take the first step in the field of commentary and contribute a little bit to the interest of humanity, so this study is examined in two partsz.

In the first part, besides hope, etymologic, terminological and semantic views, it was emphasized on the nature and source of value. Themes, desire, expectation and edifice words were examined as a related words. The relationship between hope and fear which is expressing the concept of "Beyne'l-Havf-i ve'r-Recâ" was examined in the light of commentary.

In the second part, beside the source of despaire and its relationship with faith, repentance has been examined in the mood of desperation. Like desperation, kanut and doleful words which are related to desperation and handled, too.

Despite the all shortcamings of our study, we hope that it will be very useful to humanity and we supplicate to Allah. In the case of a contribution to the science enviroment, we feel ourselves fortunate.

Keywords: Qur'ân, Hope, hopeless, Fear, Pessimism, Trust, Trust in Allah

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi Selam
bkz	: Bakınız
bs	: Baskı
bsz.	:Belirsiz
b.	: Bin veya İbn
cc.	: Celle Celaluhu
çev.	: Çeviren
DİA,	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB. Meâl	: Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerim Meâli
Hz.	: Hazreti
Sav.	: Sallallah Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar Aralığı
tah.	: Tahkik veya Neşir
tsz	: Tarihsiz

ÖNSÖZ

Ümidin insanda uyandırdığı moral ve motivasyonun iyi olması ne kadar önemliyse, ümitsizliğin insanı olumsuz yönde etkilemesi de o kadar önemli bir konudur. Bu sebeple bu konu insanı, ister istemez bir çalışmaya sevk etmektedir. Bu çalışma, ümidin kazanımları, değeri, mahiyeti ve kaynağı incelenerek, ümitsizliğin de mahiyet ve kaynağı ele alınarak ortaya konulmuştur.

Konu, ümidin Kur'ân açısından değerlendirilmesi olunca daha da bir önem kazanmaktadır. Bu yüzden böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

İndiriliş amacı insanları doğruya ve hidayete ulaştırmak olan Kur'ân, İslâm dini açısından ilk kaynak sayılmaktadır. İnsanları gerçek bilgiye yönelten ilahi kelâm, kıyamete kadar insanlığın sorunlarına cevap verebilecek bir potansiyele, bir güce sahiptir. Bu nedenle onun ümit ve ümitsizliğe bakışını, değerlendirmesini, ortaya koyduğu ideali bilmek çok önem arz etmektedir.

Ümit ve ümitsizliğin değerlendirilmesi, hayatı etkileme konusundaki rolü, özellikle insanın eğitim, psikolojik ve sosyal yönlerine etkisi bilimsel araştırmalara konu olmuştur. İslam bilimleri açısından bakıldığında ümit ve ümitsizlik konusunda tasavvuf ve kelam alanında bir iki makalenin dışında detaylı bir çalışma görülmemektedir. Bu nedenle bu konuyu Kur'ân açısından detaylı bir şekilde araştırma, konuyla ilgili Ayet-i Kerimeleri dikkatlice inceleme ihtiyacı hissettik. Bu ihtiyaç bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir.

Konunun iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için çalışmamızı iki bölüme ayırarak inceledik. Birinci bölümde ümit kavramını, ümidin değerini ve ümit kavramı ile ilgili kelimeleri incelemeye çalıştık. Bir kelime veya kavramın iyi anlaşılmasına katkıda bulunan etkenlerden birisinin de o kelimenin zıddının bilinmesi olduğundan ikinci bölümde ümidin zıddı olan ümitsizliğe, ümitsizlikle ilgili kavramlara ve Kur'ân'ın ümitsizliği değerlendirmesine yer verdik.

Çalışmamızın sonuç bölümünde ise, elde ettiğimiz birikimlerle, konunun bir değerlendirmesini yaparak kanaatimizi ilim dünyasıyla paylaşmak istedik ve tüm eksikliklerine rağmen bu çalışmamızla insanlığa faydalı olmayı amaçladığımızı belirttik.

Çalışmamız, tüm noksanlıklarına rağmen ümidini kaybetmiş, ümidi tükenmiş, günahlara dalmak suretiyle affedilmekten ümidini kesmiş, çektiği sıkıntılar dolayısıyla

hayata küsmüş ve ümit ışığı bulmakta güçlük çeken insanlara bir nebze de olsa ümit verebilmesi halinde kendimizi bahtiyar addedeceğiz.

Hem çalışmamızın yönlendirilmesi ve neticelendirmesi hususunda hem de teknik açıdan desteklerini bizden esirgemeyen danışmanım muhterem Yrd. Doç. Dr. Hasan YILMAZ hocama şükranlarımı arz ederim. Ayrıca yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE, Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU ve Prof. Dr. Musa BİLGİZ hocalarıma ve emeği geçen tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Erzurum, 2013 Zekariya EFE

GİRİŞ

İnsanoğlu akıllı ve toplumsal bir varlık olarak yaratıldığından bir düzene ve bir kurala ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyacı en güzel şekilde Kur'ân-ı Kerim karşılamaktadır. Zira Kur'ân, bütün insanlığa iki dünya mutluluğunun yollarını göstermek için Yüce Allah tarafından gönderilmiş, ideal bir yaşam biçiminin nasıl olması gerektiğinin ana ilkelerini sunmuştur; ancak Kur'ân'ın gösterdiği ve içerdiği ilkelerden yararlanmak; onu iyi okumak, anlamak ve yaşamakla mümkündür. Müslümanlar, indiği ilk yıllardan beri Kur'ân'ın gösterdiği bu ilkelerin farkına varmışlar, ilk dönemden günümüze kadar bu ilkeleri yaşamak için büyük çabalar göstermişlerdir. Kitabın bizzat kendisinin de bu yönde rehber olduğunu belirtmesi[1] ilgili gayret ve çabayı daha da artırmış, her iki dünya saadetini yakalamak isteyen Müslümanların vazgeçilmez kitabı ve ümit kaynağı olmuştur; zira insana her yönüyle rehberlik yapan Kur'ân, ümit ve ümitsizlik konusunda da rehberlik yapmaktadır. Buna ihtiyaç vardır. Çünkü ümit, insan için zorunlu bir ihtiyaçtır.[2] Bu ihtiyacın giderilmesi, insanların israf olmaması için elzemdir.

Bunun örneğini, Kur'ân Firavunun şahsında bizlere sunmakta ve Firavunun insanları nasıl israf ettiğini bildirmektedir. Zira Firavun en büyük müsriftir.[3] Bu nedenle insanlar israf olmasınlar, dünya ve ahirette bedbaht olmasınlar; insanlar hem dünyada hem de ahirette mesut ve bahtiyar olsunlar diye, Yüce Allah kitabı Kur'ân-ı Kerim'i insanlığa göndermiştir. Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'de bu kitabı açıklamış ve anladıklarını da yine anlaşılır bir şekilde ifade etmiştir. Bu nedenle Kur'ân ve Sünnet, insanlığın saadet ve mutluluğu için çok önemli iki kaynaktır.

Bu önemin farkında olan Müslümanların, Hz. Muhammed (s.a.v.)'den sonra da Kur'ân'ın ve Sünnet 'in kazandıracağı mutluluğa, ihtiyaçları artarak devam etmektedir. Özellikle dünyevileşmiş insanların çoğunlukta olduğu günümüzde, bu ihtiyaç kendisini daha çok hissettirmeye başlamıştır. Çünkü bu dönemde, İslâm dünyasının sınırları, her ne kadar dünyanın her tarafına ulaşmış olsa da insanların çok azı, dünyada mutluluğu

---

[1] Bakara, 2/2.

[2] Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Ümit İman İlişkisi" *Tasavvuf, İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 1, 2000 , ss. 155-176, s.155 .

[3] Yunus 10/83; Duhan 44/31; "Bu kimseler, hedeflerine varmak için en günahkârca metotlara başvurmaktan çekinmeyen, hiçbir vicdan azabı çekmeksizin zulüm işleyen, ahlaksızlık ve barbarlık eden kimseler, çıkarlarına uygun düştüğünde tüm sınırları hiçe sayarlar ve kendilerini durduracak bir had ve sınır tanımazlar." Ebu'l Al'a Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, (Çev. Muhammed Han Kayani ve arkadaşları), İnsan Yay., İstanbul 1991, II, 356.

ahirette de kurtuluşu ümit etmektedir. Müslümanların karşılaştıkları farklı din ve kültür mensuplarını yakından tanımış olmaları, onlardan etkilenmeleri Müslümanların yaşam biçimini hızlı bir şekilde -dünyevileşme yönünde- değiştirmiş; günah, Müslümanlar arasında diğer zamanlarda olduğundan daha fazla cazibesini göstermiştir.

İlk asırlarda yeni milletlerin Müslüman olmaları dolayısıyla kendi düşünceleriyle birlikte, eski kültürlerini Kur'ân'ın tefsirine katmaları,[4] yeni neslin düşüncelerinde değişiklikler meydana getirmede etkin rol oynamıştır. Nitekim adına "İsrâiliyât" denilen ve Kur'ân tefsirine sokulan hurafelerde, bu yabancı kültürlerin etkisi fazlasıyla görülmektedir.[5] Bunlara ilaveten son zamanlarda; "kendi emellerini gerçekleştirmek, İslam'ın saf ve temiz kaynaklarını bulandırmak, atalarının yapamadıklarını yapmak için" İslam'ı seçen, Müslüman görünen, Müslümanların düşüncelerinin yanlış yönde değişmesi için çalışan insanların etkilerini de göz ardı etmemek gerekir. Bütün bu olumsuz çalışmalarla kaynağa sokulan hurafe ve batıl görüşlerle, kaynak bulandırılmak istenmiştir. Kasıtlı olarak tefsire sokulan bu hurafeler, asırlar boyunca camilerde, insanların eğitildiği her yerde, Müslümanlara anlatılmıştır.[6] Kur'ân'ın doğru bir tefsiriymiş gibi sunulan bu yönlendirmeler ve düşüncelerdeki değişiklikler, iyiden ve hakikatten uzaklaşmalara sebep olmuş ve düşüncelerde ümitsizliğin hâkim olmasına yol açmıştır. Bu çalışmaları yaparken zaman zaman Kur'ân'ı kaynak olarak gösterdikleri görülmektedir; zira kendi görüşleri ve ideolojilerine uygun olan ayetleri almaları, uygun olmayanları da te'vil edip görüşlerine uydurmaya çalışmaları yapılan tahrifin daha da etkili olduğunu vurgulamaktadır.[7] Kısaca, kendi fikirlerini esas, Kur'ân'ı ise, görüşlerini teyit eden tali bir unsur olarak görmüşlerdir.[8]

Şimdiye kadar kısaca bahsetmeye çalıştığımız bu tarihî gerçeklerden, sekülerleşen dünyanın çekiciliğinden ve günahların olabildiğince cazibeli bir şekilde sunulmasından etkilenenler; bunlardan kurtulmak için içlerinde Allah'a ümit besleyen, iyi bir kul olmaya karar veren insanlar daha önce de olmuş ve yine olacaktır. Bu kurtuluşu amaç edinenlere, ümidin ve ümitsizliğin etkileri iyi anlatılmalıdır.

---

[4] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 2010, s. 215.

[5] Kadir Polater, *Kur'ân'da Rahmet Kavramı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1997, s. 4.

[6] Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Beyan Yay., İstanbul 2012, s. 16-18.

[7] Cerrahoğlu, I, 303.

[8] Polater, "Muhammed Abdü'l-Azim Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî U'lûmi'l-Kur'ân*, Matbaatü'l- İsa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, t.siz., II, 35-43; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası A.Ş.; Ankara 1988. I, 306'den naklen", s. 2.

Müslümanların maneviyatı ihmal etmeden -ümitle- maddi yönden ilerlemeleri; manevî yönden bataklığa saplanan insanlara özenmekten vazgeçip tüm insanların örnek alacağı, özenilen örnek toplumlar oluşturmaları gerekir. Örnek bir toplum, ancak ve ancak İslam dini yaşanarak oluşturulabilir. Bu bakımdan " *Ey iman edenler! iman ediniz...*"[9] ayeti kerimesi de buna işaret etmektedir; zira iman etmek güvenmek demektir, ümit de Allah'a güvenmeyi ifade etmektedir. Bununla birlikte güven çabayı, çaba ve gayret başarıyı, başarı örnek alınmayı ve özenilen toplum olmayı ve toplumları etkilemeyi beraberinde getirmektedir.

Hem fert olarak, hem de toplum olarak insan hayatı inişli çıkışlı bir grafik çizmektedir. Bu hayatta mutluluklar ve hüzünler; savaşlar ve barışlar yan yana ve iç içedir. Elbette ki böyle bir hayat, insan psikolojisini etkilemektedir. İnsan psikolojisi bazen iyi yönde etkilenir ve insan hayata ümitle bakar; bazen de kötü yönde etkilenir ve insan hayata karamsar bakar. Ümitsizlik insanı karamsarlık ve kötümserliğe itebilir; nitekim İslâm âlemi, XVIII. ve özellikle XIX. yüzyıllarda ümitsizliğe düşerek Batı'nın tesirine girmeye başlamıştır. Müslümanların ümitsizliğe kapılması, açıktan ve doğrudan meydan okumalara; Yahudiler tarafından kışkırtılan Hıristiyan misyonerlerin İslâm toplumlarını incelemelerine ve tenkit etmenlerine yol açmış[10]; çeşitli yollarla gelen şiddet, baskı ve mahrumiyetler dinî ve fikrî yozlaşmalara neden olmuştur.

Nitekim "Avrupalı muharrirlerin ekserisi, Rasûlullah (s.a.v)'ın hayatını en karanlık renklerle tasvir ederler. Devrimizin ihtiyaçları, çağımızın Müslümanlarına İslâm edebiyatını ihmale sürüklettiğinden, çağımız Müslümanları Rasûlullah (s.a.v)'ın hayatına dair bir şey nakletmek icap ettikçe, Avrupalıların eserlerine müracaatı en kolay yol olarak buluyorlar. Böylece Batılı eleştirmenler tarafından yazılan zararlı eserler, Müslümanların dimağlarını tedricen zehirlemeye başladığı halde",[11] onlar bunu hissetmiyorlar.

---

[9] Nisa 4/136.

[10] Fazlurrahman, *İslâm*, (Çev: Mehmet Dağ - Mehmet Aydın), Fakülteler Matbaası, İstanbul 1981, s. 267-268.

[11] Polater, "İmam Şiblî, *Asr-ı Saadet* (Çev. Ö. Rıza Doğrul), Eskişehir Kütüphanesi, Toker Matbaası, İstanbul 1974. I, 20'den Naklen", s. 6.

Bu yöntem sadece siyer-i nebi ve onun pak hadisleriyle sınırlı değildir elbette, Kur'ân için de aynı tehlike geçerlidir; yoksa bir Müslüman'ın Kur'ân'a karşı itirazlarda bulunmasını izah etmek mümkün değildir.[12]

Asrımız, önceki asırlardan daha ziyade batının ve batılın, Müslümanlarla her alanda mücadele asrı olmuştur. Bu mücadeleyi Müslümanlar, İlim, kültür ve bilim alanında vermek zorundadır; zira gayretli çalışılırsa başarı kendiliğinden gelecektir.

Kur'ân-ı Kerim'in nitelediği mümin örneğini yakalamak isteyen Müslüman ümitsizlik girdabından biran önce kendisini kurtarmak için çalışmalıdır. Bu çalışma onun günahlardan uzak kalmasına ve yeniden ümitlenmesine neden olacaktır. Doğasında ümit olan insan, her alanda Yüce Allah'ın sevgisini ve merhametini hissetmelidir. Bu merhametten ve sevgiden ise ümidini asla kesmemelidir.[13]

Hayat içerisinde İslam'a karşı suç işlemiş insanlar, İslâm'ın Müslümanlara ve tüm mahlûkata karşı merhamet nazarıyla baktığı gibi günahkârlara da merhamet nazarıyla bakmakta olduğunu anladığında ümitvar olacaktır; nitekim günahkârların rahmetten ümit kesmemeleri Yüce Allah tarafından öğütlenmektedir.[14]

Yüce Allah'la ilişkilerinin düzelmesini isteyen, yaptıkları onca olumsuzluğa rağmen pişmanlık duyarak, hem dünyada hem de ahirette mutlu olmak isteyen herkesin moral ve motivasyonlarının, ümit ve ümitsizlikle etkilendiğini bilmeleri son derece önemlidir. Ümidin imanla olan ilişkisi ne kadar güçlü ve doğru orantılı ise ümitsizliğin de imanla olan ilişkisi o derece zayıf ve ters orantılıdır. Yeri geldiğinde bu konular daha detaylı bir biçimde işlenecektir.

Yöntem

Bu tezde, kaynak taraması klasik ve çağdaş tefsirlere bakılarak yapılmıştır. Kaynak taraması, veri toplama aşamasında yapılmış, Türkçe kaynaklarda ümit ve ümitsizlikle ilgili "Kur'an'da Ümit İman İlişkisi"[15] ve "Kelami Açıdan Ümitsizlik"[16] makalelerinden başka bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu tezimiz, sahasında ilk çalışma olmaktadır.

---

[12] Muhammed Seyyid Keylânî, *Zeylü'l-Milel ve'n-Nihal*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1975, 80-109; Cerrahoğlu, II, 356-378; Cemil Sena, *Hz. Muhammed'in Felsefesi*, Yükselen Matbaası, İstanbul 1971, s.14-49.

[13] Kasapoğlu, s.155.

[14] Yusuf, 12/82; Zümer, 39/53.

[15] Kasapoğlu, s. 155-176.

[16] Resul Öztürk, "Kelami Açıdan Ümitsizlik" *Ekev Akademi Dergisi*, 2008, ss. 43-56, s. 43-56.

Tefsir kitaplarında, ümit ve ümitsizlikle ilgili bahisleri ayetler ışığında bulmak kolaydı; ancak bu bilgileri iyi anlamak, anlaşılanı iyi bir şekilde yazıya dökmek ve neyin nereye yerleştirileceğini kurgulamak işin en zor tarafıydı.

Bu eserlerin birçoğu "el-Mektebetü'ş- Şamile" araştırma kitaplığında mevcuttu; fakat bu eserlerin matbu eserlerle sayfa numaraları açısından karşılaştırılmaları uzun mesai gerektirdi.

Ayet mealleri, genellikle Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında olan Doç. Dr. Halil ALTUNTAŞ ve Dr. Muzaffer ŞAHİN'in hazırladıkları meal ile Prof. Dr. Suat YILDIRIM'ın hazırladığı meallerden seçilmiştir.

El-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm [17] adlı eserden "Reca', Tama', Ye's, Kanut, İbtiğa, Emn/Güven ve Tevekkül" kavramlarıyla ilgili ayetler taranarak, tefsirlerden de yararlanılarak imkanlar dahilinde ümit konusunda doyurucu bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Konunun Önemi

İnsanların, günaha giden yollardan sakınmaları istenilen ve arzu edilen bir durum olmakla birlikte, günaha girmeleri bir vakıadır ve insanların ihtiyarını iyi yönde yönlendirememelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, defaatle tekrarlandığında, insanların günahlarla yaşayabileceği olgusunu doğurmaktadır. Eğer tevbe ve ümitle önlem alınmaz ve bu şekilde devam edilirse insanlarda günahlar anormal bir durum olmaktan çıkacak ve normal bir durum haline gelecektir. Bundan da aşırı derecede zarar görülmesi kaçınılmaz olacaktır. Zira günahlara alışık yaşayanlar ya tövbeden uzak kalacaklar veya günahların çokluğu dolayısıyla affedilmeme ümitsizliğine kapılacaklardır; oysa zararın neresinden dönülürse kar olacağı anlayışını insana ancak ümit kazandıracak ve toplumdaki huzura, kurtuluşa ve düzelmeye bir nebze de olsa katkıda bulunacaktır.

İnsan, temiz elbisenin nasıl kirlendiğini ve bu kirliliğin nasıl giderileceğini bilirse elbiseyi kurtaracaktır. Eğer bu bilgiden yoksun olursa o zaman elbiseyi zayi edecektir. Aynı şekilde insan, günahların insanı kirlettiğini ve bu günahtan nasıl temizleneceğini bilmediği veya temizlenmenin asla mümkün olamayacağına inandığı zaman, kendisini

[17] Muhammed Fuad Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2007.

israf edecektir. Ümidin Yüce Allah'a güven, merhametine özlem duymak olduğunu bilir ve günahın; tevbe temizlik malzemesiyle yok olacağına inanırsa asla kendisini zayi etmeyecek, kurtuluş yollarına başvuracaktır. Zira tevhid; ümitsizliği kaldırmaz. Şairin dediği gibi:

"Birleşmesi kâbil mi ya tevhîd ile ye'sin?

Hâşâ! Bunun imkânı yok, elbette bilirsin."[18]

Konu, insanın israf olmaması ve zayi edilmemesi olduğunda ümit ne kadar önemli ve gerekliyse ümitsizliğe düşmekte o kadar tehlikelidir.

"Me'yûs olanın rûhunu, vicdânını bağlar,

Lâ'netleme bir ukde-i hâtır ki: Çözülmez…"[19]

[18] Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s. 428.
[19] Ersoy, s. 190.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜMİDİN MAHİYETİ DEĞERİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. ÜMİDİN MAHİYETİ

1.1.1. Ümidin Tanımı

Bir kelimenin zıddı eğer bir dilde bir olumlu kelimeyle (yani olumsuz eki almadan olumsuz anlamını) ifade edilemiyorsa onun ya olumsuzuyla ya da diğer bir kavramla ifade edilir. Mesela Ümit kelimesinin zıddı olabilecek lafzen olumlu bir kelime dilimiz Türkçede yoktur; fakat ümit kelimesinin zıddını ya ümidin olumsuzu olan ümitsizlik ile ya da yeis (Arapçadan dilimize geçen ye's) gibi bir kelime ile ifade etmek mümkündür.[20] Arap dili açısından baktığımızda ümit anlamına gelen *recâ*'nın zıddı olumlu bir kelime olarak *ye's* veya *kanut* karşımıza çıkmaktadır. Bu durum dillerin birbirlerine mutabık olarak türemediğinden kaynaklanmaktadır. Dillerin birbirlerine mutabık olarak türememesi ise dillerin bazı durumlarda avantajlı olmasını sağlamakta, bazı durumlarda da dezavantajlı olmasına yol açmaktadır. Türk dili açısından bakıldığında "ümidin zıddı tam bir kelime olmaması, dilin bu konudaki kavram zenginliğini beraberinde getirmiştir", yargısı bir avantaj olarak görülebilir. Örneğin; ümit kesmek, hayal kırıklığı, ümidin tükenmesi ve ümitlerin boşa çıkması gibi…

1.1.1.1. Ümidin Sözlük Anlamı

Ümit, recâ anlamında kullanılmaktadır. Ümit; farsça bir kelime olan umit'den dilimize umut veya ümit olarak geçmiştir. Umma, ummaktan doğan duygu ve bir şeyin olmasını isteme ve bekleme duygusu[21] anlamına gelen ümidin Arapça karşılığı reca'dır**.** Reca', ummak,[22] korkmak,[23] tehir etmek, geride tutmak, (hapis etmek),[24] azletmek, terk

---

[20] TDK, *Türkçe Sözlük*, T D K Yay., Ankara 2011, s. 2418.
[21] TDK, s. 2445.
[22] Bakara, 2/218; Nisa, 4/104.
[23] Furkan, 25/21; Nuh, 71/13;
[24] Firavun'a meydan okuyan Musa ve Kardeşinin tutulmasını, hapsedilmesini ileri gelenlerin firavundan istemelerini yüce Allah "onu ve kardeşini tut (hapset) şehre toplayıcılar gönder." Ayetinde *ercih* kelimesiyle ifade etmektedir. Araf 7/111, Şuara 26/36; Ebu'l-Kasım Muhammed b. Öme b. Ahmed Carullah ez-Zemahşeri, (öl: 538), *el-Keşşaf an Hakâikî Ğavamidi't-Tenzil*, 3. bs. Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut h: 1407, II, 139, III, 311; Ebu Muhammed Abdulhak b. Galip b. Abdurrahman b. Temmam b. Atiyye el-Endülüsî el-Muharibi (öl: h: 542), *el-Muharrarü'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422, II, 438; Fahreddin er-Razi, (öl: 606), *Mefatihu'l-Ğayb et-Tefsirü'l-Kebir*, Daru İhyai Turasi'l-Arab, Beyrut 1420, XIV, 332.

etmek,[25] olumsuzluk edatıyla kullanıldığında korkmak,[26] ümit, ileriye dönük ümit beslemek,[27] kasırla okunduğunda çevre, yan, etraf,[28] ümitsizliğin zıddı, ümitle beklemek, güven, yakıştırmak, önemsemek, ilgilenmek ve rica etmek demektir.[29]

Reca', r-c-v fiilinin mastarıdır. Bazen kasırla "reca" (çoğulu ercâu gelir) ve bazen de medle "er-recâu," şeklinde okunur.[30]

Dilimizde kullandığımız rica, rica etmek veya rica ederim kavramları arapça ümit anlamına gelen recâ'dan dilimize geçmiş, anlam daralmasına uğramış, dilemek ve istemek anlamına gelmiştir.[31]

1.1.1.2. Ümid (Recâ)'in Terim Anlamı

Recâ', meydana gelmesinin imkânı olan bir şeyi ummak ve insanın olmasını beklediği bir durumu umarak ve bir gün olacak diye güvenle beklemektir.[32] Ümit, elinde hayır olandan hayır beklemektir. Denilir ki; "recâ, sevilen kerim olanın cömertliğine güvenmenin adıdır." Ümit, sevdiği bir şeyin olmasını beklerken kalbin huzur bulmasıdır.[33] Reca, umudu ileriye dönük beslemektir. " Sana hayır ummak için geldim." deyimi bu anlamı ifade etmek için söylenir.[34] Reca ümitsizliğin zıddı ve önemsemek anlamını ifade eder.[35] Zira insan ileriye dönük beklentisine ilgi duymakta ve önem vermektedir. Bellenen menfaati sanmaktır.[36] Sevaplar bakımından kesin inancı

---

[25] Ahzap 33/51; Hüseyin b. Muhammed ed-Damağani, *Kamusu'l-Kur'an,* Daru'l-Ulum, Beyrut 1983, s. 197; ez-Zemahşeri, II, 139; İbni Atiyye, II, 437.

[26] Furkan 25/21; Yunus 10/7; Casiye 45/14; ez-Zemahşeri, III, 106; er-Razi, XVII, 211.

[27] Zümer 39/9.

[28] " Melekler Onun (arşın) etrafında (a'lâ ercâiha)'dır … " Hakka 69/17.

[29] Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* Dâru-Sadır, Beyrut 1414, IX, 309; Ebu'l-Kâsım Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* Dâru'l-Kalem, Beyrut h.1412 I, 346; Ahmed İbn Yûsuf es-Semîn el- Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz,* Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1996, II, 481.

[30] Isfahânî, s.253; Muhammed b. Yakup el-Firuzabadî, *el-Kamus'ul-Muh'it*, Müesseset'ür-Risale, Beyrut 2005, s. 87.

[31] TDK, s. 1979.

[32] Eyyub b. Musa el-Hüseyni Ebu'l-Beka, *el-Kulliyat Mucem'u fi'l-Müstelehat ve'l-Fıkhu'l-Luğaviyye,* Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1998, s. 468.

[33] Muhammed Ali b. Şeyh Ali b. Kadi Muhammed Hamid b. Muhammed Sabir el-Faruki, *Keşşaf'ü İstilahat ve'l-Funun,* Beyrut 1990. I, 844.

[34] İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sıhâh Tacu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, Daru'l-İlm, Beyrut 1987, VI, 2352.

[35] Reca' kelimesi türevleriyle birlikte 29 yerde geçmektedir. Ummak anlamına gelen temaa' kelimesi 13 yerde, Kanut kelimesi türevleriyle birlikte 6 yerde, ye's ise türevleriyle birlikte 13 yerde geçmektedir."Abdulbaki, s. 373-526

[36] Razi, VI, 395.

ifade ederken vakit ve niceliği bakımından ise zan ifade etmektedir.[37] Bazen korku anlamına da gelir. Zira insan ümidinin ya gerçekleşememesinden veya elde ettiklerinin elinden çıkacağından korkmaktadır.[38] Böylece ümitle korku iç içe geçmiş birbirini gerektiren iki kelime olmuştur.[39] Buna rağmen ümit korkudan daha baskın olmalıdır.[40] Ümit sonucu kendisine belli olmayan şeylerde yapılır. Reca'da, tehir etme ve geri bırakma anlamı olduğundan, ümitlerin hemen gerçekleşmeyeceği anlamını kendisinde saklar. Araplar, gerçekleşebilecek ümitlerin insana verdiği sevinci yaşatacak beklenen bütün güzellikler için de bu kelimeyi kullanmışlardır. Doğumu yaklaşan devenin insana verdiği sevinç dolayısıyla "ercet'in na'ka", insana baktıkça huzur veren renge de reca kökünden türetilen "ercuvan=erguvan" denilmesi bu nedenledir.[41] Ümit, her şeyden ve her kesimden bir fayda ve yarar gelmeyeceğini veya gelemeyeceğini anlamak ve bu anlayış içerisinde yalnızca insanın yaratanına güvenerek onun affını, merhametini, yardımını umması ve bir gün olacak diye güvenle beklemesidir. Ümit ileriye dönük arzuların bir gün gerçekleşeceğini sanarak sabırla beklemektir. Ümit, Yüce Allah'a güven, merhametine özlem duymaktır. Ümit yaşamın devamı için gerekli olan bir enerji, adeta bir yaşam kaynağıdır. Ümit (reca), ileriye dönük arzular (emel) ile yakında gerçekleşebilecek umut (tama') arasında gerçekleşmemesinden korkulan beklentidir.[42] Ümit, gerçekleşmesi mümkün olan bir istek ve amacı beklemek, gerçekleşeceğine güvenmek ve bu bekleyişten zevk almaktır.[43]

Ümidin güçlü ve zayıf olması mümkündür; zira insan duygusal bir varlıktır. Hayatın inişli çıkışlı bir seyir halinde devam etmesi insanın moral ve motivasyonunu etkilemektedir. İster istemez bu durum insanın ümidini de etkilemektedir. Ümidin güçlü veya zayıf olmasında bir etken olmakla birlikte bundan başka da etkenler vardır. Ümidin beslendiği veya ümidin bağlandığı merci de çok önemlidir. Bu nedenle Yüce

---

[37] Razi, XVII, 211; Ebu's-Suud Muhammed b. Mustafa, *İrşadu'l- Akli's- Selim İla Mezâya'l-Kitabi'l-Kerim*, Daru İhyai Turasi'l-Arap, Beyrut tsz., I, 60.
[38] Kasapoğlu, s. 157.
[39] Semin, II, 78; Kasapoğlu, s.157.
[40] Razi, XXXI, 31.
[41] Semin, II, 78.
[42] Ebu Hilal Huseyin b. Abdullah b. Sehl b. Said b. Yahya b. Mihran el-Askeri, *Mucemu'l-Furuku'l-Luğaviyye,* Müessesetü'n-Neşrü'l-İslami, h.1412, s.73; Şihabuddin Mahmud b. Abdullah el-Hüseyni el-Alûsî, (H. 1270), *Ruhu'l-Meani Fi Tefsiri'l-Kur'an'i'l-Azim ve's-Sebu'l-Mesani*, thk: Ali Abdulbari Atiyye, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut H. 1415, X, 4.
[43] Kasapoğlu, s.158; Askeri, s.74.

Allah'a karşı beslenilen ümit zan mertebesinde değildir. Kesinlik ifade eder. Zira Yüce Allah, ümitleri gerçekleştirebilecek güç ve kudrete sahiptir.[44]

Ümit, bir anlam ifade edebilmesi bakımından yararlı ve boş ümit olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir; zira insan, beslediği ümidin faydasını görebildiği gibi göremeye de bilir. Yine ümidin kişilerde oluşması kişisel ümidi, toplumlarda oluşması da toplumsal ve sosyal ümidi meydana getirmektedir.

1.1.2. Ümidin Kısımları

Ümit, nitelik olarak faydalı ve faydasız olmak üzere ikiye ayrıldığı gibi nicelik olarak da kişisel ve toplumsal ümit olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

1.1.2.1. Bireysel Ümit

Allah insana sayısız ihsanlarda bulunmakla çok sayıda imkânlar tanımıştır.[45] İnsan, hayatını sürdürdüğü bu dünyanın gidişatına, kanununa ve deveranına bakarak ileriye dönük planlar ve programlar yapar. Dünyanın inişli çıkışlı yaşam koşulları içerisinde insan gün gelir ümitlenir, gün gelir insanın ümitleri tükenir. Bazen kendisine karşı ümit besler ve bazen de başkalarına karşı ümitli olur ve bazen de her alandan ümidini keser.

İnsanın bir takım emelleri, istekleri ve arzuları olur. Beslediği bu emelleri gerçekleştirmeye kalkması ya kendisinden, ya çocuklarından veya yaratanından ümitli olmasından kaynaklanır. Bu yüzden insan, hem insanlara hem de yaratanına karşı ümit besleyebilir.

Allah tarafından fıtratımıza yerleştirilen duygulardan biri[46] olan kişisel ümidi; "Ferdin hem yaratana karşı ve hem de yaratılanlara karşı güvenle beslediği, beklediği şeydir" diye tanımlanmaktadır. Zira bu ümidin ortaya çıkabilmesi için kalbin güçlü olması gerekir.[47]

İnsan, ümitlerle yaşar, ümitlerle hayata güzel bakar, hatta yaşamanın anlamını ümitle bulur. Ümitleri tükenen insanın hayatta kalması, imtihan salonu olan bu dünyanın zor olan imtihanıyla mücadele etmesi asla mümkün değildir. Bu yüzden Yüce

---

[44] Ahzab, 33/21.
[45] Bilgiz, "Kur'an'da Amellerin Değeri Yönünden Mukayesesi", *Atatürk Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı; 49, s. 132.
[46] Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri,* Beyan, İstanbul 2007, s. 16.
[47] Beydâvi, I, 186.

Allah insanı hep ümitli olmaya davet etmiştir. "*Gevşemeyin, üzülmeyin eğer inanıyorsanız üstün gelecek olan sizlersiniz.*"[48] ayeti cihatta, savaşta, ölüm ve yaralanmalarda zafiyet gösterilmemesi,[49] hayatın tüm sıkıntılarıyla mücadele edilerek ayakta kalınmasının ancak ümitle olabileceğini vurgulamaktadır. Ümit, Allah'a kuvvetli bir güvenmeyi gerektirdiğinden insanın iç dinamiğini sağlayarak insanı dik tutar.[50] Eğer insan ümitsiz olursa ayakta duracak iç dinamiğini ve takatini kaybederek yıkılır. İçsel enerjisini kaybeden bir gezegen gibi yok olmaya mahkûm olur. Yapılan ümitler bazen boş ve faydasız da olabilir. " ... كَلَامَ اللّٰهِ يَسْمَعُونَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ كَانَ وَقَدْ لَكُمْ يُؤْمِنُوا اَنْ **اَفَتَطْمَعُونَ**" " (*Ey Müminler!) Bu adamların daveti kabul ile iman edeceklerini **umar mısınız**? Hâlbuki onların arasında Allah'ın kelâmını işitip iyice anladıktan sonra, onu kasten tahrif ve tağyir eden bazı kimseler buluna gelmiştir.*"[51] Hakikati bilerek gizlemeye çalışanlar bir gün gelecek iman edecekler diye ümit beslenmesinin faydasız olduğunu bizlere göstermektedir. Yine başka bir ayette ise: " ...اَمَانِيَّ اِلَّا الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ لَايَ اُمِّيُّونَ مِنْهُمْ وَ " "*Keza bazı ümmî kimseler vardır ki, Kitap hakkında bilgileri yoktur. Fakat **boş ümitlere** tâbi olurlar ve sadece zan ve tahmin üzere sürüklenirler.*"[52] buyuruluyor. Burada kendi Mukaddes Kitaplarının mesajından tamamıyla bilgisiz olan Yahudi avam halk murat edilmektedir.[53] Onlar dinin esasatı ile günlük hayat tarzı ve maneviyat hakkında hiçbir bilgiye sahip değildiler.[54] İnsanı nihaî başarı ve başarısızlığa sevk eden prensipleri de bilmemekte idiler. Maalesef böyle bir bilgiye sahip bulunmadan kendileri için bir din hayal etmişlerdi. Böylece yanlış ümitlerle yaşamışlardır.[55]

1.1.2.2. İçtimaî Ümit

İnsanların olduğu gibi toplumların da hayalleri, planları, programları ve arzuları vardır. Toplumlar ileriye dönük hayallerini, arzularını ve planlarını ancak ümitle meydana getirebilirler. Ümitleri olmayan toplumların ileriye dönük planları da olmaz. Toplumlar varlıklarını daha iyi temsil edebilen ekonomik, kültürel ve bilgi seviyesi gibi durumlarını daha iyi noktalara taşıyabilen kurumlara ve yetenekli şâhıslara borçlu

---

[48] Al-i İmran 3/139.
[49] Taberi, VII, s. 234; Zemahşerî, I, 418.
[50] Beydâvi, I, 186.
[51] Bakara 2/75.
[52] Bakara 2/78.
[53] Muhammed Ali es-Sabuni, *Muhtasaru't- Tefsîri'l- İbn Kesîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1431/2010, I, 75.
[54] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2009, s. 34.
[55] Mevdudi, I, 89.

olduklarından, ümitlerini bunlara besleyebilmeleri mümkündür. Nitekim savaşta toplumların ümit bağladıkları komutanlar, siyasi arenada mücadele eden dahi yöneticiler konumuza örnekler teşkil etmeleri açısından önemlidir. Hz. Peygamber (sav)'e Peygamberlik gelmeden önce "Muhammedü'l-Emin" adını veren Mekke toplumu, Hz. Peygambere ümit beslediklerini göstermektedir. Bunun yanında Yüce Allah, Salih peygamberin yetenek, beceri ve zekâsına bakarak ondan ümitli olan kavminin ümidinden bizlere bahsederek toplumsal ümide güzel bir örnek vermektedir; " قالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا... " "*Onlar dediler ki: Ey Salih! Bundan önce içimizde* ***ümit beslenir*** *bir zat idin. Şimdi bizi, babalarımızın tapındıklarına tapmaktan alıkoymak mı istiyorsun? Herhalde biz, senin bizi davet ettiğin şeyden çok kuşkulandıran bir şüphe içindeyiz*."[56] Yani "bizim gerçekleştiremediğimiz planların gerçekleşebilmesinde, ileri derecede bilgiye, refaha ulaşabilmemizde ve huzurlu bir toplum olabilmemizde akıl ve yeteneklerinle[57] sen bizim toplumumuzun ümidiydin. Fakat sen farklı bulvarda hareket ettiğin için veya bizlere sarf ettiğin bu sözlerden sonra bizlerin ümidini de kırdın." diyerek[58] Hz. Salih'e bulundukları itirazlarda toplumsal ümidi görmekteyiz. Eğer Salih peygambere uyup ona inansalardı, ümitleri boşa çıkmayacak ve ileri görüşlü bir toplum oldukları anlaşılacaktı. Fakat onlar uymak yerine helakleri yönünde yürümeyi seçerek hüsrana uğrayanlardan oldular.

Toplumların kendi emellerini gerçekleştirecek zeki, aynı zamanda yetenekli kişilere ümit beslemeleri, varlıklarını iyi bir şekilde idame ettirmeleri içindir. Ümitleri tükenmiş toplumlar tarih sahnesinden çekilmekle karşı karşıya kalırlar. Toplumların fertlerden ümit besledikleri gibi fertlerin de toplumlarından ümit beslemeleri mümkündür. Peygamberlerin ümmetlerine karşı beslediği ümidi örnek verebiliriz; zira eğer kavimlerinden ümitli olmasalardı ya onlara hiç tebliğ etmezler ve ya kavimlerinden ümit kestiklerinde Yûnus (as.) gibi onları ya terk eder veya Nuh, Hûd ve Lût (as.) gibi "bunlar kâfir ve facir doğurmaktan başka bir işe yaramıyorlar"[59] diye onların helaki için beddua ederlerdi. Bu beddualar gösteriyor ki peygamberler iman etmeyen kavimlerinden ümit kesmişlerdir.[60]

---

[56] Hud 11/62; Ebu's-Suud, IV, 221; Sabuni, *Muhtasar İbni Kesir*, II, 178.
[57] Sabuni, *Muhtasar İbni Kesir*, II, 178.
[58] Beydâvi, I, 463; Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser,* s. 553.
[59] Nuh 72/26-27; Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser,* s. 1475.
[60] İbn Atiyye, III, 288.

1.2. ÜMİTLE İLGİLİ KELİMELER

1.2.1. Ümitle İlgili Kelimeler

Yüce Allah, insanı yarattıktan sonra, (insanın) iyilik ve kötülüklerle karşılaşacağı dünya hayatında, iyilikleri görüp benimsemesi, kötülükleri de tanıyarak sakınması için onun içine bir tercih kabiliyeti yerleştirmiş ve onu bu yönüyle yetenekli bir varlık olarak yaratmıştır.[61] Onun bu dünyası iyilik ve kötülük yönünden bir mücadele alanı olmuştur. Bu alanda bazen sakınması gereken kötülükler, hayatında yer edinir. İnsanın yaptığı kötülükler çoğaldıkça iyilik kabiliyeti o oranda azalır. Zamanla alışkanlık meydana gelerek uygun olmayan davranışlar, normal olarak karşılanma beklentisi içerisine girilir; hatta bu tür davranışlar savunularak doğru davranış olarak görülür. Bu sebeple insanın, iyiliklere dönüş yapması engellenmiş olur. Böylece günahlar insanın hakikate dönmesine engel olur. Doğru davranışlarla yaşamayanlar yaşadıklarının doğru olduğuna inanmak zorunda kalırlar. Bu yaşam zamanla insanı hayattan ümit kesmeye, karamsar olmaya düşürmektedir. İşte burada insanın imdadına onun rehberi olan Kur'an, ümit reçetesiyle[62] yetişir.

İnsan hayatına bazen iyilikler de hâkim olabilir. Eğer korku olmazsa insan ümidini Yüce Allah'a değil de sevaplarına yönelterek hüsrana uğrayanlardan olabilir. Yine burada da Kur'an ona rehberlik yaparak[63] onu hüsrandan korur; zira kulluk ve kulluğu ifade edebilmek için yerine getirdiğimiz ibadetler korku ve ümitle itmam bulur.[64]

Raci/ümit eden, umduğunun gerçekleşememesinden korktuğu için recâ'dan havf hali değildir. Bu nedenle her ümitte bir korku, her korkuda bir ümit saklıdır.[65] Öyle ki, korku (ileride "korku ve ümit" başlığı altında işlenecek) ve ümit, kuşun iki kanadı gibidirler.

Kur'ân'ı Kerim'de ümit olgusunu ifade eden kelime ve kavramlar, incelendiğinde konunun daha iyi anlaşılacağı muhakkaktır.

---

[61] Şems, 91/7; Bilgiz, Musa, *Kur'ân Açısından Vicdan ve Değeri,* s. 31.
[62] Zümer 39/53.
[63] İsra 17/57.
[64] Sabuni, *Muhtasar İbni Kesir*, II, 305.
[65] Zemahşeri, I, 259; Muhammed b. Ahmet b. Mustafa b. Ahmet Ebu Zehra, (öl: h: 1394), *Zehratu't-Tefâsir*, Daru'l-Fikri'l-Arabiyye, Beyrut tsz., II, 694.

Ümit ve olgusunu ifade eden kelimeler şu şekilde sıralanabilir: Reca', Tama', Emel, Tevakku / İntizar, Temenni / ümniyye ...

1.2.1.1. Recâ

Ümit olgusunu ifade eden, konumuzla ilgisi olan, sevaplar bakımından kesin inancı ifade ederken vaktinin ve niceliğinin belirtilmesinde ise zan bulunan recâ,[66] tasavvufi bir terim olarak kulun ilahi rahmetin genişliğine bakması, lütfunu kendisine yakın hissederek sevinmesi anlamına gelmekle beraber, bir hal veya bir makamı ifade etmektedir.

Recâ'da asıl olan kulun günahları terk ettikten sonra Allah'ın rahmetini ummasıdır. Günahlara devam edenin rahmetten ümitvar olması ise sahte bir ümittir.[67]

1.2.1.2. Tama'

Tama', **(**T-m-a) fiilinin mastarıdır. Aşırı istek, arzulamak, hırslı olmak, tamahkâr olmak ve ummak, nefsin bir şeye aşırı istekle çekmesi gibi anlamlar bu kelimenin sözlük anlamlarını oluşturmaktadır.[68]

Ümitsizliğin zıddı olan Tama', istek ve arzu duyulan bir şeye karşı insanın içinden mücadele etmesini, hırslı, istekli ve beklenti içerisinde olmasını, nefsin aşırı derecede bir şeyi çekerek istemesini ifade eder.[69] Ümit edenin umduğunu bulamamasından korktuğu için beslediği ümit, tama' adını alır.[70]

Tama', ümit beklenen şeye karşı duyulan hırs ve arzudur. Kur'ân-ı Kerimde bir şeyi ümit etmek, gerçekleşme beklentisi içerisinde olmak anlamında kullanılmıştır.[71] Bu kelime bir ayette kadınlara karşı cinsel meyil[72] olarak karşımıza çıkarken, başka bir ayette de mal ve gücünün artırılmasını isteme tamahkârlığını dile getirir.[73] Öyle ki inanmadığı halde hem dünyada ve hem de ahirette Yüce Allah'tan kendisine verilen nimetlerin artırılmasını ister.[74]

---

[66] Ebu's-Suud, I, 60.
[67], Abdulkerim b. Hevâzin b. Abdulmelik el-Kuşeyri, *er-Risaletü'l-Kuşeyrîye*, Daru'l-Mea'rif, Kahire tsz. I, s. 260.
[68] Semin, s. 416 ; Isfahânî, s. 400.
[69] Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzaku'l-Hüseyni Ebu'l-Feyz ez-Zebidi, *Tacu'l-Arus Min Cevahiri'l-Kamus*, Daru'l-Hidaye, tsz. XXI, 459.
[70] Alûsî, X, 4; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 59.
[71] Maide, 5/84; A'raf, 7/46, 56; Ra'd, 13/12; Şuara, 26/51, 82; Rum, 30/24; Secde, 32/16; Mearic, 70/38.
[72] Ahzab, 33/32; Mevdudi, IV, 411.
[73] Müdessir, 74/15; Kasapoğlu, s. 158.
[74] Razi, XXX, 705.

Ümide yararlı ve faydasız olması açısından bakıldığında yine faydasız / boş ümit anlamında da kullanıldığını görmekteyiz.[75] Bu kelime hem olumlu anlamda ve hem de olumsuz ümit anlamında kullanılmaktadır. Olması yakın olan ümide tama' denilirken uzak olana da emel ve her iki anlamı birden ifade eden ümide de recâ' denmektedir.[76]

1.2.1.3. Emel

Emel, hayrı ummak ve devam eden ümittir.[77] Bir şeyin kendisine açıklanıncaya veya ulaşıncaya kadar onu düşünmektir.[78] Emel, ileriye dönük olması beklenen ümittir. Emel, ümitsizliğin zıddı olup çoğunlukla meydana gelmesi uzun zaman alan, olması mümkün olan ve ümit beslenilen beklentilerdir. Olmasını sevdiği bir şeyin gerçekleşmesine kalben bağlanmaktır.[79] Olması mümkün olan veya olmayan ümit için bu kelime kullanılır. Tama' ile emel arasında şöyle bir fark vardır; emel, olması mümkün olup ta ileriye dönük beklenilen ümide denirken, tama' gerçekleşmesi yakında olan ümide denir. Reca ise ikisi arasında olan bir ümittir veya ikisini birlikte ifade eden ümittir.[80] Reca' uman kişinin yani raci'nin ummakta olduğu ümitlerin gerçekleşmemesinden korkmasını göstermektedir ki ümit, korkudan hali değildir. Bunun için korku anlamını da kendisinde barındırır.[81]

Emel, hem olumlu anlamda kullanılan ümittir, " *Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.*"[82] Ayet-i Kerime'de bunu ifade etmektedir; hem de olumsuz anlamda kullanılan faydasız/boş ümit anlamına gelir. "*İnkâr edenler zaman zaman keşke biz de Müslüman olsaydık, diye arzu ederler. Onları bırak; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun. (Kötü sonucu) yakında bilecekler!*"[83] Bu kelime Kur'an'da üç defa geçmektedir. Biri olumlu,[84] diğer ikisi de olumsuz anlam içermektedir.[85]

---

[75] Bakara, 2/75.
[76] Alûsî, X, 4; Sabuni *Safvetü't-Tefsir*, I, 59.
[77] Alûsî, X, 4.
[78] Zeynuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebibekr b. Abdulkadir er-Razi, *Muhtaru's-Sıhhâh,* Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999, s. 22; Alûsî, X, 4.
[79] Cevheri, IV, 1627; Zebidi, XXVIII, 26.
[80] Alûsî, X, 4.
[81] Askeri, s. 73; Zebidi, XXI, 459-460; Alûsî, X, 4.
[82] Kehf, 18/46.
[83] Hicr, 15/2, 3; Beydâvi, I, 527.
[84] Kehf, 18/46.
[85] Hicr, 15/3; Muhammed, 47/25.

1.2.1.4. Tevakku/İntizar

Tevakku, Bir şeyin olmasını beklemek, gözlemek, ümit etmek ve ummaktır.[86] Bir şeyi ümit etmek, onun olmasını beklemek anlamına geldiği için reca' olan ümide tevakku' da denmiştir; zira tevakku'un en şereflisi ümittir.[87] Kur'an'ı Kerim'de tevakku kavramıyla ümit hiç kullanılmamıştır. Ancak onun yakın anlamlısı olan intizar hem olumlu anlamda hem de olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

İntizar, (N-z-r) fiililin sulasi mezit (ifti'al babının) mastarıdır. Sabırla bekleme, umma ve ümit ederek beklenti içerisine girmek demektir. Terecci, İntizar ve Tevakku arasında şöyle bir fark vardır: Olması sanılmakla birlikte özellikle hayırlı bir şeyi beklemeye "terecci"; olmasına güç yetirilebileni isteyerek beklemeye "tevakku"; ister hayır olsun,[88] ister şer olsun[89] bir şeyi sabırla ümit etmeğe ise "intizar" denir.[90]

İntizarın sabırla veya kendisine güvenerek beklenti içerisinde olması insanın bazen faydasına olmayabilir. O zaman da boş ve faydasız bir bekleyiş içerisine girebilir; hatta ümitle beklediği şey geldiğinde zararına da olabilir. *"Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabbinin bazı alâmetlerinin gelmesini bekliyorlar. Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz!"*[91] Umutla gelmesini beklediği şeyin menfaatlerine olacağını sanıyorlar; oysaki bu onların yanlış beklenti içerisinde olduklarının, bu beklenti içerisinde olduğu şey gelmezden önce iman etmemişlerse imanlarının da kendilerine bir faydasının olmadığının bir ihtar ve uyarısından başka bir şey değildir.[92]

Bütün bunlar, peygamberlerin verdiği mücadele gibi Hz. Peygamberin de insanların kurtuluşu için mücadele verdiğini; insanların bir kesimi tarafından kabul gördüğünü, bir kesimi tarafından da kabul görmeyip kendi ideolojilerinin daha yararlı ve faydalı olduğuna inanıldığını, bu imanına güvenerek peygambere "*tehdit ettiğin azap*

---

[86] Muhammed b. Ahmet el-Ezheri el-Herevi Ebu Mansur, *Tehzibu'l-Luğa*, tah. Muhammed Avd Murib, Daru İhyai't-Turasi'l-Arab, Beyrut 2001, XIV, 265; İbn Manzûr, VIII, 406.
[87] Zemahşerî, III, 281; Razi, XXXI, 18.
[88] Ahzab, 33/23.
[89] Ena'm, 6/158; Hud, 11/122
[90] Askeri, s.123.
[91] Ena'm, 6/158; Bkz., Bakara, 2/210; Yunus, 10/102; Fatır, 35/43; Yasin, 36/49; Zuhruf, 43/66; Muhammed, 47/18.
[92] Elmalılı, IV, 137.

haydi gelsin" diyerek gelmeyeceği iddiasında bulunmuş olmalarını, onların bu azabın gelemeyeceği ümidine kapılmalarını sağladığını göstermektedir.[93] Hazreti Hud'un şahsında onlardan Kur'an-ı Kerim'de şöyle bahsedilir;*"(Hûd) dedi ki: "Üzerinize Rabbinizden bir azap ve bir hışım inmiştir. Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimler hususunda benimle tartışıyor musunuz? Bekleyin öyleyse, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!"*[94] İnsanların peygamberi dinlememesi dolayısıyla başlarına gelecek azabı dilemesi bir şer, peygamberin de onların yanlış yolda olduğunu göstermesi açısından bekleye durması bir hayır olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem hayrı hem de şerri beklemek anlamına gelen intizarın[95] bu ayetlerde hep birlikte kullanılması çok ilgi çekicidir. Birlikte kullanılan bu kelime sadece bir yerde tek başına hayır olarak kullanılmıştır. *"Müminlerden bir kısım erler vardır ki, Allah'a karşı üzerine muahedede bulundukları şeyde sadık oldular. Artık onlardan öylesi vardır ki, adağını ödedi ve onlardan öylesi de vardır ki, gözetiyor/ümitle beklemektedir. Hiçbir şekilde değiştirmemişlerdir."*[96] Allah yolunda bir gün şehit olacağını ümitle beklemekte olduklarını ifade eden bu ayet sırf bir hayrı dile getirmiştir.[97]

1.2.1.5. Temenni / Ümniye

Bu kelimeler zaman zaman aynı anlama geldikleri gibi farklı anlamlar da içerirler. Ortak oldukları üç anlam şöyle ifade edilmektedir:

a) Ulaşmak, istediği bir şeyin mümkün olabileceğini sanmak, isteyerek takdir etmek...

b)Takip etmek ve okumak... *"Biz, senden evvel hiçbir Resûl veya Nebi göndermedik ki, o bir şey temenni ettiği (okuduğu) zaman, Şeytan onun arzusuna (takip ettiği okumasına) fitne karıştırmış olmasın. Allah, Şeytan'ın ilka ettiği fitneyi bozar. Sonra da kendi ayetlerini tahkim eyler. Allah, alîm ve hakîmdir."*[98]ayetinde ifade edildiği gibi…[99]

---

[93] Elmalılı, IV, 138.
[94] Yunus, 10/20; Bkz., Ena'm, 6/158; A'raf, 7/71; Hud, 11/122; Secde, 32/23.
[95] Taberî, XII, 267; Razî, XIV, 188.
[96] Ahzab, 33/23.
[97] Askeri, s. 123.
[98] Hacc, 22/52.
[99] Muhammed b. Kasım Muhammed b. Beşşar Ebu Bekir el-Enbari, *ez-Zahir fi Meani Kelimeti'n-Nâs*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1992, II, 151.

c) Aslı astarı olmayan söz uydurmak, hayal ederek kurgulamak gibi anlamlara gelmektedirler. "böyle bir şey gördün mü, yoksa sen mi temenni ettin?" Sözünde olduğu gibi sen mi uydurdun demektir.[100] İleride "boş ümit" başlığı altında incelenecektir.

Bunların dışında bir kısım anlamları da vardır. Temenni, meydana gelmesi mümkün olsun veya olmasın bir şeyi kendi kendine konuşarak ümit etmek, Yüce Allah'tan dilemektir. "*Sizden biriniz Yüce Allah'tan hayır temenni ederse istediğini çok yapsın. Zira rabbinden istiyor*."[101] İmtihan etmek ve kurgulamak, Rağıb el-Isfahanı'nın da dediği gibi bir şeyi içinde kurgulayarak şekillendirmek ve tahminde bulunmak gibi anlamları ifade eden bir kelime olduğunda çoğunlukla hakikati ifade etmez.[102] Bunun için ümidin kuruntu haline dönüşmesi dolayısıyla boş olmaktadır.[103] Ümitleri boşa çıkmak, boş ümit beslemek, boşuna ümit etmek[104] gibi kavramların tamamını bu kelimeler ifade etmektedir.

1.2.2. Ümit Kelimesiyle Anlam Bağı Olan Kelimeler

Bazı kelimeler var ki onlar ümitsiz asla düşünülemez, yapılmasında ümit etkili olmaktadır. Adeta ümit bu kavramların oluşmasında muharrik bir güç oluşturur. Bazı kavramlar da vardır ki onlar ümidin oluşmasında etkilidir. Ümidi motorize ederler.

1.2.2.1. Ümidin Harekete Geçirdiği Kavramlar

1.2.2.1.1. İbtiğa

İbtiğa, istemek, dilemek, fikrini sormak, arzulamak anlamını ifade eder. Ayrıca ibtiğa, (b-ğ-a) fiilinin iftial babından olup etimoloji itibarıyla birçok mana ihtiva etmektedir. (B-ğ-a) fiilinin mastarı biğa, buğye, bağiy şeklinde gelir. İstemek, peşinde olmak, doğruluktan ayrılmak, haddini aşmak, haksızlık ve ahlaksızlık yapmak gibi anlamlar bunlardan bir kaçını oluşturmaktadır. İbtiğa ise, arzulamak, gerekli olmak, isteme ve temenni etmektir.[105] Özellikle istemeye çalışması, eğer istenilen şey övülmeye değer bir şey ise övülen, yerilmeye değer ise yerilen bir şeyi istemek anlamlarına da

---

[100] Enbari, II, 151.
[101] Ebu Muhammed Abdulhamid b. Hamid el-Keşşi (H. 249), *el-Müntehab Min Müsnedi Abdulhamid b. Hamid*, Daru Belensiye lin-Neşri ve't-Tevzi', 2002, I, 434.
[102] Enbari, II, 151; Zeynuddin Muhammed Abdurrauf b. Tacularifin b. Ali b. Zeynel Abidin el-Haddadi, *et-Tevkif Ala Mühimmeti't-Tevarif*, Alemü'l-Kütüb, Kahire 1990, s. 245.
[103] Zemahşeri, I, 178; Ebu's-Suûd, VII, 284.
[104] Maturidî, IX, 137; İbni Atiyye, III, 516; er-Razî, XXX, 647.
[105] Sahib b. İbad, İsmail b. İbad b. Abbas Ebul Kasım ed-Delikani, *el-Muhit fi'l-Luğa*, Beyrut 1994, s. 422.

gelmektedir. "... وَاِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ **ابْتِغَاءَ** رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ **تَرْجُوهَا** ... " " *Eğer Rabbinden* ***umduğun*** *bir rahmeti* ***istemek*** *için onlardan yüz çevirecek olursan, o halde onlara yumuşak sözler söyle."*[106] Ayetinde olduğu gibi rahmeti istemek övünülecek bir istektir. Fakat: " اَيَبْتَغُونَ... ... عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ" "*Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinenler, onların yanında izzet (güç ve şeref) mi* ***arıyorlar****? Bilsinler ki bütün izzet yalnızca Allah'a aittir."*[107]ayetinde bahsedildiği gibi Yüce Allah'ın katından şeref ve izzet aranması gerekirken kâfirlerde aranması yerilecek bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle haktan batıla veya şüpheye yönelmek bir yerilmek durumu olduğu gibi, adaletten ihsana veya farzlardan sünnetlere de yönelmek bir övünç kaynağı olmaktadır.[108]

Her şeyin bir sınırı vardır, her ne olursa olsun sınırı aşan ve aşırılığa giden zulmettiği için bağy, zulüm etmek anlamında kullanılmaktadır. Kıskanç kişi, kıskandığı kişinin elinden Allah'ın ona verdiği rahmetinin gitmesini ve yok olmasını isteyerek ona zulmettiği için kıskançlık anlamına gelen bu kelime bu yüzden zulüm anlamına da gelmiştir. Hem hayrı hem de şerri istemekte de kullanılır.[109]

İbtiğa'nın, Yüce Kur'ân'da hayrı ümitle beklemek ve istemek olarak kullandığını; "... **وَابْتَغُوا** مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ..." " ... *Allah'ın sizin için takdir ettiklerini* ***arzulayarak*** *onlara yaklaşın* ..."[110] ayetinde görmekteyiz; zira insan eşine Yüce Allah'ın onun için takdir ettiği bir evlat nimetini istemek ve onu ümit etmek için yaklaşmaktadır.[111] Ayrıca ibtiğada, insanın manevi kazanç ümidi taşıdığı anlamı da görülmektedir. " **ابْتِغَاءَ** مَرْضَاتِ ... ... اللّٰهِ " "*İnsanlardan öyleleri de var ki, Allah'ın* ***rızasını kazanmak için*** *kendisini ve mallarını feda eder. Allah kullarına şefkatlidir*."[112] İbtiğa, hayrı arayarak soruşturmak anlamını da içermektedir. "... **وَابْتَغُوا** اِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ ..." " *Ey İman edenler! Allah'tan korkun. Onun rızasına* ***ulaşmaya yol arayın*** *ve yolunda cihad edin ki, kurtuluşa eresiniz.*"[113] Bu arayış iyiye yönelik olduğu gibi kötülüğü araştırmak, ona bir yol bulmak da olabilmektedir. "*Andolsun onlar önceden de fitneye bir yol aramışlar ve sana nice işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah'ın emri yerini*

---

[106] İsra, 17/28.
[107] Nisa, 4/139.
[108] Zebidi, XXXVII, 180-185; Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevheri, es-*Sıhâh Tacu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, Daru'l-İlm, Beyrut 1987, s. 365.
[109] Meraği, VIII, 82; İbni Manzûr, XIV, 73-78; Cevheri, VI, 2281; Zebidi, XXXVII, 185.
[110] Bakara, 2/187.
[111] Taberi, III, 506; Zemahşerî, I, 230; İbni Atiyye, I, 257; Razi, V, 270.
[112] Bakara, 2/207, 265, 272; Nisa, 4/114; Ra'd, 13/22; Kasas, 28/77; Hadid, 57/27; Mümtehine, 60/1; Leyl, 92/20.
[113] Maide, 5/35; İsra, 17/110; Ankabut, 29/17; Rum, 30/23; Cuma, 62/10.

buldu."[114] Bir başka ayette de yapmak, üretmek veya imal etmek anlamında kullanılmıştır. "... ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ ..." "*Gökten bir su indirdi de vadiler kendi miktarınca sel oldu. Sel de yüze çıkan bir köpük yüklendi. Bir süs veya bir eşya* ***yapmak*** *için ateşte üzerini körükledikleri madenlerden de onun gibi bir köpük vardır. İşte Allah, hak ile batılı böyle çarpıştırır; ama köpükler atılır gider, insanlara yararı olan ise yerde kalır. İşte Allah misalleri böyle verir*."[115]

İbtiğa yukarıda bahsettiğimiz hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, ister olumlu, ister olumsuz anlamda olsun onu motorize eden ve harekete geçiren ümit olmuştur; zira ümit olmasa, istemenin bir anlamı olmazdı. Her istek ve arzu ümitle başlar ve ümitle devam eder. Ümit insanı istediği ve arzuladığı şeyin olmasına ümitlendirdiği için arzu ve istek meydana gelmektedir. Aksi halde istemenin ve arzu etmenin gerçekleşmesi asla mümkün değildir; zira uman ister, korkan kaçar ilkesi bunu ifade etmektedir.[116] İstemek sadece ibtiğa kelimesiyle ifade edilmemektedir. Bunu ifade eden birçok kelime daha vardır. İs'al kelimesi de bunlardan birisidir. İbtiğa daha genel olduğundan bu kelime tercih edilmiştir.

İbtiğa/rağbet istemekten ziyade ümitle istemek, arzu etmek ve ihlâslı bir şekilde yalvarmak diye tanımlanan ümit bir tasavvuf terimi olarak kullanılmaktadır. Gerek havf ve recâ ve gerekse rağbet ve rahbet kavramları ümit ve korku terimlerinin yerine kullanılmaktadır.[117]

1.2.2.1.2. Dua

Dua, insanla yüce Allah arasında bir iletişim biçimidir. Bu iletişim tek taraflı bir iletişim gibi görünse de asıl itibariyle tek taraflı değildir; zira tek taraflı iletişimin sürdürülmesi mümkün değildir. İnsanların bıkmadan ve usanmadan hallerini ve isteklerini yüce Allaha sunmaları göstermektedir ki dua, kulun bütün benliğiyle yüce Allah'a yönelmesi, yaratan ve yaratılan arasındaki güçlü bir diyalogu ortaya koyması anlamına gelmektedir. Bu sebeple dua, güçsüz ve sonlu olan bir varlığın sonsuz ve güçlü olan bir varlıkla iletişim kurmasını ifade etmektedir.

---

[114] Tevbe, 9/48; bkz, Al-i İmran, 3/7; Enam, 6/114; İsra, 17/42; Müminun, 23/7.
[115] Ra'd, 13/17.
[116] Zemahşeri, I, 259; Ebu Zehra, II, 694.
[117] Uludağ, "Rağbet ve Rahbet" mad., *DİA*, I-XLI, TDV Yay. . İstanbul 2012, XXXIV, s. 408.

Kur'ân'da yirmi yerde geçen dua, Allah'ın lütfunu dileme, çağırma, davet etme, ihtiyaçları arz etme ve ibadet etme gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Dua, (d-e-a) fiilinin mastarı olan dua, "...**وَادْعُوا** شُهَدَاءَ كُمْ..." "*Eğer kulumuz (Muhammed)'in üzerine parça parça (sûre sûre, ayet ayet) indirdiğimiz (Kur'ân'ın Allah katından geldiğin) den şüphe ediyorsanız haydi onun benzerinden siz de (meydana) bir sûre getirin. Allah'tan başka şahitlerinizi (taptığınız putları ve bilginlerinizi) de **(yardıma) çağırın**, eğer (iddianızda) doğru (insan)lar iseniz.*"[118] Ayeti Kerime'de de ifade edildiği gibi yardım etmek, yardım istemek anlamına gelmektedir.[119] Ümidin etkili olduğu dua, yakarış[120] içerisinde olarak ibadet etmek anlamına da gelmektedir.[121] " **تَدْعُ** فَلَا ...مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ" "*O halde sakın Allah ile beraber başka tanrıya **kulluk edip yalvarma**, sonra azap edilenlerden olursun!*"[122] İbadet etmek tapınmak olgusunu da içermektedir.[123] "...**لَنْ نَدْعُوَا** مِنْ دُونِهِ إِلَٰهًا ..." "*Ve onların kalplerini kuvvetlendirdik, o vakit ki: Kıyam ettiler de dediler ki: Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir, ondan başkasına biz ilâh diye **yalvarıp tapamayız**. Böyle yapacak olsak elbette ki, haktan pek uzak bir söz söylemiş oluruz."*[124] Bazen bu üç anlamı birden anlamamız da mümkündür.[125] ".. إِنَّ الَّذِينَ **تَدْعُونَ** مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ **فَادْعُوهُمْ** فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ " "*Allah'ın dışındaki **yalvardıklarınız** tıpkı sizin gibi birer kul, birer yaratıktırlar. Eğer onlara ilişkin düşünceniz doğru ise, **çağırın** onları da, size karşılık versinler bakalım.* "[126]

Dua, Yüce Allah'tan istemek, niyazda bulunmak, dilemek ve ibadet etmek anlamına gelmektedir.[127] "...وَقَالَ رَبُّكُمُ **ادْعُونِي** أَسْتَجِبْ لَكُمْ" "*Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana **dua edin**, kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir*."[128] Halini arz etmek ve yakarmak anlamını da ifade etmektedir. "... أُجِيبُ **دَعْوَةَ** الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ ..." "*Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım. Bana dua ettiği vakit **dua edenin dileğine** karşılık veririm. O*

---

[118] Bakara, 2/23.
[119] Beydâvi, I, 44; Sabuni, *Muhtasaru'l- İbni Kesir,* I, 32.
[120] A'raf, 7/55
[121] Sabuni, *Muhtasar İbni Kesir,* II, 530.
[122] Şuara, 26/213.
[123] Sabuni, *et-Tefsiru'l-Vadıh el-Müyesser,* s. 718.
[124] Kehf, 18/14.
[125] Beydâvi, I, 372; Sabuni, *et-Tefsiru'l-Vadıh el-Müyesser,* s. 420.
[126] A'raf, 7/194.
[127] Beydâvi, II, 930; Sabuni, *et-Tefsiru'l-Vadıh el-Müyesser,* s. 1188.
[128] Mü'min 40/60.

halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulalar."[129]

Bazen bütün bu anlamları birlikte ve bazen de farklı farklı karşılamaktadır.[130]

Bu ayetlerdeki "dua ediniz ki icabet edeyim"[131] cümlesi ile "dua edenin duasına karşılık veririm"[132] cümlesi duada ümit olgusunun kaynağı olmuş ve dua için ümit, bir muharrik güç olmuştur.

Ebu İshak duanın üç kısma ayrıldığından bahseder;

1. Dua Yüce Allah'ı birleyerek övmektir. Hz. Yunus gibi "*Zünnûn'u da (hatırla). Hani o, öfkelendirerek ve kendisi de kızarak giderken kendisine güç yetiremeyeceğimizi sanmıştı. Ama sonunda karanlıklar içinde şöyle niyaz etmişti: "Senden başka ilah yoktur. Sen münezzehsin, doğrusu ben zalimlerden oldum.*"[133] Hz. Peygamber, "her gam ve keder sahibi bu duayı yaparsa ona icabet edilir." diye buyurmuştur.[134]

Dua, Yüce Allah'ı tenzih edip övmek ve ona tevbe etmektir. "*Hamd ancak Allah'adır. (O ki) Âlemlerin Rabbi; Rahman Rahîm olandır.*"[135] O'nu övmek birinci kısım duadandır.

2. Dua Yüce Allah'tan af, rahmet ve benzeri dileklerde bulunmaktır. "*Onlar ki, ayakta iken de, otururken de ve yanları üzerine yatarlarken de Allah Teâlâ'yı zikrederler ve göklerin ve yerin yaradılışı hakkımda tefekkürde bulunurlar. İşte onlar şöylece tesbih ve duada bulunur dururlar: Ey Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın, Sen Yücesin, artık bizleri ateş azabından koru... Ey Rabbimiz! Sen kimi o ateşe sokarsan şüphesiz onu hakir ve zelil edersin. Ve zalimler için yardımcılar da yoktur. Ey Rabbimiz! Biz, Rabbinize imân ediniz diye imâna çağıran bir dâvetçi işittik; hemen imân ettik,* ***Ey*** *Rabbimiz! Artık günahlarımızı bağışla ve bizim kusurlarımızı bizden ört ve bizleri iyi kullar ile beraber öldür. Ey Rabbimiz! Peygamberlerinle bizlere va'd ettiklerini ihsan buyur. Ve bizleri kıyamet gününde rezil etme. Şüphe yok ki, sen verdiğin sözden dönmezsin.*"[136]

---

[129] Bakara 2/186; Beydâvi, I, 112; Sabuni, *et-Tefsiru'l-Vadıh el-Müyesser,* s. 78.
[130] Herevi, III, 76; İbn Manzûr, XIV, 57.
[131] Mümin 40/60.
[132] Bakara 2/186.
[133] Enbiya 21/87.
[134] Beydâvi, II, 674; Sabuni, *Muhtasar İbni Kesir,* II,412, Safvetu't-Tefasir, II,738.
[135] Fatiha 1/2-3.
[136] Al-i İmran, 3/191-194; Razi, IX, 460-471.

Yüce Allah bizlere nasıl dua edeceğimizi öğretmektedir. Dikkatlice bu dualara baktığımızda beş defa "Ey rabbimiz" ifadesini görmekteyiz. Bu ifadelerin akabinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır; "*Bunun üzerine Rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) Ben, erkek olsun kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım. Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu mükâfat, Allah tarafındandır. Allah; karşılığın güzeli O'nun katında olandır.*"[137] Bu durumda duanın icabet bulmasında inanma, duada ısrarcı olma, haddi aşmama ve onun yolunda eziyetlere rağmen yürüme en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.[138] Bu şekilde dua eden insan, günahlarının bağışlanmasını, kötülüklerinin örtülmesini ve iyilerle beraber vefat etmesini istemekte ve yüce Allah da ona bu istediklerini vermektedir.[139]

3. Yalnızca dünyalık için pay istemek[140] veya hem dünyalık ve hem de ahirete yönelik pay istemek için yapılan duadır. "*... İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahiretten hiç nasibi yoktur."*[141] Bu şekilde dua eden dünyalık istemek için dua eder. *"Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada güzellikler ihsan eyle, ahirette de güzellikler ihsan eyle. Bizi cehennem azabından koru! derler.*"[142] Bu dua şekli ise hem dünyalık ve hem de ukbalık istemek için yapılan dua tarzıdır. Yüce kitabımız, bizlere nasıl dua yapmamız gerektiğini öğretmektedir.

Dua aynı zamanda bir itirafı dile getirerek yanlışın farkında olmaktır. " فَمَا كَانَ دَعْوَيهُمْ اِذْ جَاءَهُمْ بَاْسُنَا اِلَّا اَنْ قَالُوا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ " "*Azabımız gelip çattığında da* ***itiraf ve yalvarmaları****: "Biz gerçekten zalim adamlarmışız!" demekten başka bir şey olmadı.*"[143] Yaptıkları yanlışı ve zulmü hasretle ve pişmanlıkla itiraf etmek bazen işe yaramaya bilir. Zira her şeyin bir zamanı olduğu gibi, zamanın da bir sonu vardır.[144] Bu son gelmeden önce itiraflarımızı Yüce Allah'a sunmalı, bir an önce af dileklerimizi ona arz

[137] Al-i İmran, 3/195.
[138] Razi, IX, 471.
[139] Razi, IX, 467.
[140] Herevi, III, 77.
[141] Bakara, 2/200.
[142] Bakara, 2/201.
[143] A'raf, 7/5.
[144] Beydâvi, 1/333; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 372.

etmeliyiz. Zira hakka davet eden Yüce Allah'ın davetçilerini, kitabını dinlemeyen ve ikaz ve tavsiyelere kulaklarını tıkayan, fütursuzca ömrünü harcayan ve tüketen insan, hatalarını anlasa, pişmanlık duysa ve itirafta bulunsa da bir fayda görmeyecektir. Fert ve toplum olarak bir ahlaksızlık içerisinde olduklarını azap geldiğinde anlayacaklardır.[145]

Dua iftial babından geldiğinde yalanlamak, yalan saymak ve yalan iddiada bulunmak anlamlarına gelmektedir. " ... وَقِيلَ هَذَا الَّذِى كُنْتُمْ بِهِ **تَدَّعُونَ** " "*O kıyameti yaklaşmış gördüklerinde kâfirlerin yüzleri çirkin bir hale getirilmiş ve (kendilerine) "İşte bu, sizin **iddia ettiğiniz** şeydir" denilir. De ki: "Eğer, Allah beni ve benimle beraber olanları helâk etse veyahut bize rahmet buyursa kâfirleri acı verici azaptan kim kurtaracak.*"[146] İddia ettiğinizden kasıt, yalan sayıp yok dediğiniz şeyle şimdi siz karşı karşıyasınız, demektir.[147]

Cehalet insanı çoğu zaman haddini aşmaya kadar götürebilir; öyle ki insan, inkârının ve yanlışının doğruluğunu savunmaya başlar. O kadar ileri gider ki hayatını yok etme pahasına olsa da bu durumu ispat etmek için azabın çarçabuk gelmesini dahi ister. "*Hani bir zaman da onlar: "Ya Rabbi, eğer bu Kur'ân senin tarafından gelmiş hak bir kitap ise hemen üzerimize gökten taş yağdır yahut bize acı bir azap ver!" demişlerdi.*"[148] Azap hemen gelse kendi yanlışlarını anlama fırsatları olmayacak ve onlara bir fayda veremeyecektir.[149] Allah'ın emir ve hükmüne karşı gelmenin acı akıbetini gördüklerinde yaptıkları haksızlıkları ve zulmü vicdanlarında itiraf etmelerinin ve pişmanlık duymalarının da bir faydası olmayacaktır.[150]

Dua, çağırmak, davet etmek anlamlarına da gelmektedir. "... وَاللّٰهُ **يَدْعُوا** اِلٰى دَارِ السَّلٰامِ" "*Allah insanları esenlik ve mutluluk ülkesine **davet eder** ve dilediği kimseleri doğru yola iletir.*"[151]

Allah, insanları mutluluk diyarı olan cennete davet ediyor. Bu mutluluk diyarına da onun kitabı yöneltiyor.[152] İnsan, ruhunun ihtiyacı olan maddi ve manevi huzuru ancak Allah tarafından peygamberleri aracılığı ile gönderilen ilahi dinlerin sonuncusu

---

[145] Mevdudi, II, 12.
[146] Mülk, 67/27-28.
[147] Beydâvi, II, 1083; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 1370.
[148] Enfal, 8/32.
[149] Mevdudi, II, 12.
[150] Elmalılı, IV, 156.
[151] Yunus 10/25; Herevi, III, 77; İbn Manzûr, XIV, 59.
[152] Mevdudi, II, 327.

olan İslamiyet'te bulabilir. Müslümanlar olarak ancak İslam dinini yaşamak ve İslam'ın adalet ilkesini de yaşatmak suretiyle mutluluk ve huzuru yakalayabiliriz!

Dâî, insanları ibadete çağıran müezzine denildiği gibi ümmetini Yüce Allah'a, Yüce Allah'ı tevhide, Yüce Allah'a itaate, kısaca İslam'a ve hakka çağıran peygambere de denilir.[153] "... يَا قَوْمَنَا اَجِيبُوا **دَاعِيَ** اللّٰهِ وَاٰمِنُوا بِهِ " "*Ey kavmimiz! Allah'ın **davetçisine** uyun. Ona iman edin ki Allah da sizin günahlarınızı kısmen bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun… Allah'ın davetçisine uymayan kimse yeryüzünde Allah'ı aciz bırakacak değildir. Kendisi için Allah'tan başka dostlar da bulunmaz. İşte onlar, apaçık bir sapıklık içindedirler.*"[154]

Azrail'e de dâî denilmesi, ölen bir kimse için "çağrıldı ve icabet etti" denilmesi dolayısıyla ruhları çağırmasından kaynaklanır. Cehennemin de bir dâî olduğunu; " **تَدْعُوا** مَنْ اَدْبَرَ وَتَوَلّٰى (١٧) " "*Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki, o (cehennem) alevlenen bir ateştir. Derileri kavurup soyar. Yüz çevirip geri döneni, **(kendine) çağırır**!*"[155] ayetinden anlamaktayız.[156]

Dâî'nin çoğulu duat'tır. İster hidayete, ister dalalete; ister ehlisünnete ve isterse bidate davet eden olsun, hem olumlu ve hem de olumsuz anlamda davetçi için kullanılır.

Dua, Yüce Allah'ı tenzih etmek ve övmek anlamına gelmektedir. Bunu da Yüce Allah'ın cennet ehlinin sıfatlarından bahsettiği ayetlerde görmekteyiz. " **دَعْوٰيهُمْ** فِيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلٰامٌ وَاٰخِرُ **دَعْوٰيهُمْ** اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (١٠) " "*Onların oradaki **duası:** "Allah'ım! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz!" (sözleridir). Orada birbirleriyle karşılaştıkça söyledikleri ise "selâm"dır. Onların **dualarının** sonu da şudur: Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.*"[157]

Duanın sormak, temenni etmek, arzu etmek ve istemek anlamlarını da ayetlerde görmek mümkündür. "...قَالُوا **ادْعُ** لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ " "*Bizim adımıza Rabbine **dua et / iste,** bize onun ne olduğunu açıklasın" dediler. Musa: Allah diyor ki: "O, ne yaşlı ne de körpe; ikisi arasında bir inek." size emredileni hemen yapın, dedi.*"[158] " لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا

[153] Sabunî, *Muhtasar İbni Kesir,* III, 444; el-Askeri, s. 38.
[154] Ahkaf 46/31-32; Sabunî, *Muhtasar İbni Kesir,* III, 263, Safvetu't-Tefasir, III, 1173.
[155] Mearic 70/15-17.
[156] el-Askeri, s. 38.
[157] Yunus 10/10; Beydavi, I, 430; Mevdudi, I, 314.
[158] Bakara 2/68-70; Beydavi, I, 73; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 57.

(٥٧) **يَدَّعُونَ** " "*Orada onlar için her çeşit meyve vardır. Bütün **arzuları/ duaları** yerine getirilir.*"[159]

Dua, tapınma olgusunu da ifade etmektedir.[160] "(١٢٥) **اَتَدْعُونَ** بَعْلًا وَتَذَرُونَ اَحْسَنَ الْخَالِقِينَ " "*Yaratanların en iyisini bırakıp da Ba'l'e mi **taparsınız / Dua edersiniz**? demişti.*"[161] Yüce Allah'tan istenmesi gerekeni Yüce Allah'ın dışındaki varlıklardan istemek, yalnızca onun gücünde ve ilminin alanında olan alanları başka varlıklar içinde düşünmek, başka varlıklara da tapınma olgusunu ortaya çıkardığı için çok tehlikeli bir durum olduğundan dikkat edilmesi gereken bir husustur. Zira herhangi bir hayır Allah'ın dışındaki varlıklardan istenmektedir.[162]

Dua, evlat edinme anlamına geldiği gibi insanların babalarına nispet edilerek çağrılması anlamına de gelmektedir: "... وَمَا جَعَلَ **اَدْعِيَاءَكُمْ** اَبْنَاءَكُمْ ... " "*Allah, bir adamın içinde iki kalp yaratmadığı gibi, "zıhâr" yaptığınız eşlerinizi de analarınız yerinde tutmadı ve **ed'iya/evlâtlıklarınızı** da öz oğullarınız olarak tanımadı. Bunlar sizin ağızlarınıza geliveren sözlerden ibarettir. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola O eriştirir. Onları (evlât edindiklerinizi) babalarına nispet ederek çağırın. Allah yanında en doğrusu budur. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, bu takdirde onları din kardeşleriniz ve görüp gözettiğiniz kimseler olarak kabul edin. Yanılarak yaptıklarınızda size vebal yok; fakat kalplerinizin bile bile yöneldiğinde günah vardır. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.*"[163]

Dua, isim vermek, isim vererek nida etmek anlamına da ifade eder. " اِنَّ الَّذِينَ **يُنَادُونَكَ** مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ اَكْثَرُهُمْ لَايَعْقِلُونَ" "*Hücrelerin arkasından (peygambere ait odalar) seni **çağıranların /isminle seslenenlerin** çoğu, bundaki (hürmetsizliğe) akılları ermeyen kimselerdir.*"[164]

Dua, Allah'a yönelmek, yalvarmak ve kıymet kazanmaktır. " تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ **يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا** وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ " "*Korkuyla ve umutla Rablerine **yalvarmak** üzere (ibadet ettikleri için), vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.*"[165] Yüce Rabbine insanın dua etmesi hem

---

[159] Yasin 36/57.
[160] Sabunî, *Muhtasar İbni Kesir,* III, 153, *Safvetü't-Tefasir*, II,1036.
[161] Saffat 37/125.
[162] Beydavi, II, 889.
[163] Ahzap 33/4, 5; Herevi, III, 76-80; Zeynüddin er-Razi, s.105; Firuzabadi, s. 1281.
[164] Hucurât, 49/4; İbn Manzûr, XIV, 57, 62; Ebu'l Beka, s.447; Zebidi, XXXVIII, 46, 53; İsfahânî, I, 315, 316.
[165] Secde, 32/16.

insanın bir an bile ona itaatten ayrı kalmadığını ve hem de kendisini duyan, işiten ve duasına icabet eden yaratanını düşünmesi insanın şeytan tarafından aldatılma ihtimalini azalttığı gibi, yaratanının nezdinde de değer kazanmasına sebep olmaktadır; zira Rabbimiz; "قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّى لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا" " *(Resûlüm!) De ki: **(Kulluk ve) yalvarmanız** olmasa, Rabbim size ne diye değer versin? (Ey inkârcılar!) kesinkes yalan saydınız; onun için azap yakanızı bırakmayacaktır!*"[166] buyurmaktadır.[167] İnsanın değer kazanmasını sağlayan duanın alçak gönüllülükle, içten ve samimiyetle yapılması ibadet şuuruna uygun olanıdır. "*Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.*"[168] Yapılan duada hem korku ve hem de ümit olması çok önemlidir. Zira dua etmek bir kulluk görevidir. Bu görev ifa edilirken hem yüce Allah'ın azameti karşısında olunduğunu bilerek korkulmalı ve hem de duaya icabet olunacağı da ümit edilmelidir.[169] " *Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır*."[170] Bu ve benzeri ayetler duayla ümit arasında ki ilişkiyi açıklamaktadır.

Ümitle dua etmek bir kulluk vazifesi olduğundan düşünülerek dua edildiğinde çok tesirli bir ibadet olmaktadır.[171] Zira dua ibadetlerin beyni ve özüdür. Şartları yerine getirildiğinde duaya icabet olunacağı umulur.[172]

1.2.2.2. Ümidi Harekete Geçiren Kavramlar

İnsanın yeryüzünde birçok hedefi vardır; ancak asıl olan tek hedeftir. Bu hedef ise insanın tüm düşünce, söz ve amellerinde Allah'a itaat ve ibadet üzere bulunmasıdır. İnsan, ancak o zaman huzur ve güven içerisinde olabilir. İnsan nefsi, iyilik ve kötülüklere eşit derecede yakın olsa da iyilik veya kötülükten birinin diğerine galebe çalması insan eğitimiyle ilgilidir.[173] İslam Dini, Yahudi ve Hıristiyanlarda mevcut olan "insanları doğuştan "iyi" veya "kötü" diye ayırt etme algısını" kabul etmez. Fakat Yüce Allah, insana iyi veya kötü olabilme yeteneği vermiştir.[174] İnsan inandığı zaman

---

[166] Furkan, 25/77.
[167] Beydâvi, II, 744.
[168] A'raf, 7/55.
[169] Sabunî, *Muhtasaru'l- İbni Kesir,* III, 59.
[170] A'raf, 7/56; Sabunî, *Safvetu't-Tefasir,* I, 384.
[171] Razi, IX, 461.
[172] Merağî, VIII, 179.
[173] Elmalılı, IX, 515.
[174] Şems, 91/7-11.

yeteneğini iyilikten yana kullanmaya karar vermiş demektir.[175] Bu durum onun güvenmekte ve güven içerisinde olabilmekte olduğunu gösterir. Bundan da ümit olgusu doğar.

Ümidin oluşması veya o olgunun var olabilmesi için fırsatlar oluşturulmalı ve insanın özünde bunu hissetme duyarlılığı kazandırılmalıdır. Ümit olgusunun var olmasına kaynak oluşturulması yanında o gücü ve güveni de hissettirmek zorunluluğu vardır. Bu durum ancak ümidi motorize edebilmektedir. Aksi halde ümidin var olması mümkün olmayacaktır. Ümidin muharrik gücünü başta emn/güven, daha sonra da tevekkül oluşturmaktadır.

1.2.2.2.1. Güven / Emn

Emin, Emân, emn kökünden olup güvenmek demektir. İman kelimesi etimolojisinde bu kökten olup tasdik etmek anlamında kullanılmakla beraber; güvenmek, güven vermek anlamında da kullanılmaktadır. İnsanın mümin olması yaratanının varlığını tasdik etmesi yanında ona güvenmesi anlamına gelirken[176] Yüce Allah'ın mümin olması[177] ise sanatına güvenmesi ve yaratıklarına güven vermesi,[178] kullarına zulmetmeyerek onları güvende kılması demektir.[179] Emn, korkunun zıddı,[180] ileride hoşlanmayacağı bir şeyin gerçekleşeceğini beklememek, korkunun yok olması dolayısıyla için rahat olması[181] ve sığınmak[182] anlamlarını da ihtiva etmektedir.[183]

Emn kelimesinden türeyen emanet, hıyanetin zıddıdır. Mü'temen, kendisine güvenilen ve kendisi koruyucu ve güvenilir kabul edilen anlamında güven verendir.[184]

İman güvensiz olmaz. Zira imanda, Yüce Allah'ın insana emanet olarak gönderdiği dine/şeriata inanması ve ona güvenmesi olayı mevcuttur.[185]

Eminü'l-kavi, gücüne güvenmek olup korkunun zıddı olan güvende olmayı ifade eder.[186] İmanın kendisi de emanettir. "Emaneti olmayanın dini yoktur"[187] hadisi şerifi

---

[175] Bilgiz, *Kur'an açısından Vicdan ve Değeri*, s. 46-47.
[176] Zemahşerî, I, 38; Razi, XXIX, 513.
[177] Haşr 59/23.
[178] Zemahşerî, IV, 509 ; Beydavi, II, 1060; Merağı, XXVIII, 56.
[179] Sabuni, *Muhtasar İbni Kesir*, III, 388.
[180] Zemahşerî, II, 557; Zeynüddin er-Razi, s. 22.
[181] Al-i İmran, 3/154; Enfal, 8/11; Nahl, 16/112; Razi, XVIII, 360; Ebu's-Suud, III, 111.
[182] Tevbe, 9/12.
[183] Zeynüddin er-Razi, s.184.
[184] Razi, XXXII, 212; Zeynüddin er-Razi, s. 185-186.
[185] Ebu's- Suud, I, 30.
[186] Merağı, IV, 99.
[187] İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yay., Ankara 1995, X, 456.

güvenin önemine işaret ederek bu durumu ifade etmektedir.[188] Güven, korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu, İtimat etmek demektir.[189] İnsan bir şeye güveniyorsa ona inanıyor ve itimat ediyordur. Yüce Allah'a güvenen ona aynı zamanda dayanan ve tevekkül edendir. "*Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir, O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rabbilerine tevekkül ederler*."[190]

İnsanda ümidin oluşmasına güven neden olmaktadır.[191] Güven yoksa ümitten bahsetmek mümkün değildir. Zira ümidi güven beslemektedir. "*İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.*"[192] Ümit ve korku içerisinde olması, güvende olması anlamını ifade etmektedir.[193]

1.2.2.2.2. Tevekkül

Tevekkül; insanın üzerine düşeni yapması, yaptıktan sonra da Allah'a dayanması[194] ve ona güvenmesi[195] demektir. Müminin Yüce Allah'a inanması, ona tevekkül etmesi aynı zamanda ona ümit etmesini gerektirir. Ümitsizlikte güvensizlik hâkim olduğundan ve güvensizlik de inanan insana yakışmadığından kınanmaktadır. Bu tutum ve davranış Yüce Allah'ın Mümin[196] ismiyle de bağdaşmamaktadır; çünkü Yüce Allah, güven veren, kendisine güvenilen[197] ve sanatına güvenendir; öyle ise üzerimize düşeni yapmalı ve ona güvenip, tevekkül etmeliyiz. "*De ki, O, Rahman'dır. O'na iman ettik, yalnızca O'na tevekkül ettik. Siz, kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu yakında öğreneceksiniz!*"[198] Mala, mülke ve güce değil; bütün işlerimizde ona güvenmeliyiz.[199]

Kur'an-ı Kerim'de tevekkül, güven ve imana vurgu yapılan ayetler bir hayli yer tutmaktadır. Bütün bunları yan yana koyup değerlendirdiğimizde iman, tevekkül ve

---

[188] Zebidi, XXXIV, 188-194; Kahire Arap Dili Komisyonu, s. 28.
[189] TDK, "*Güven*" mad., s. 1012.
[190] Enfal, 8/2.
[191] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 421.
[192] Enâm, 6/82.
[193] Meraği, VII, 178.
[194] TDK, "*Tevekkül"* mad., s, 2342.
[195] Kur'an-ı Kerim Meali, DİB Yay. Ankara 2005, Enfal, 8/2. Dip notu.
[196] Haşr, 59/23.
[197] Beydâvi, II, 1060.
[198] Mülk, 67/29.
[199] İbni Kesir, II, 430; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 1370.

güvenin ümidi harekete geçiren bir güç olduğu görülmektedir; zira " *onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse o kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şeye bir ölçü koymuştur.*"[200] Allah'a ümit bağlamak, ümit beslemek ve ona ümit etmek, sınırlayıcı ve gücüne engel olucu hiçbir kuvvet ve kudret olmadığından kaçınılmaz olmaktadır; zira Allah, tevekkül edene yeterlidir.[201]

"Aç olan benim açlığımı kimse gideremez, hasta olan bana kimse şifa veremez, fakir olan beni kimse zengin edemez ve günahkâr olan benim günahlarım o kadar çok ki kimse beni affedemez." diye düşünebilir. Fakat yokluktan var edeni bilmek, bütün bu güce tek sahip olanın Yüce Allah olduğunu anlamak insanı ümitvar edecektir; çünkü Yüce Allah her duruma müdahale edebilecek güçte ve kudrettedir.[202] Bize düşen görev elimizden geleni yapmak, Yüce Allah'a durumumuzu arz ederek yalvarmak ve O'nun dilediği her şeyi yapabileceğine inanmak, ümit ederek tevekkül etmektir. **"***Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Müminler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.***"**[203] Ona bütün işlerinde güvensin ve dayansınlar.[204]

Allah'a teslim olma, işlerinde ve rızkında O'na güvenme,[205] kulun kendi gücünü aşan hususlarda işin sonunu Allah'a havale etmesidir[206] diye tanımlanan tevekkül, tasavvufta bir hal olarak değerlendirilir. Kimi sofilere göre rızık kaygısı taşımama, kimine göre Allah'ın vadine güvenme, kimine göre yarının endişesini taşımama, kimine göre ilim ve marifet, kimine göre ise kazaya rıza gösterme olan tevekkül,[207] insanın giriştiği işi azim ve kararlı bir biçimde sürdürmesini sağlayarak ümidine kaynaklık etmektedir.

Tevekkül bütün tedbir ve sebeplerin üzerinde son kararı belirleyici irade ve gücün Allah'a ait olduğu yönündeki şuur ve inancın zorunlu bir sonucu[208] olarak iyimser bir psikolojik durumu muhafaza etmeyi, içine düştüğü zor durumdan moralini bozmadan kurtulmayı sağlamakta ve böylece ümide kaynaklık etmektedir.

İstiklâl Şairi:

---

[200] Talak, 65/3.
[201] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 1352.
[202] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 1352.
[203] Teğabun, 64/13.
[204] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 1347.
[205] Taberi, XII, 132.
[206] Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Cemaluddin Ebu'l-Ferec, *Telbîsü İblîs*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2001, s. 248.
[207] Süleyman Uludağ, "Tevekkül" mad., *DİA*, I-XLI, TDV. Yay., İstanbul 2012, XLI, s. 3.
[208] Mustafa Çağrıcı, "Tevekkül" mad., *DİA*, I-XLI, TDV. Yay., İstanbul 2012, XLI, s. 2.

"Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete râm ol…

Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol."[209] diyerek bu şekildeki tevekkülün önemine değinmektedir.

[209] Ersoy, s. 428.

1.3. ÜMİDİN DEĞERİ

1.3.1. Kur'ân'da Ümit Olgusu

Ümit olması arzu edilen, gerçekleşmesi istenen ve beklenen coşkusal bir rahatlıktır. Ümit, insanın yapmak istediği veya yapmaya karar verdiği her şeyde ve her kesimde söz konusudur.[210] Peygamberlerin tebliğinde, yöneticilerin yönetme planlarında, hastanın tedavi olmak istemesinde, ziraatçının tohum ekmesinde, öğretmenin öğrenci edinmesinde, günahkârın tövbesinde ve dua edenin dua edişinde hep ümit vardır ve ümit hep etkili olmaktadır. Bu nedenle ümit, insana dinamizm kazandırır, ümitsizlikse insanı hep pasifize eder.[211] Ümit, moral ve moralize gücü verirken ümitsizlik insanı içine kapandırarak içsel bir çöküntü meydana getirir. Ümitli olmanın rehberi bu nedenle Yüce kitabımız Kur'ân'dır. Kur'ân, afak ve enfüste yer alan her ayeti, bir habere dönüştürerek insanın iman, amel ve yüksek ahlaki değerlere sahip olmasına rehberlik etmektedir. Kur'ân, en kolayından en zoruna, en somutundan en soyutuna kadar insanı kuşatan bütün problem ve sorunları çözmenin ilkelerini sunar.[212] Ümit vermenin ve rehberliğin en güzelini yaparak başarıya ulaştırır. Her hamlenin, her ilmi gelişmenin ve her icadın en güzelini yapma teşebbüsünde ümidin yattığı gibi ahlakın, edebin, terbiyenin kısacası Yüce Allah'ın insanlara en güzel örnek olarak takdim ettiği peygamberi takip etmenin altında da ümit yatmaktadır. Ümit bu konularda işletildiğinde değer kazanır. Böylece hem ümitli olmak ve hem de ümit vermek insanın olumlu alanlarda terakkisine neden olur; zira çift tabiatlılığa sahip olan insan bütün varlığıyla kendini bu alanlarda göstermektedir.[213]

Yüce kitabımız, her alanda rehberlik ettiği gibi ümit konusunda da rehberlik etmektedir. Övülmesi ve yerilmesi gereken ümitvar olmayı örneklerle açıklamaktadır. Beşerin terbiyede ilerlemesi için ahlak, iffet ve namus kavramını teşvik edip ümitlendirirken bu ilkeleri yıkma teşebbüsünden yana olan ümidi ise kınamaktadır. " ... فَيَطْمَعَ الَّذِى فِى قَلْبِهِ مَرَضٌ ... " "*Ey Peygamberin hanımları, sizler kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (ahlaksızlıktan) korunacaksanız, meyilli konuşmayın ki kalbinde (ahlaksızlıkla ilgili) hastalık olanlar* ***ümide kapılmasın (Tama')****. Sade bir söz*

---

[210] Kasapoğlu, s. 155.
[211] Öztürk, s.45.
[212] Bilgiz, "*Kur'an'da İnsan ve Toplum*", s. 690.
[213] Muhammed Kutup, s. 59.

söyleyin."[214] İnsanın ahlaki yönden terakkisinin gerçekleşebilmesi için dikkat etmesi gereken husus, kalbinde maraz bulunan insanların ümitvar olmalarını sağlayacak tutum ve davranışlardan uzak durulmasıdır ki ayeti kerime de bunu ifade etmektedir.[215]

Kur'ân-ı Kerim, bazı insanların Yüce Allah'ın diniyle karşı gelmelerine rağmen yine de ulaşmak istedikleri menfaati ondan ümit ettiklerinden bahsetmektedir. Öyle ki bu insanlar, " ثُمَّ يَطْمَعُ اَنْ اَزِيدَ " "*Yüce Allah'ın (verdikleri nimeti) daha da artırmasını*"[216] ister ve ümit ederler. Hem dünyada hem de ahirette Yüce Allah'tan kendilerine verilen nimetlerin artırılmasını ümit ederler.[217] Yaşamını İslami hayatın dışında kurmuş olmasına rağmen dünyada kendisine verilen nimetlerin daha da artırılmasını ümit eden insan,[218] hırslı[219] bir istek ve beklenti içerisinde ahiret nimetlerinin de kendilerine verileceğini ümit edip beklerken Allah'ın azabına maruz kalabileceğini ise asla düşünmez.[220] اَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ "*onlardan her biri nimet cennetine sokulacağını mı **umuyor***?"[221] Bu ifade mücrim ve suçlu olan insanların (inanmadıkları ahiret eğer varsa) cennet nimetine kavuşacaklarını da ummakta olduklarını göstermektedir.[222] Yani hem dünya, hem de (onların inançlarına göre) eğer varsa ahiret de onların olacak ümidiyle yaşıyorlar.[223] Bu inançlarını şu ayeti kerimede de görmemiz mümkündür: "*Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şayet Rabbimin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki, (orada) bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum*."[224] Öyle ki dünyada verilen nimetler, şüpheli gördükleri ahretin de garantisi olacak gözüyle bakmaktadırlar.[225] Bu tutumları onların ne kadar da haddi aşmakta olduklarını göstermektedir. Yaptıkları ve düşündükleri birer insafsızlık ve dünyaya geliş amacını kavrayamama örneğidir. En azından sevap ve günahları denk olanlar[226] gibi [ki; "*İki taraf (cennetlikler ve cehennemlikler) arasında bir perde ve A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz cennete giremedikleri halde*

---

[214] Ahzab, 33/32, Kasapoğlu, s. 158.
[215] Razi, XXV, 184; Seyyid Kutub, *fi-Zillaili'l-Kur'ân*, Daru'ş-Şuruk, Kahire 1412, V, 2859.
[216] Müdessir, 74/15.
[217] Razi, XXX, 705; Merağı, XXIX, 131.
[218] Maturidî, X, 212; Merağı, XVIII, 294.
[219] Ebu's-Suud, IX, 56.
[220] Zemahşerî, II, 722; İbn Manzur, VIII, 240; Kasapoğlu, s.157.
[221] Mearic 70/38.
[222] Merağı, XIX, 75; Sabuni. *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser,* s. 1468.
[223] Razi, XXX, 705; Beydâvi, II, 605.
[224] Kehf 18/36.
[225] Razi, XXI, 463; Beydâvi, II, 606; Ebu's- Suûd, V, 222; Merağî, XV, 150.
[226] Zemahşerî, II, 107; İbn Atiyye, II, 404.

(girmeyi) umarak cennet ehline: "Selâm size!" diye seslenirler."][227] düşünmeleri gerekirdi. Fakat malvarlıklarını kendilerine değer verildiğinin göstergesi olarak gören[228] bu insanlar hem bozgunculuk yaparlar ve hem de kulluğun ne olduğunu bilmeden inkâr ve beğenmişlikle küstahça konuşurlar.[229]

Kullukta kibir ve gurura yer yoktur. Korku ve ümitle ibadetler yerine getirilmeli ve ıslah çalışmalarına katılarak görev ifa edilmelidir. وَلَا تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا **وَادْعُوهُ** **خَوْفًا وَطَمَعًا** اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ "*Yeryüzünde düzeni kurulduktan sonra bozgunculuk yapmayın ve O'na **korku ve ümit** ile **dua/kulluk** edin! Şüphe yok ki, Allah'ın rahmeti iyilik yapanlara yakındır*"[230] İnsanın mutlu ve huzurlu olabilmesi için fert ve toplum olarak ıslah çalışmalarına katılması zorunludur.[231] Kulluğumuzu yerine getiremediğimizde de Yüce Allah'ın rahmetini ümit etmemiz ve azabından korkmamız gerekir. Eğer insan kusurlarını bilir ve Allah'a arz ettiğinde günahlarının bağışlanacağını ümit eder ve bu bilinç içerisinde görevini ifa ederse onun menfaatine olacaktır. İbadetlere sımsıkı sarılmak dahi insanı korku ve ümitten uzaklaştırmamalıdır; zira kitabımız, ümidi iman ve onun gereklerinin yerine getirmekle ilişkilendirerek imanı ümitle; ümidi de imanla canlı tutmaktadır. "*Onlar ki iman ettiler, hicret ettiler, Allah yolunda tüm çabalarını harcadılar; işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*"[232]

İnsanın yeryüzüne geliş gayesi Yüce Allah'a kulluk ve tek hedefi ise bu kulluğu -tüm düşünce, söz ve amellerinde Allah'a itaat ve ibadeti- en iyi şekilde yerine getirmektir.[233] Çalışmalarının ürün vermesini, çabalarının ziyan olmamasını ümit ve arzu eden takatinin yettiğince çalışmalı, gücünü azmine odaklandırarak tüm gücünü bu idealleri elde etmek için harcamalıdır.[234] Bu uğurda gerekirse canını bile feda etmekten kaçınmamalıdır.[235] Bunu yaparken ümit ve korkudan da asla ayrılmamalıdır: "*Onlar, yataklarından kalkıp korkarak ve ümit ederek Rablerine dua eder ve rızık olarak verdiklerimizden hayırda harcarlar.*"[236] İnsanın çok ibadet etmekle şımarması doğru

---

[227] Araf, 7/46.
[228] Kurtubi, X, 404; el-Merağı, XV, 150; Sabunî, II, 670.
[229] Sabuni. *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 725.
[230] Araf, 7/56.
[231] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s.977; Bilgiz, *Amellerin değeri*, s.131.
[232] Bakara, 2/218.
[233] Bilgiz, *Kur'anda İnsan ve Toplum*, s. 690.
[234] Zemahşerî, III, 65; Ebu's-Suud, VI, 18.
[235] Mevdudi, I, 171.
[236] Secde, 32/16.

olmadığı gibi kendisini bu durumundan dolayı Yüce Allah üzerinde bir etkiye, bir değere sahip olduğunu düşünmesi de asla doğru değildir.[237] Kulluk bilincini iyi kavradığı için bu ucubeye düşmemekle birlikte dünyevileşen insanlar gibi, günün yorgunluğunu üzerlerinden atmak için geceleri zevk ve sefa âlemleri peşinden koşmazlar. Boş zamanlarını ibadet ederek, Allah'ı anarak ve tüm umutlarını ona hasrederek yaşarlar.[238] Gökyüzünde gördüğü bir buluta baktığında hissettiğini aynen hissederler. Yani hem bu bulut bize azap getirebilir diye korkmak veya yağmur ve bereket getirebilir diye ümit etmek hissiyatı taşıyan gibi bir his taşır. "*Size korku ve ümit içinde şimşeği gösteren ve ağırlıklı bulutları meydana getiren o'dur.*"[239] Korkusu O'nun rızasını kaybetmek, ümidi ise O'nun rahmetini kazanmak olmalıdır.[240] Yine iyi kulluğu insanı rehavete, günahları da ümitsizliğe götürmemelidir. İnsan, ancak bu anlayış ve davranış sonucunda kendisini huzur ve güven içerisinde hisseder. Nefsimizdeki iyilik veya kötülükten birinin diğerine galip gelmesi, ne kesin kurtuluşa ve ne de ümitsizliğe yol açmalıdır.[241]

Kitabımız ümidi güvenle ilişkilendirmiş, ümidi etkileyen bir faktör olarak sunmuştur. Güvenle ümit iç içe girmiş ayrılmaz kavramlar olmuştur. "*Deki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (ne var ki) bana, 'sizin ilah'ınız ancak bir tek ilahtır" diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın*."[242] Yüce Allah'a kavuşmayı ummak, ümit etmek ancak güvenle olmaktadır.[243] Allah'a kavuşacağını uman O'na güvenmektedir. Eğer bu güven olmazsa İnsanın isyandan, tuğyandan itaate ve Yüce Allah'a ram olmaya yönelmesi mümkün olmayacaktır.

Kur'ân-ı Kerim ümidi imanla da ilişkilendirerek inançsızlığı ümitsizlik olarak nitelemiştir. "*Şüphesiz bize kavuşacağını ümit etmeyenler ve dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile ayetlerimizden gafil olanlar var ya; işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir."*[244] Yüce

[237] Kurtubi, X, 404; Merağı, XV, 150; Sabunî, II, 670.
[238] Mevdudi, IV, 364.
[239] Rad 13/12.
[240] Zemahşeri, III, 511.
[241] Razi, XIV, 285; Ebu's-Suud, III, 233.
[242] Kehf 18/110, Ankabut 29/5, Ahzap 33/21.
[243] Seyyid Kutup, IV, 2272.
[244] Yunus 10/7, 8, 11, 15; Furkan 25/21, 40; Casiye 45/14; Nebe 78/27.

Allah'a kavuşmayı ummamak ona iman etmemekten kaynaklanmaktadır.[245] İnsan ancak kalbi inkâr edince, Rabbiyle arasını açınca Allah'a kavuşmayı ummamakta ve Allah'ın Rahmetinden ümit kesmektedir.[246] Eğer insan yaratanının karşısına bir gün çıkacağına güvenle[247] ümit etseydi veya inansaydı varacağı yer elbette ki ateş olmayacaktı; zira o gün bir gün gelecektir. "*Kim Allah'a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki Allah'ın tayin ettiği o vakit elbette gelecektir. O, her şeyi işiten ve bilendir*."[248]

Ümit Yüce Allah'a büyük umut beslemektir. Bu umut, insanın dünyada olan imtihanını kazanmaya, nefisle yaptığı mücadelede galibiyete, İslam'ın tebliğ edilmesi esnasında yapılan engelleri aşmada başarıya ve bu engellerin savaşa dönüşmesi halinde yapılan savaşta galibiyete götürmektedir. "*O (düşman) topluluğu takip etmekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı çekiyorsanız onlar da, sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedirler. Üstelik siz Allah'tan, onların ümit etmedikleri şeyleri umuyorsunuz. Allah ilim ve hikmet sahibidir*."[249] Burada ifade edilen ümit, bilinmediği ve belirtilmediği için kâfirlerin hafızalarının alamayacağı kadar büyük bir ümittir;[250] zira Allah ıslah edici ve bu uğurda büyük gayret sarf edici kullarını bilmektedir.[251]

Ümitte aynı zamanda denge önemli bir yer tutmaktadır. İslam düşünce ve fikirlerinde yer almış olan "*beyne'l-havfi ve'r-reca*" ifadesi, eşitlikten ziyade dengeli olmayı anlatmak istemektedir; zira aşırı ümitsizlik insanı günahtan tövbeye yöneltmediği gibi aşırı ümit de insanı günaha dalmaktan koruyamamaktadır. Biri günahta devamlı olmayı, diğeri de günaha dalmayı sağlayacağından çok büyük bir tehlike arz etmektedir. Korkusuz ümidin insanı ucube götürmesi tehlikesi olduğu gibi, ümitsizlikte ise imanın değerinin yitirilmesi veya imanın tamamen yok olma tehlikesi vardır. Öyle ise dengeli olmak gerekir. Bir ayeti kerime bu dengeyi şu şekilde ifade etmektedir: أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا **"***Onların yalvarıp durdukları, 'hangisi daha yakındır diye' rablerine (yaklaşmak için) vesile ararlar. Onun rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Şüphesiz senin rabbinin azabı çok korkunçtur."*[252] Yalvarılması ve ibadet edilmesi

[245] İbni Atiyye III, 106; er-Razi, XVII, 211.
[246] Seyyid Kutup, V, 2731.
[247] Elmalılı, V, 22.
[248] Ankabut, 29/5; Casiye, 45/14.
[249] Nisa, 4/104.
[250] Razi, XI, 210; Merağı, V, 145.
[251] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 212.
[252] İsra, 17/57.

gerekenin yalnızca Yüce Allah olduğunu vurgulayan bu ayet, azizler, melekler ve peygamberler gibi değerli varlıklar dâhil olmak üzere hiç kimsenin yalvarmasına, imdadına bu varlıkların cevap vermesi ve bu güçte olması mümkün değildir. Bu durum açıkça belirtildiği gibi kıymetli kişilerin dahi bir ümit ve bir korku arasında olduğunu vurgulamaktadır.[253] Her ne kadar ümit ve korku dengesinde ibre kayacaksa korkuya doğru kaymalı diyenler[254] olsa da ya denge olmalı[255] veya ümit korkudan daha ziyade olmalıdır;[256] zira Yüce Allah, korkuyu ahirete izafe ederken rahmetinden ümitvar olmayı ise kendisine izafe etmektedir.[257]

Ümit ve korku dengesini gerçekleştirenlerin üstün ve bilinçli kullar olduğunu vurgulayan Kur'ân, bu dengeyi kendilerini ilme adayanların gerçekleştirebildiklerini ifade etmekle ümitle ilim arasında da bir ilişki kurmaktadır. *"Yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahretten korkarak ve rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? (Allah katında daha makbul bir kuldur.) De ki: "hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?" ancak akıl sahipleri öğüt alırlar."*[258] Ümitle bilgi ilişkisini gerçekleştiren ifade zenginliğini bu ayette olduğu gibi diğer bazı ayetlerde de görmek mümkündür. وَمَا كُنْتَ تَرْجُوا اَنْ يُلْقى اِلَيْكَ الْكِتَابُ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ "*Sen, bu Kitabın sana vahyolunacağını ummuyordun. (Bu) ancak Rabbinden bir rahmet (olarak gelmiş)tir. O halde sakın kâfirlere arka çıkma!*"[259] Hz. Peygamberin beklemediği ve bilmediği bir durumu bize ifade etmektedir ki, [260] ümitlerin ve hayallerin bile yetişemeyeceği bir rahmetle Yüce Allah, Hz. Muhammed'i nimetlendirmiştir.[261]

Yüce Allah'ın düşünen bilinçli kulları, Allah'ın sonsuz rahmetinin farkına vardığında sonsuz azabını unutmaz, korkmazlık yapmaz. Sonsuz azabının farkına vardığında da sonsuz rahmetinden ümidini asla kesmez. Bu bilinç onu daha çok ibadet etmeye sürükler. Gündüz ilimle ve gecenin bir bölümünde de rükû yaparak, secde ederek, derin derin ilmi düşüncelere dalarak geçirir. Dini yalnızca Allah'a has kılan, ondan başka yardıma hiçbir gücün koşamayacağına inanan, diğer varlıklardan bir

[253] Mevdudi, III, 120.
[254] İbn Atiyye, II, 411.
[255] Razi, I, 224; Kurtubî, VII, 227.
[256] Razi, XXXI, 18.
[257] Razi, XIX, 148.
[258] Zümer, 39/9.
[259] Kasas, 28/86; *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 977.
[260] Kurtubî, XIII, 321.
[261] İbn Atiyye, IV, 303.

yardım gelecekse o da Yüce Allah'ın sebepler muvacehesinde gönderdiği yardım olarak hakikati bilen inananlar ilim sahibi olarak görülmektedir.[262]

Kur'ân'da ümit, aynı zamanda arzu etmek, olmasını iştiyakla beklemek olarak ifade edilir. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْاَخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا **"***Andolsun, Allah'ın Resul'ünde sizin için; Allah'a ve ahret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çokça zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.***"**[263] Eğer iştiyakla olmasını istemek olmasaydı ummanın anlamı olmazdı. Allah'a ve ahirete kavuşmayı ummak, iştiyakla karşılaşmayı beklemek demektir. İnsan Yüce Allah'ın lütfunun çokluğunu düşünerek amellerinin küçük olmasına bakarak Yüce Allah'a ümidini büyük tutmalıdır; zira ümitvar olmak, Yüce Allah'ın rahmetini büyük görmek ve aynı zamanda bu rahmetin kullarını kuşatacağının yakışık alacağını da kabul etmektir. Yüce Allah'ın Rahmeti her şeyi kuşatmıştır.[264] Öyle ki şeytan bile bu rahmetten ümitvar olmuştur. Ancak bu anlamdaki ayetin devamında "o rahmeti zekât verip kendilerini koruyanlar için yazacağız" ifadesi şeytanın ümidini kırmaya yetmiştir.[265]

Ümidin içerisinde "*yakıştırmak, layık görmek"* anlamını da bulmak mümkündür.*[266]* Zira bir ayeti kerimede bu anlam şu şekilde ifade edilmektedir*:* مَالَكُمْ لَاتَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا *"Size ne oluyor ki, Allah'a büyüklüğü yakıştırmıyorsunuz?*"[267] "Allah'a büyüklüğü ummuyorsunuz"dan kasıt "Allah'a büyüklüğü yakıştırmıyorsunuz" demektir.[268]

Ümidin anlamının içerisinde aktifliği ifade eden bir istekten de söz etmek mümkündür: "... وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِى **لَا يَرْجُونَ** نِكَاحًا " "*Bir nikâh ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların, ziynetleri (yabancı erkeklere) teşhir etmeksizin (dış) elbiselerini çıkarmalarında kendilerine bir vebal yoktur. İffetli davranmaları kendileri için daha hayırlıdır. Allah işitendir, bilendir*."[269] "Evliliği ümit etmeyenler" olarak ifade edilen "la yercûne nikahen" ifadesi evlenme yeterliliğine katılma durumu kalmamış olanlar anlamını ifade eder. Bunun olumlusu ise evlenmek için harekete geçme olarak

[262] Razi XIX, 148; Mevdudi, V, 101.
[263] Ahzab, 33/21; Maide, 5/84; A'raf, 7/111; Şu'arâ 26/36, 51, 82; Fatır, 35/29; Mümtehine, 60/6.
[264] A'raf, 7/156.
[265] Zemahşeri, II, 461; İbn Atiyye, V, 300; İsmail Hakkı, II, 290.
[266] Zemahşeri, IV, 617; İbn Atiyye, V, 374; Razi, XXX, 653.
[267] Nuh, 71/13.
[268] Döndüren, Hamdi*, İnsanlığa Son Çağrı Kur'an'ı Kerim,* Yeni Şafak, İstanbul 2003, II, 908.
[269] Nur, 24/60; Bakara, 2/75.

anladığımızda reca'nın bir aktivite veya dinamizm anlamını da ifade ettiğini görmekteyiz.

1.3.2. Kur'ân'da Ümide Yapılan Vurgu

Ümidin insan hayatındaki yerini anlayabilmek, tarihe ve hayatın akışına bakıldığında o kadar zor olmayacaktır. Hayat kitabı olan Yüce Kur'ân, insan fıtratına önem vermesi dolayısıyla ümidi hayattaki öneminden dolayı değerli görmüş ve bu değerin üzerinde önemle durmuştur. Kur'ân'a baktığımızda göreceğiz ki ümit ve olumsuzu türevleriyle birlikte bir hayli yer tutmaktadır. Buna ümitle yakından alakalı olan merhamet, af, güven, iyimserlik gibi anlamlara yönelten ve karamsarlıktan uzaklaştıran kelime ve kavramları da eklediğimizde bu sayı daha da artmaktadır. Konunun öneminin anlaşılması açısından ümidin üzerinde bu kadar çok durulmasının yanında, ayetlerde etkili ve vurgulu bir şekilde ifade edilmesi dikkatlerimizi bu yöne çekmektedir.

Yüce Allah'ın çok dikkat çekici olarak af konusunda ümide vurgu yaptığı görülmektedir. "*De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü o, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"[270] Nüzul sebebine bakıldığında insan hayatı boyunca geri dönüşü olmayan yanlışlıklar yapılabileceği bir noktada olabilir, imtihan için geldiği bu dünyada imtihanı kaybetmek için yapamadığı bir şey dahi kalmayacağı bir durumda da olabilir. Zamanın geçmesiyle insan enerjisini azar azar kaybetmeye başladığında ölümü çokça hatırlamaya başlayacak olaylar hayatının kaçınılmazları arasında yer etmeye başladığında kaybetmek üzere olacağı imtihanı kazanmak arzusu ve iştiyakına girmek isteyebilir. Hemen şeytan devreye girecek ve hayatı boyunca yaptıkları gözünün önünde bir film gibi geçerek imtihanı kazanmanın imkânsızlığına inanacağı bir halde de olabilir. İşte burada bu ayet işin henüz geçmediğini, eğer düzelmek isteyen varsa düzelme ve ıslah olma şansının her zaman olduğunu vurgulayarak insanlığa ümitvar olmanın bir merhamet olarak sunulduğunu açıklamaktadır.[271]

Ümit sadece affedilme konusunda değil her alanda çok önemlidir. Çocuğu olmayan İbrahim (as.)in çocuğunun olacağını müjdeleyen meleklerin ümide yaptığı

[270] Zümer, 39/53.
[271] Maturidi, VIII, 694; Taberî, XXI, 306; Zemahşerî, IV, 135; Razi, XXVII, 465; Kurtubi, XV, 268.

vurgu bunlardan bir tanesidir: " *'Biz sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizlerden olma' dediler***.**"[272] Ümit edenlerden olman gerekir diye vurgu yapan misafirlerine Hz. İbrahim (as)'ın cevabı ise : "*yoldan sapmışlardan başkası Allah'ın Rahmetinden ümidini kesmez!*"[273] şeklinde yine ümide vurgu şeklinde olmuştur.[274]

İnsanın iradesine yer verilen bu dünyada insan, birçok sıkıntı ve musibetlere, insanoğlunun aç gözlülüğü, tamahkârlığı, doyumsuzluğu, hâkimiyet arzusu ve Allah'ın kanunlarına uymazlığı yüzünden duçar olabilir. İşte elinin kazandığı bu musibetlere duçar olduğunda Yüce Allah'ın rahmetinin olanca genişliğine, sıkıntıdan kurtuluşu ve belaların kaldırılış ümidine rağmen ümit etme yerine hemen ümitsizliğe kapılabilir. **"***İnsanlara rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler. Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, birde bakarsın ki ümitsizliğe düşerler*."[275] Rahmetin tattırıldığını unutmamak gerektiğine dikkat çekilerek unutulduğunda ümitsiz olunacağına vurgu yapılmıştır; zira unutulduğunda nimetle şımarıklık, nimet alınınca da ümitsizlik gösterilir.[276]

Yüce Allah, bazen kâfirlerin ümitsizliğini ön plana çıkararak ümide dikkat çeker: **"***Ey İman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği, kâfirlerin kabirlerdekilerden ümitlerini kestikleri gibi ahiretten de ümitlerini kesen kâfirleri dost edinmeyin***."**[277] Ölülerin insana yardım edebilmelerinden veya yeniden dirilmelerinden ümit kesen inkâra sapmışların durumuna düşülmemesi istendiği gibi onlarla samimi ilişkiler kurulmaması gerektiğine de vurgu yapılmış, böylece onların davranış ve tutumlarından etkilenmenin önüne geçilmek istenmiştir.[278]

Çocuklarını ümitli olmaya teşvik eden Hz. Yakup'un diliyle Yüce Allah, ümide dikkat çekerek ümitsizliğin müminin değil kâfirin bir sıfatı olduğunu belirtmiştir: "*Ey oğullarım! Gidin Yusuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez.*"[279] Yine Şuayb (as)'ın kavmine yaptığı nasihati Yüce Allah, bizlere aktarırken ümidin özellikle ahiret yurdu için beslenmesi gerektiğini ifade ederek ümitli olmaya dikkat çekmiştir: *"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şuayb, "Ey kavmim!*

---

[272] Hicr, 15/55.
[273] Hicr, 15/56.
[274] Taberî, XVII, 113.
[275] Rum, 30/36.
[276] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadıh el-Müyesser*, s. 1007.
[277] Mümtehine, 60/13.
[278] Sabuni, İbni Kesir, III, 397; *et-Tefsirü'l-Vadıh el-Müyesser*, s. 1405.
[279] Yusuf, 12/87; Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 600.

Allah'a kulluk edin. Ahiret gününe ümit besleyin ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın" dedi."[280]

Yüce Allah, ümidin hayırlı olmasını ifade ederek ümitli olmanın ve ümidin güzelliğinden bahsederek de ifade güzelliğinin örnek alınmasını öğütlemiştir. "*Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır*."[281]

Ümitli olmanın kazanımlarını ve ne gibi davranışlarda bulunmanın izahını ifade eden bir başka ayeti kerime ümidi etkili bir şekilde açıklamaktadır. "*Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizlice ve açıktan sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umarlar*."[282] Ticaret Allah'la yapılınca zarar etmeyen, kesada uğramayan ve bol kazançlı bir ticaret olur.[283]

1.3.3. Rahmet ve Merhamete Yapılan Vurgu

Rahmet[284] kelimesi çok kapsamlı bir anlam içermekle beraber özel olarak hangi anlamı içerdiği konunun ve anlam bütünlüğünün içerisinde anlaşılabilmektedir.

Yüce Allah'ın bir vasfı olarak, O'nun kalp rikkatinden mücerred olan ihsânı ve ni'metlendirmesi anlamına gelen rahmet,[285] yeri geldiğinde genel anlam[286] ifade eder, yeri geldiğinde de özel anlam taşır. Yani Allah'ın rahmeti sonsuzdur.[287] Varlığımız onun rahmeti, yaşamamız onun rahmeti,[288] yağmurun inişi,[289] çoluk çocuğumuz,[290] Allah'ın bize gönderdiği kitap,[291] Hz. Peygamberin şahsında tüm peygamberler (sav),[292]

---

[280] Ankebut, 29/36; Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 988.
[281] Kehf 18/46.
[282] Fatır 35/29.
[283] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 1089.
[284] Rahmet kelimesi; Fiili, çeşitli türevleri, mastarları ve müştakları ile Kur'ân'da 327 defa geçmektedir. Fiil olarak, sadece dördüncü babdan yirmisekiz yerde geçmekte olup, bunların faili Allah'tır. Mastarlar arasında ise ağırlığı "rahmet" oluşturmakta ve 114 defa geçmektedir. Evladın ana babasına karşı ilişki türünü anlatan âyetin. (İsrâ 17/24) ifadesi hariç tutulursa, "rahmet" sürekli Allah'ın mahlûkata muamelesini belirtmek için kullanılmıştır. Yine "zû" ismine muzafun ileyh kılınarak; Zü'r-rahmeh" (Rahmet sahibi) (En'âm, 6/133; Kehf, 18/58) "Zû Rahmetin vâsiah" (geniş rahmet sahibi) (En'âm 6/147) şeklinde Allah vasıflandırılmıştır. "Merhame" (Beled, 90/17),"ruhm" (Kehf, 18/81) mastarları ise, birer defa insanlar arasındaki ilişki türünü belirtmede kullanılmıştır.(Kadir Polater, *Kur'an'da Rahmet Kavramı*, s.10, Abdulbaki, 304-306 den naklen.)
[285] İsfehânî, 279; Firuzâbâdî, III, 53.
[286] En'am, 6/12, 54, 133.
[287] Ğafir, 40/7; A'raf, 7/156; En'am, 6/147.
[288] Yasin, 36/44.
[289] Furkân, 25/48; Rum, 30/46; Şura, 42/28.
[290] Sad, 38/43; Enbiya, 21/83.
[291] A'raf, 7/52,203; Hud, 17, 27, 63; İsra, 17/82.
[292] Enbiya, 21/107

affı ve mağfireti,[293] hastalandığımızda şifa vermesi onun rahmeti, zenginliğimiz,[294] merhametimiz,[295] doğruluğumuz,[296] yumuşak huylu oluşumuz,[297] yükümüzün hafifletilmesi onun rahmeti,[298] sağlığımız[299] onun rahmeti; hülasa onun rahmeti o kadar çok ki saymakla bitmez.[300] Konumuz rahmetin tamamını incelemek değildir. Buna gücümüz de yetmez. Burada rahmetin ümidi ilgilendiren kısmını ele almaya çalışacağız.

Kur'ân insanın her durumda ümitli olmasını ister. Çünkü Yüce Allah rahmet sahibidir; "*Senin Rabbin her bakımdan sınırsız zengindir, rahmet sahibidir. Eğer isterse sizi başka bir kavmin soyundan getirdiği gibi sizi gidererek sizin yerinize başka dilediğini getirir.*"[301] Kudret sahibidir; "*Şüphesiz ki senin rabbin elbette mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir.*"[302] Müminlerin koruyucusudur: "*Çünkü onlar, Allah'a karşı sana asla bir fayda sağlayamazlar. Şüphesiz zalimler birbirinin dostlarıdır. Allah ise muttakilerin koruyucusudur.*"[303] Öyle ise ümitsizliğe yer yoktur.

Rahmete yapılan vurgu, ümidin rahmet sayılması ve rahmetten ümidin kesilmemesi gibi teşvik ve uyarılar gösteriyor ki Yüce Allah, insanların büyük zafiyetleri olduğu için ümit ve ümitsizlik konusuna önem vermiştir; zira rahmetinden ancak kâfirler ümit keserler:[304] "*Allah'ın ayetlerini ve o'na kavuşmayı inkâr edenler var ya; işte onlar benim rahmetimden ümit kesmişlerdir. İşte onlar için elem dolu bir azap vardır.*"[305] Rahmetini umanlar ise: "*İman edenler, Hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"[306] Ümide dikkat çeken diğer bir ayeti kerimede ise şöyle buyrulmaktadır: "*Yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? (daha hayırlıdır.) de ki: "hiç bilenle bilmeyenler bir olur mu?" ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.*"[307] Rahmetle birlikte ümide de yapılan bu vurgu ümitlenmenin olması için rahmetin varlığı sadece bir

[293] Zümer, 39/53.
[294] Şura, 42/48; Zuhruf, 43/32; Hadid, 57/13.
[295] Hadid, 57/27.
[296] Meryem, 19/50.
[297] Al'i İmran, 3/8.
[298] Bakara, 2/178.
[299] Fussilet, 41/50.
[300] Polater, s. 11.
[301] En'am, 6/133.
[302] Şu'arâ, 26/68,103, 122, 140, 159, 175, 191, 217.
[303] Casiye, 45/19.
[304] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s.988.
[305] Ankabut, 29/23.
[306] Bakara, 2/218.
[307] Zümer, 39/9.

neden olarak görülmektedir. "*Bize, bu dünyada da iyilik yaz ahirette de. Şüphesiz biz sana döndük." Allah buyurdu ki: Kimi dilersem onu azabıma uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım."*[308] Yine rahmete vurgu yapan bir başka ayette de rahmetin kapsamının ne kadar geniş olduğunu görmekteyiz. *" Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler. Müminlerin de bağışlanmasını isterler: Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! (derler)."*[309]

Bununla birlikte rahmeti umma söz konusu olunca ifade daha bir anlam kazanmaktadır. "*Onların yalvardıkları bu varlıklar, "hangimiz daha yakın olacağız" diye Rablerine vesile ararlar. O'nun rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü rabbinin azabı gerçekten korkunçtur*."[310] Ümidin çok önemli olduğunu vurgulamakla birlikte bilinçli insanların ümide nasıl sarıldığını anlatma da ifadeye ayrı bir ahenk katmaktadır. Bilinçli insan hem çekinir ve hem de ümitle bakar; zira insan korkuyla yasakları terk eder, ümitle itaatini çoğaltır.[311]

Ümit, insanı yaşama tutundurur. Yeniden yaşanma veya yaşamını idame etme veya hatalarını telafi etme imkânı verme azmi geliştirir. İnanç ümidi aktive eder. İman olmazsa ümitlilik hâlinin varlığını sürdürmesi imkânsızdır. Ümit inanç temeli üzerinde yükselir ve gelişir. Bu nedenle ümit, inancın meyvesi sayılır. İnanç, ümit kapılarını açmakla kalmaz ümitte istek ve özlemin etkileyici gücünü de artırır.[312] Öyle ki, insanın hâl ve istikbâle ümitle bakmasını gerçekleştirir.[313] İman, düşünen insanın elde ettiği değeri korumasını sağladığı ve bir fikirsel olarak ulaştığı en önemli değer olarak ortaya koyduğu kabuldür. Yeryüzünde düşünme özelliğine sahip insan, varlığından itibaren, kendisini hatta bütün kâinatı yaratan, yaşatan, sevk ve idare eden Yüce varlığı tanımak istemiş; fıtrî bir özelliği olan inanma, onu yaratıcıyı aramaya yöneltmiştir. Yüce Allah, rahmetinden olarak, insana kendisini gönderdiği peygamberlerle en iyi bir şekilde tanıtmıştır. Efendimiz için hitap ettiği " *(Resûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet*

[308] A'raf, 7/156.
[309] Mü'min, 40/7.
[310] İsra, 17/57.
[311] İbni Kesir, II, s. 305.
[312] Kasapoğlu, s. 167.
[313] "Evet, ümitvar olunuz. Şu istikbal inkılâbı içinde, en yüksek gür seda İslam'ın sedası olacaktır!" Nursi, *Sünuhat*, s.2050

olarak gönderdik."[314] ayeti kerime bu bağlamda çok önemlidir. Buna rağmen Yüce Allah'ı tanımayan, tanıyamayan veya hakkıyla tanımayanlar rahmetten mahrum kalmış olarak nitelenirler.[315] "*Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler -işte onlar- benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdir ve onlar için acıklı bir azap vardır***.**"[316]

Kur'ân'da Yüce Allah'ı tanıtan sıfatlardan biri olarak tanıtılan rahmet, adeta ümit kapılarının açılmasının anahtarı veya ondan da öte ümidin kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır; zira bu sıfat, O'nun şümullü rububiyetinin en bariz bir özelliğidir.[317]

Allah'ın rahmetini ummak için müminlerin sergilemekte oldukları ümidi Yüce Allah boşa çıkarmayacaktır. Ümidin boşa çıkmaması için yapılmasına dikkat edilmesi gerekenleri sıralamak gerekirse bu: *"Onlar ki inandılar, göç ettiler, Allah yolunda savaştılar; işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*[318]ayetinde ifade edildiği *gibi* samimi olarak İman etmek, imanlarını yaşamak için hicret etmek ve bu yaşamdan asla ödün vermeden her türlü mücadelede bulunmak gerekir. Buna ilave olarak ibadet etmeyi ve ahiret hayatında mahcubiyet durumundan kendisini koruması gerektiğini[319] de saymak mümkündür. Bu beklentilere mutlaka Yüce Allah karşılık verecektir.[320] İnsanın umutlarını bu duygu ve davranışlar canlı tutar. Bu canlılık onun sürekli güzel düşünce ve davranışlara ümit beslemesini sağlar. Bollukta ve darlıkta olması mümin için hiç fark etmez. Her halükarda Yüce Allah'a ümit beslemeye devam eder.

1.3.4. Af ve Mağfirete Yapılan Vurgu

İnsan dünyaya geliş amacını ve nedenini çevresine, bilgisine, kültürüne ve gayretine göre öğrenebilir veya öğrendiğini zanneder.[321] Bir bakarsın doğru yolu tutmuş gidiyor, bir de bakarsın yoldan sapmış gidiyor. Zaman zaman nefsine uyar. Zaman zaman nefsini doğruya uydurur. Bu yürümeler ve gidip gelmeler bazen uzun, bazen de kısa sürebilir. İnsan cehaleti dolayısıyla nefsinin tuzağında ve girdabında kıvranırken bu durumundan kurtulmak isteyebilir. İşte tam da burada ümit devreye girmektedir. Ümidi

---

[314] Enbiya, 21/107.
[315] İbni Kesir, II, 418.
[316] Ankabut, 29/23.
[317] Seyyid Kutub, I, 22.
[318] Bakara, 2/218.
[319] Zümer, 39/9.
[320] Merâğî, I, 301; Elmalılı, II, 759-760; Muhammed Mahmûd el-Hicâzî, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser,* Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1991, I, 132
[321] Bilgiz, *Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat Ve Sosyal Çevrenin Etkisi*, s. 133

Yüce Allah af,[322] mağfiret[323] ve tövbeyle canlı tutmakta, bunlara sürekli atıf yaparak kurtulma ümidi oluşturmaktadır. *"O, kullarından tevbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.*"[324]

Bu bağlamda insanın neye ve nasıl yönelmesi gerektiğini bildirerek yönlendiren Kur'ân, kötü davranışlar içerisinde olanların, eğer istiyorlarsa, kurtuluş rehberliğini yapmakta ve yapmaları gerekeni açıklamaktadır: " *Kıyamet günü ona azâb katlanır ve onda muhakkak, sonsuza değin kalır. Ancak tevbe ve iman edip salih bir amel işleyenler başka, çünkü bunların seyyiatını Allah hasenâta tebdil eder, ve Allah Gafur, Rahim'dir.*"[325] Yapmaları gereken iki önemli husus vardır ki, biri tevbe ve diğeri de düzeltici ve telafi edici davranışlarda bulunmaktır.[326] Kişi, bu kötü davranışlarını her hatırladığında pişmanlık duyacak, işlemedikleri güzelliklere hasret çekecek ve işledikleri kötülüklerinden dolayı da Allah'tan bağışlanma dileyecektir.[327] Bu tutumu onu güzellikleri yaşama yarışı içerisine sürükleyecektir: "*Rabbinizden bir bağışlanmaya ve eni, gökle yerin genişliği kadar olan, Allah'a ve resulüne inananlar için hazırlanan cennete yarışırcasına koşun. İşte bu Allah'ın bir lütfudur onu dilediğine verir. Allah*

---

[322] "Afv, müştaklarıyla ve çeşitli fiil formlarıyla Kur'ân'da birçok yerde mevcut olmakla birlikte "afv" şeklinde de iki yerde geçer (Abdulbakî, a.g.e, 466.; Bakara, 2/219; A'râf, 7/199). Bakara suresindeki âyette fazlalık anlamındadır: "...Yine sana ne harcayacaklarını sorarlar. "İhtiyaçtan fazlasını" de..."A'râf suresindeki âyette de "afv"a hem bağışlama ve hem de fazlalık anlamını vermek mümkündür.(Beydâvî, I, 461.) Nitekim İbnu Abbas'tan (Ö.68/687); Ali b.Ebî Talhâ (Ö. 143/760), Dahhâk (Ö. 106/723) ve Saîd b. Cübeyr'in (Ö.95/714) yaptığı rivâyete göre buradaki afv fazlalık; Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'e (Ö:136/753) göre de, suçu bağışlama anlamındadır.(İbn Kesîr, II, 265-266.) Sözü geçen âyette şöyle buyrulmaktadır: "Rasûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.."(A'râf, 7/199), Polater, s. 29"

[323] "Mağfiret, ğ-f-r fiiline ait bir mimli mastardır. Asıl manası bir şeyi örtmek olan bu kelime, günahları ve kabahatleri örtmek anlamında da kullanılmıştır. Hatta, savaşta serpuşun altına giyilen ve başı örten zırha da, bu kelimeden türeyen "miğfer" kelimesi isim olarak verilmiştir. Mağfiretle aynı anlama gelen ve aynı fiile ait iki mastar daha vardır ki, bunlar da "gafr" ve "gufrân"dır.(İbnu Manzur, a.g.e., V, 25-26.) Mağfiret kelimesi Kur'ân'da yirmisekiz yerde mevcut olup, bazı yerlerde muzâfun ileyh olarak "Ehlü'l-mağfireh" (Abdulbâkî, a.g.e., 502; Müddessir, 74/56) "Zû mağfireh" (Ra'd, 13/6; Fussilet, 41/43) şeklinde geçer. "Vâsiü'l-mağfireh" (Necm, 53/32) bunların hepsi Allah'ı vasıflandırırlar. Gufrân kelimesi ise mağfiretin aksine sadece bir yerde geçmekte olup (Bakara, 2/285) burada da mef'ûlü mutlak görevi yapar ve " (Mağfiret et.) takdirindedir.(ez-Zeccâc, Meâniü'l-Kur'ân, I, 368) Yine mağfiretin ism-i fâili olan "gâfir"; bir yerde "Gâfirüz-zenb" (Gâfir, 40/3), bir yerde de cemi sîgasıyla ve muzâfun ileyh olarak "Hayrü'l-gâfirîn" (A'râf, 7/155) Allah'ı vasıflandırmaktadır. "Gafûr ve Gaffâr" kelimeleri ise mübalağalı ism-i fâil kalıplarıdır.(İbnu Manzûr, V, 25.) Kur'ân'da sadece Allah'ı nitelerler. (Abdülbâkî, 501-502.); Polater, s. 30"

[324] Şura, 42/25

[325] Furkân, 25/69-70.

[326] Beydâvi, 2/743.

[327] Bilgiz, Musa, *Kur'anda Amellerin Değer Yönünden Mükayesesi*, s. 142.

büyük lütuf sahibidir."[328] Bu ayetler gibi birçok ayeti kerime Yüce Allah'ın affına ve mağfiretine vurgu yapmakta, af ve mağfiretle ümit etmeye teşvik etmektedir; çünkü dünyanın zenginlik ve lezzetlerini bırakarak asıl hedef olan bağışlanmak ve cennet için yarışmayı önermektedir.[329]

İnsanın ve kâinatın dilinden anlayan, insan ve kâinatı yaratandır. Bu kâinat içerisinde muhtariyet verilen varlıklardan birisi de insandır. İnsanın dünyaya ilk ayak bastığı günden beri onu yaratan, kim olduğunu, nereye geldiğini, ne yapması gerektiğini ve neye nasıl inanması gerektiğini öğretmiş; onu hayata hazırlayarak yalnız ve bilgisiz bırakmamıştır.[330] Hayata bakış açısını değiştirecek bilgiler veren Yüce Allah, dua ederken bile insana nasıl dua etmesi gerektiğini öğretmiştir. "*Allah, ancak bir kimseyi gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et! Sen bizim Mevla'mızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.*"[331]

Bütün bunları öğreten Allah, insana ümit edebilmesi için hem duygu vermiş hem de onu ümitlendirecek bilgi ve imkân vermiştir. Günahkâr bir insanın mahvoldum ve kurtulmamın asla imkânı yok demesine izin vermeyerek rahmet, afv ve mağfiret ayetleriyle onu ümitlendirmektedir.[332]

1.3.5. Ümidin Allah Hakkında Kullanılması

Ümit yalnızca kelime ve kavramla ifade edilmez, edatlarla da ifade edilir. Bu edatların başında "لعل" ve "عسي" gelmektedir.

Umulur ki, belki, ümidiyle anlamlarına gelen Lealle, "لعل" Kur'ân-ı Kerimde birçok yerde geçmektedir.[333] Bunların kahir çoğunluğunun yüce Allah için kullanıldığı

---

[328] Hadid 57/21.
[329] Mevdudi, VI, 133.
[330] Nahl, 16/78; Rahman, 55/2-3-4; Alak, 96/4-5; İbni kesir, II, 269; Esed, s. 1287; Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadıh el-Müyesser*, s. 670.
[331] Bakar, 2/286.
[332] Öztürk, s. 47.
[333] "لعل" Lealle, aldığı farklı zamirlerle 129 kez geçmektedir. Abdulbaki, s., 747.

görülmektedir.[334] Bunlara belki de, ola ki, gibi anlamlara gelen a'sa'yı " عسي " da eklediğimizde bu edatlar bir hayli yer tutmaktadır.[335]

İster terecci olsun ister tama' olsun ümit ifade eden bu kelimeler, aynı zamanda zan ifade etmektedirler. Zan ifade eden ümidin mahlûkat için kullanılmasında bir sakınca yoktur; ancak Yüce Allah hakkında kullanılması aynı anlamı ifade etmemektedir. " *Ona yumuşakça söz söyleyin,* ***belki*** *öğüt dinler veya korkar.*"[336] Firavunun öğüt dinleyip dinlememesi Yüce Allah tarafından bilinmekte olduğundan ayetteki lealle/belki nasıl anlaşılmalıdır? Bu ifade ve buna benzer "belki merhamet edilirsiniz.",[337] "belki kurtuluşa erersiniz.",[338] "belki doğruyu bulursunuz."[339], belki anlarsınız."[340] gibi ifadelerde yer alan "belki, umulur ki" anlamı, ister lealle'den ister a'sa'dan gelsin manası yüce Allah'a değil kullara yönelmektedir; yani insanın tebliğ etmesi firavunda olsa bir ümide dayanmalıdır. Firavunun iman edebilme, korkma ve öğüt alabilme ümidi içerisinde olarak ona ilahi mesaj anlatılmalıdır.[341] Diğer taraftan insanın menfaatine olan rahmet, kurtuluş, hidayete erme ve anlamayı elde edebilme yollarını yüce Allah, "belki" kavramıyla insana göstermektedir. Yüce Allah'a yöneldiğinde ise "belki" zan değil kesinlik ifade etmektedir. Zamahşeri'nin de ifade ettiği gibi, cömert ve merhametli olan yüce Allah, "belki" ifadesiyle bir söz ve ümit verdiğinde bu kesin vaad anlamına gelmektedir.[342] " Gece'nin bir bölümünde de, sırf sana mahsus nafile olmak üzere gece namazı (teheccüd) kıl. **Umulur ki,** Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştıracaktır."[343] Ayette geçen **a'sa** "mutlaka ve hiç şüphe yok ki" demek oluyor; zira ümitlendiren Allah, şanına yakışan olarak, ümitlendirdiği şeyi şüphe yok ki verecektir.[344]

---

[334] "لعل" Lealle, Yüce Allah için yaklaşık 109 defa kullanılmaktadır. Abdulbaki, s. 748.
[335] A'sa " عسي ", Kur'ân'da 30 yerde geçmekte ve bunların yaklaşık 15'i Yüce Allah Hakkında gelmektedir. Abdulbaki, s. 567.
[336] Ta-Ha, 20/44.
[337] En'am, 6/155; A'râf, 7/63-204; Nûr, 24/56; Neml, 27/46; Hucurât, 49/10.
[338] Bakara, 2/189; Cum'a, 62/10.
[339] Bakara, 2/53; Zuhruf, 43/10.
[340] En'âm, 6/65.
[341] Razi, II, 334.
[342] Razi, II, 334.
[343] İsrâ, 17/79.
[344] Razi, XXI, 387.

1.4. KUR'ÂN'DA KORKU VE ÜMİT

Korku ve ümit, insanoğlunun içsel bir olgusunu ve gücünü ifade eder. Bu iki kavram, İnsan psikolojisinde yan yana ve aynı yönde hareket eden, birbirinden bağımsız olmayan iki çizgidir.[345] Ümidin olduğu yerde korku, korkunun olduğu yerde de ümit söz konusudur; adeta birbirlerinin tamamlayıcısı ve bir bütünün iki parçası gibidirler. İnsanın ruhi ve ahlaki gelişmesinde her iki duygunun da önemli bir rolü vardır.[346] Bu iki duygu İnsanın küçüklüğünden büyüklüğüne kadar birlikte büyür, birlikte ruhunu etkiler ve gelişir. Zaman zaman birbirlerine baskın gelseler de asla birbirlerinden bağımsız olamazlar; zira bunlar insanın istikametini küçüklüğünden itibaren yönlendirmede etkili olan iki güçtür.[347] Bu denli güçlü olmaları ve birbirlerine kenetlenmiş olmaları nedeniyle realitede hayata yön verirler. Korktuğu ve umduğu kadar insan, hedefini tespit ederek duygu ve düşüncelerini kontrol edebilir.[348] Bazen biri diğerine baskın gelebilir, kalbin birinden diğerine doğru ilgisi artabilir; ya elde ettiği şeyin elinden çıkmasından korkmasıyla, istediği şeyin elde edilememesinden korkmasıyla ilgilenir ya da elde edebileceğini, elinden çıkmayacağını ümitle bekler. Bu iki durumda da denge diğerine kayabilir. Bu durumda eğer denge kayacaksa ümide doğru kaymalıdır; zira Yüce Allah rahmetini ümit etmeyi kendisine, korkuyu da azabına izafe etmiştir.[349] Geleceğe yönelik ve insanın tutum ve davranışları üzerinde belirleyici bir rol oynayan müminin temel niteliklerinden korku ve ümit, insanda tek taraflı olmamalıdır; zira korku insanı ümitsizliğe (yeise) düşürebilmekte; ümit de kötülükleri insana önemsiz görmeye götürebilmektedir.[350]

Ümidin ardından korkuyu da tanımak gerekir ki bu iki kavram hakkında daha iyi bir bilince sahip olalım. Öyleyse korku nedir, kavramları nelerdir? İlgili açıklamaları bilmek uygun olacaktır.

Korku bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü, yoğun bir acı karşısında uyanan coşku, beniz sararması, ağız kuruması, kalp ve solunum hızlanmasına neden olan fizyolojik değişmelerle kendini gösteren bir duygudur.[351]

---

[345] Muhammed Kutub, s. 103.
[346] M. Nail Karakuşçu, *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar,* Pelin Ofset, Ankara 1999, s. 275.
[347] Muhammed Kutub, s. 104.
[348] Muhammed Kutub, s. 104-105.
[349] İsra 17/57; Kasaboğlu, s.161.
[350] Öztürk, s. 54.
[351] Türkçe sözlük, t.d.k. 11. Baskı, Ankara 2011,s.1482.

Korku Arap dilinde birçok kelime ile ifade edilmektedir. Bunlardan bazıları; havf, rav'a, vecel, feza', rahbet, işfak, havl, ittika, hazr ve haşyet kelimeleridir.

1.4.1. KUR'ÂN'DA KORKUYU İFADE EDEN KELİMELER

1.4.1.1. Hevl

Hevl kendisini karşılayan herhangi bir tehlikenin boyutunu, şeklini, kaynağını, zamanını ve yönünü bilmediğinden korkmak, korkuyu önemli görmek ve aşırı korku anlamlarına gelir.[352] Kendini beğenmek ve kendine korkuyla hayran bırakmak anlamını da ifade eder. Bilgisiz korku olan havl, kendisine neyin saldıracağını bilmediği bir iş veya durumdan korkmak olarak ifade edilmektedir.[353] Kur'ân'da korku bu kelime ile kullanılmamıştır.

1.4.1.2. Hazr

İster gerçekleşmesi şüpheli olsun ister olmasın zarardan, kendisini korktuğu şeyden tedbir alarak korunmaya denir. Bu nedenle hazr'da zararı bertaraf etmek mevcut iken havfta bu mevcut değildir. "Korkuya karşı hazrini al/ tedbirini al" denir de "havfini al" denmez.[354] Çekinmek ve korkunun verdiği rahatsızlık nedeniyle kendisini emniyette hissetmek için tedbir almak anlamlarına da gelmektedir.

Kur'ân'da türevleriyle birlikte yirmi bir kez geçmektedir. Bir kısmı münafıkların durumlarını haber verebilecek surelerin inmesinden çekinmeyi ifade ederken,[355] bir kısmı Allah ve Resulünün emirlerine muhalefet edildiğinde başlarına bela ve musibetin gelmesinden sakınmayı,[356] bir kısmı ölümden korkmayı,[357] bir kısmı insanların saptırmalarından sakınmayı,[358] bir kısmı ahiret ve dünyayla ilgili çekinceleri[359] ve diğer bir kısmı ise düşman korkusundan dolayı alınan silahlı tedbirleri[360] ifade etmektedir.[361]

---

[352] Herevi, VI, 218; İbn Manzûr, XI, 711.
[353] Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Ömer b. Temîm el-Ferahidî, *Kitabu'l-Ayn*, tah., Mehdi el-Mahzumî, İbrahim es-Samraî, Daru'l-Mektebetü'l-Hilal, tsz., IV, 86-87.
[354] Askeri, s. 240.
[355] Tevbe, 9/64.
[356] Bakara, 2/235; Âl-i İmrân, 3/28-30; Mâide, 5/41-92; Tevbe,9/122; İsrâ, 17/57; Nûr, 24/63
[357] Bakara, 2/19-243
[358] Mâide, 5/49; Münafikûn, 63/4; Teğğâbûn, 64/14.
[359] Kasâs, 28/6; Zümer, 39/9.
[360] Nisa, 4/71-102; Şua'râ, 26/56.
[361] Abdulbaki, s. 240.

1.4.1.3. Feza'

Feza' başına gelebileceğini tahmin ederek korkmak, korkudan yardım dilemek, fobi ve korkunun en büyüğü[362] anlamına gelmektedir.[363]

Kur'ân'da türevleriyle birlikte altı yerde geçmektedir. İki yerde ahiret korkusu anlamına gelirken,[364] bir ayette ahiret korkusunun kalplerden giderilmesi anlamına gelmekte,[365] bir başka ayette kıyametin dehşetinden korkma,[366] bir ayette yüce Allah'ın huzuruna çıkılacağı hesap korkusunu ifade etmekte[367] ve diğer bir ayette ise bir kısım varlıklardan korkma[368] anlamını ifade etmektedir.[369]

1.4.1.4. Vecel

Havf, iç huzurun aksine bir korku iken vecel'de iç huzurun olmaması ve kalbin endişe etmesi anlamındaki korkuyu ifade etmektedir.[370] İçsel bir korku olan vecel İsfahânî'ye göre korkuyu hissetme durumunu ifade etmektedir. Kur'ân'da vecel, Allah korkusunu kalpte hissetme[371] anlamına geldiği gibi, tanınmayan varlıklardan dolayı korkarak endişe etme anlamını[372] da taşıdığı görülmektedir.[373]

1.4.1.5. Veces

Kur'ân-ı Kerim'de üç yerde geçen[374] veces, kalbin aşırı korkusu, kalpte meydana gelen endişe, ses ve benzeri şeyleri duyduğunda meydana gelen irkilme, içine korku düşme ve korkusunu gizleme anlamını ifade etmekle birlikte asıl itibariyle gizli ses ve gizli korku anlamını içermektedir.[375] Bu kelime bilgisizlik korkusunu içermektedir. Hz. İbrahim (a.s)'in misafirlerine sunduğu yemekten yememelerinden dolayı onlardan

---

[362] Enbiyâ, 21/103.
[363] İbn Manzûr, VIII, 251; Alûsî, (H. 1270), XI, 310.
[364] Neml, 27/89; Sebe, 34/51.
[365] Sebe, 34/23.
[366] Neml, 27/87.
[367] Enbiya, 21/103; "Bütün insanların toplanıp Allah'ın huzuruna götürecekleri an, herkes için çok korkunç bir andır. Fakat Salih kimseler çok rahattırlar, çünkü her şey onların bekledikleri gibi gerçekleşmektedir. Onların imanları ve dünyada iken yaptıkları iyi işler, Allah'ın rahmeti ile onları teskin etmeye yeter. Üzüntü ve keder yerine onlar, kendilerine vaad edilen mükafatları elde etme ümidiyle doludurlar." Mevdudi, III, 333.
[368] Sâd, 38/87.
[369] Abdulbaki, s. 629.
[370] Enfâl, 8/2; Hac, 22/35; Askeri, s. 227.
[371] Enfâl, 8/2; Hac, 22/35; Mü'minûn, 23/60.
[372] Hicr, 15/52-53
[373] İsfehânî, I, 855; Abdulbaki, s. 834.
[374] Hûd, 11/70; Tâhâ, 20/67; Zariyât, 51/28
[375] Ferahidî, VI, 161; Herevi, XI, 96; İbn Manzûr, VI, 253; Zebidi, XVII, 6.

korkmasının bu kelime ile de ifade edildiği görülmektedir. "*O sırada onlardan yana içine bir korku düştü. "Korkma!" dediler ve ona büyüdüğünde âlim olacak bir çocuklarının dünyaya geleceğini müjdelediler*."[376]

Korku yüzünden insanın aklına ve hatırına ilk gelen şeyden sonra meydana gelen psikolojik bir durum oluşturan veces,[377] korkunun ayak seslerini sezme anlamını da ifade etmektedir.

1.4.1.6. İşfak

İşfâk, korkmak, [378] çekinmek, endişe etmek anlamlarını taşıması yanında kelimenin kökünde şefkat, merhamet anlamı da mevcuttur.[379] Müminler için kullanıldığında her ne kadar korkudan titreseler de şefkat de ummaktadırlar.[380] Kâfirler için kullanıldığında şefkatten de mahrum kalmakla beraber korkudan tirtir titrerler, anlamlarını kapsamaktadır.[381]

İbn Kayyım'a göre işfak, korku anlamını içermekle beraber kaygı, çekinme ve ürperme[382] gibi anlamların yanında korkuyla birlikte ümidi de ifade etmektedir.[383]

1.4.1.7. Rav'a

Rava' korkmak, ürkmek, gönül, kalp, zihni bir yetenek anlamına gelen bu kelime korkunun zihinsel alanını teşkil etmektedir. İçsel korku da denebilir. Kökü itibariyle bir şeyin en güzeli ve hayran bırakan bir durum anlamına gelen reva', korkunun zirvesini oluşturur. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de bir yerde geçmektedir. "*Ne zaman ki, İbrahim'den korku gidiverdi ve kendisine müjde geldi, Lut kavmi hakkında bizimle mücadelede bulunur oldu.*"[384]

1.4.1.8. Rahbet

Rahbet korkunun devamlı ve sürekli olması, bildiğinden korkma demektir. Rahiplere de bu ismin verilmesi sürekli Allah korkusunu içinde tutarak ibadete devam

---

[376] Zariyat 51/28
[377] İsfehani, I, 878
[378] "Bu kelime Kur'ân'da onbir ayette yer almaktadır. Bir tanesi hariç (ki bu sülâsi kalıbıyla gelerek şafak vaktini ifade etmektedir.) hepsi korkuyla ilgilidir." Abdulbaki, s. 473.
[379] Askeri, s. 14, 227, 300.
[380] Mü'minûn, 23/57.
[381] Şûrâ, 42/22.
[382] Enbiyâ, 21/49; Tûr, 52/25,25.
[383] Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medaricü's-Salikin*, Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut 1996, I, s. 513.
[384] Hûd, 11/74; Herevi, III, 113

etme düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Korkunun ibadete sevk etme çeşidi de diyebiliriz.[385] Kısaca rahbet şiddetli ve telaşlı bir korku olup bilinçli bir şekilde insanı ibadete sevk etme halidir demek de mümkündür.

Kur'ân'da ümit ve korku yan yana ve iç içe hem tama' ve havf[386] hem de rağbet ve rahbet[387] şeklinde gelmektedir. Rahbet öyle bir korkudur ki insanı Yüce Allah'a mükemmel bir şekilde kulluk etmeye yönlendirmektedir; zira rahbet anlamındaki korku Kur'ân'da sadece Yüce Allah için kullanılmaktadır.[388]

1.4.1.9. Rû'b

Rû'b korkunun kalp ve gönlü dolduran şiddetli bir türüdür.[389] Korkunun ortaya çıkmasıyla insanı bir halden bir hale sokabilen,[390] aşırı korku olan[391] bu korku türü, yüce Allah'ın genelde Müslümanlara özelde Hz. Peygambere verdiği bir yardımı ifade etmektedir;[392] zira Hz. Peygamberin "korkuyla bir aylık yoldan yardım olundum."[393] sözü de bu anlamı ifade etmektedir. Bu korku türü gözlerin dehşetten kayması, safların korkunun etkisiyle çalkalanarak dağılması dolayısıyla bir yardım türünü ortaya koymaktadır.[394]

Kur'ân'da bu kelime beş yerde geçmekte, bunların dört tanesi bahsettiğimiz hadis doğrultusunda olan Müslümanların korkusunu müşriklerin kalbine yerleştirmeyi ifade etmekte, [395] diğeri de ashabı-ı kehf'in mağaradaki halini görenlerin korkusunu ifade etmektedir.[396]

---

[385] Herevi, VI, 156; İbn Manzûr, I, 437.
[386] A'râf 7/56; Ra'd, 13/12; Rûm, 30/24; Secde, 32/16.
[387] Enbiyâ, 21/90.
[388] Bakara, 2/40; Nahl, 16/51; Uludağ, "Rağbet ve Rahbet" mad., DİA, T.D.V. Yay., İstanbul 2012, XXXIV, s. 409.
[389] Zebidî, II, 504; Abdulkerim Yunus el-Hatib, *et-Tefsîri'l-Kur'ân lil-Kur'ân*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut tsz. XIV, 851.
[390] Razi, I, 32.
[391] Merağı, XXI, 136.
[392] İsfehânî, III, 910.
[393] Buhari, I, 74, 79, II, 54; Ebu Abbas Muhammed b. İshak b. İbrahim b. Mihran es-Serrac (öl. h. 313), *Hadisü's-Serrac*, Faruk el-Hadis, 1425/2004, II, 76; es-Serrac , *Müsned-i Serrac*, I, 178; el-Kessi, I, 349, II, 208.
[394] el-Hatip, V, 579.
[395] Âl-i İmrân, 3/151; Enfâl, 8/12; Ahzâb, 33/26; Haşr, 59/2.
[396] Kehf, 18/18.

Rû'b doldurmak ve doluluğun korkutması anlamına gelmekte, vadi ve nehirleri dolduran suyun verdiği sel baskını korkusunu ifade etmektedir. Aynı şekilde kalbin korkuyla dolması anlamında kullanılmaya elverişli bir hale gelmiştir.[397]

1.4.1.10. İttika

İttika'nın korkmak ve korktuğu şeye karşı önlem almak anlamı bu kelimenin diğerlerinden ayrılan bir korku türü olduğunu göstermektedir.[398] İttika kendisini korktuğu şeye karşı koruma anlamını ifade eden takva kelimesinden türemiştir. Bu tür korku haramlarla birlikte şüpheli olanları da terk ederek tedbir almak suretiyle insanın kendisini Yüce Allah'ın azabından koruması anlamını ifade etmektedir.[399]

1.4.1.11. Haşyet

Haşyet başa istenmeyen bir işin gelmesiyle ilişkili bir korku,[400] korktuğunu bilme, yaratanın azameti, heybeti karşısında ondan utanma ve çekinmeyle birlikte ona yakın olma[401] anlamına gelmektedir.[402] Bir başka şekilde şöyle de ifade edilebilir: Saygı duyulan bir varlığa karşı hissedilen bir korku olup bilginin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.4.1.12. Havf

Bazen eksiltme,[403]bazen savaş korkusu,[404] bazen bilgi ve anlama[405] anlamına gelmektedir.[406] Havf[407] başına istenmeyen bir şeyin gelmesinde bilgi söz konusu olmayabilir, günahlar ve yasakları çiğneme nedeniyle cezalanma beklentisinin nefsi incitmesi, bir zararın gelmesi durumu şüpheli olan havf, özel korku anlamına da gelmektedir. [408] Eğer şüphe ve zan dâhilinde değilse buna havf denmez. Reca gibidir. Ümidin de gerçekleşmesi kesinlik dâhilinde olmamakla birlikte gerçekleşmesi

---

[397] Razi, IX, 384; Ebu Zehra, III, 1448.
[398] Askeri, s. 14.
[399] İsfehânî, I, 879.
[400] Ra'd, 13/21
[401] Fâtır, 35/28
[402] Askeri, s. 218
[403] Nahl 47; Zeynuddin er-Razi, s. 98
[404] Bakara, 2/155; Nisa, 4/83
[405] Bakara, 2/182; Nisa, 4/128
[406] İbn Manzur, I, 100; Herevi, VII, 242
[407] "Korkuyu ifade eden diğer kelimeler hariç sırf havf türevleriyle birlikte Kur'ân'da yüz yirmi bir defa geçmekte ve bu kelime diğer korkuyu ifade eden kelimelerden daha çok kullanılmaktadır." Abdulbaki, s. 302-305.
[408] Askeri, s. 218

beklenmektedir.[409] Korkusunu içinde gizli tutmak[410] anlamını havf taşımaktadır.[411] Korku ya istenmeyenin başa gelmesi, hoşlanılan bir şeyin elden çıkması[412] veya arzulanan bir şeyin elde edilememesinde duyulan kaygıdır.[413] İleride kötü bir durumla karşılaşacağını düşünerek insanın psikolojisini etkileyen bir rahatsızlığı meydana getiren bir korku türüdür. Havf insanın kendi başına gelebilecek bir hoşnutsuzluğun kaygısını çektiği gibi sevdiklerinin de başına gelebilecek hoş olmayan bir durumdan dolayı endişe etmeyi de ifade etmektedir.

Tasavvufi bir terim olarak korku, isyan ve günahlardan dolayı yüce Allah'tan utanıp içerisinde acısını hissetmektir.[414] Mutasavvıflar havfi imanın, haşyeti ilmin, heybeti ise marifetin gereği olarak kabul etmektedirler.[415] Havf hem bilinçli korkuyu[416] hem de bilinçsiz korkuyu[417] ifade etmektedir.

Korkuyu oluşturan bu kavramların devamında korkunun nitelik ve nicelik bakımından iki kısma ayrıldığını görmekteyiz.

1.4.2. BİLİNÇ BAKIMINDAN KORKU

Bilinç bakımından korku, bilinçli ve bilinçsiz olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

1.4.2.1. Bilinçli Korku

Bilerek korkmak, bildiğinden ve tanıdığından korkmak veya bilinenden korkmak anlamındadır. Yüce Allah'ın azamet ve yüceliğini bilenlerin bu korkusu havf, haşyet ve rahbet olarak nitelenir. Bu korku takdire şayan kabul edilmektedir.

---

[409] Askeri, s. 227
[410] A'raf 7/205; Elmalılı, IV, 362
[411] Zebidi, XXIII, 287
[412] Kahire Arap dili Komisyonu, s. 261
[413] Mustafa Kara, "Havf" mad., *DİA*, (I-XLI), T.D.V., İstanbul 1997, XVI, 529.
[414] Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâf İstilahâti'l-Funûn*, Mktebetu Lübnan, Beyrut 1996, I, 463.
[415] Abdulkerim b. Hevâzin b. Abdulmelik el-Kuşeyri, *er-Risaletü'l-Kuşeyrîye*, Daru'l-Mea'rif, Kahire tsz., s. I, 251.
[416] Rahmân, 55/46; Naziât, 79/40
[417] Hûd, 11/70; Zariyât, 51/28.

1.4.2.2. Bilinçsiz Korku

Bilgisizlikten doğan korku ya da bilinmeyenin korkusudur.[418] İnsanın bilmediğinden korkmasını ifade eden bu korku türünü, Hevl, havf, fez'a, vecs, vecl ve rav'a gibi korku kelimeleri karşılamaktadır.

1.4.3. NİTELİK BAKIMINDAN KORKU

Korku kavramını içeren ayetler, korkunun nedenini ve amacını da açıklayıcı bir şekilde gelmiştir. Kısa bir tasnife tabi tutmak gerekirse ayetlerin bir kısmı müminlerin yalnızca Allah'tan[419] veya onun azametini gösteren kıyamet gününün dehşetinden,[420] cehennem azabından korkması gerektiğini açıklarken;[421] diğer bir kısmı da korkulmaması gerekenlerden yani insanlardan,[422] düşman eline geçmekten,[423] kâfirlerin hile ve düzenlerinden[424] bahsetmektedir.[425] Kategorik olarak baktığımızda inanların ve inanmayanların korkusu şeklinde farklı bir gruplamaya gidilebilir.

1.4.3.1. Mümin'in Allah Korkusu

Korku bir hissiyattır. Her insanda mevcudiyetini korumaktadır. Allah'tan başka varlıklardan korkmak insanı korkulandan uzaklaştırırken yüce Allah'tan korkmak ise ona yaklaştırmayı sağlamaktadır. **"***Allah da buyurmuştur ki: iki ilâh tutmayın O ancak bir ilahtır, onun için benden yalnızca benden korkun. Hem göklerde yerde ne varsa onun, din de daima onundur, öyle iken siz Allah'ın gayrsinden mi korkuyorsunuz?*"[426] Mümin'in Yüce Allah'tan başkasından korkmamasını gerektiren[427] ve korkuyu yalnız Allah'a hasreden bu ayetler Allah korkusunu müminin bilincine yerleştirmektedir.

Korkunun insan fıtratına yerleştirilen bir duygu olması nedeniyle, insanın başka nesnelerden ve mahlûkattan da korkması doğaldır. Allah'tan başkasından korkmanın kınanmış olması ise. **"***(Ey müminler!) verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı*

---

[418] el-Askeri, s. 218
[419] Al-i İmran 3/175; Mâide 5/57; Elmalılı, II, 598
[420] En'am 6/15; A'raf 7/59; Yunus 10/15; Şuara 26/135
[421] Bakara 2/24
[422] Ahzab 33/37
[423] Taha, 20/77
[424] Taha, 20/67-68
[425] Mevdudi, III, 256
[426] Nahl, 16/51-52
[427] Elmalılı, II, 598

savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) müminler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır."[428] Allah'tan korkar gibi korkmaktır: "*Kendilerine, ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin, denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca, içlerinden bir gurup hemen Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar da "Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın! Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen (daha bir müddet savaşı farz kılmasan) olmaz mıydı?" dediler. Onlara de ki: "Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar haksızlık edilmez.*"[429]

Korku insanı korktuğu şeyden uzaklaştırır ve bir tedbire yönlendirir. Bu şekilde insan kendisini güvende hisseder. Mümin ise Allah'tan korktukça ona yaklaşmakta ve Allah'a yaklaşması arttıkça da ümit ve güveni o oranda artmaktadır.[430]

1.4.3.1.1. Peygamber ve Salih Olanın Allah Korkusu

İnsanın bilgisi herhangi bir konuda arttıkça o konuda insan daha mahir olur ve daha iyi tanımasıyla birlikte davranışları buna göre şekillenir. Korkunun bilinçlisi göz önüne alındığında kimden, neden ve nasıl korkulması gerektiği ölçülü bir şekilde meydana gelir. Zira Allah korkusunun hakkını ancak bilinçli olanlar verir. "*İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var. Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır.*"[431] Haşyet bilinçli korku olduğundan içerisinde saygı anlamını da barındırmaktadır; zira azamet ve celal korkusu, devamında insanı sevgiye ve saygıya taşımaktadır. Bu nedenle Yüce Allah hakkındaki bilgisi en çok olanın korkusu ve saygısı, o oranda büyük olur. Bunun için kulları içerisinde Yüce Allah'ı en iyi tanıyan ve bilen peygamberler olduğundan ondan en çok korkanlar ve ona en çok saygı duyanlar de kuşkusuz peygamberler olacaktır.[432] "*O peygamberler ki Allah'ın gönderdiği emirleri duyururlar, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden de korkmazlar. Hesap görücü olarak Allah (herkese) yeter.*"[433]

---

[428] Tevbe 9/13; Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 455
[429] Nisa 4/77
[430] Ali Galip Gezgin, *Kur'an'da Sevgi*, Rağbet Yay., İstanbul 2010, s. 81.
[431] Fatır 35/28
[432] Muhammed b. İsmail el-Buhari, *Camiu's-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Edep-72, VII, 96.
[433] Ahzap 33/39

Peygamberlerin akabinde bilgisi çok olan salih kimseler gelmektedir.[434] "*Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı, sakınılacak bir azaptır*."[435]

1.4.3.1.2. Meleklerin Korkusu

Varlıklar içerisinde akıllı ve bilgili varlıklar olarak yaratılmış olan meleklerin Yüce Allah'a olan saygıları ve korkuları elbette diğer varlıklara göre daha farklıdır. Bu nedenle onlar kulluklarını hakkıyla yerine getirmektedirler. "*Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar*."[436]

1.4.3.2. İnkârcıların Korkusu

Mümin, bilinçli bir korku ve ümit içerisinde Allah'tan korkarken kafir ise kalbinde ne ümit ve ne de korku hisseder.[437] İnkârcılar Yüce Allah'ı bu dünyada bilmedikleri ve tanımadıklarından korkmazlar; ancak hayati tehlike sezdikleri her nesneden aşırı derecede korkarlar. Öyle ki müminlerin Allah'tan korkmalarından daha fazla korktuklarını söylemek mümkündür;[438] ancak inkârcılar Yüce Allah'ın azametini hissettikleri ve onu tanıdıkları an ise korkudan titrerler. *"(Resûlüm!) Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak, Allah onları (cezalandırmayı), korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor.*"[439]

Kur'ân'ın öngördüğü korku, taşları yerli yerine oturtulan, kimden nasıl ve ne kadar korkulması bilincini yerleştiren, insanı korkunun nedenlerini ortadan kaldıracak tutum ve davranışlara yönelten bir korkudur. Yoksa insanı pasifliğe, hareketsizliğe iten bir korku değildir.

1.5. KUR'ÂN' DA KORKU-ÜMİT İLİŞKİSİ

Korku ile ümidin ayrılmaz bir ikili olduğunu birçok ayette görmekteyiz. Ümit, korkuyu; korku da ümidi besler. Bunlar birbirini takip eden, ayrılmaları dengesizliğe yol

---

[434] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s.1088
[435] İsra 17/57; Nur 24/37. Mevdudi, V, 101.
[436] Nahl 16/50; Sabuni, Muhtasarü'l- *İbn Kesir*, II, 264.
[437] Ebu Kasım Mahmut b. Amr b. Ahmet ez-Zemahşeri Carullah, (V. H: 538), *el-Keşşaf An Hakaiki Ğavamidi't-Tenzil*, Daru'l-Kitabu'l-Arabi, Beyrut h: 1407, III, 450.
[438] Nisa 4/77.
[439] İbrahim 14/42; Ankabut 29/40; Enbiya 21/97; Kamer 54/7; Mearic 70/44; Nazi'ât 79/9.

açan farklı iki duygudur. Bu duygusal bağ, birbirinden ayrıldığında yarardan ziyade zararlı olabilecek farklı bir duygu haline gelebilir; zira insan ümit sayesinde korkuyla birlikte ortaya çıkan sıkıntı ve kaygıdan kurtulabilir. *"O, size korku ve ümit içinde şimşeği gösteren, ağır bulutlar meydana getirendir."*[440] Şimşeğin çakmasının, bulutların ortaya çıkmasının, yağmurun yağmasının insanda uyandırdığı korku ve endişe yıldırımın düşmesinden; ümit ise bitkilerin yetişmesini, ürünleri bereketlenmesini sağlayacak yağmurun yağmasından ibaret olur.[441] Bu durumu diğer bir ayet şu şekilde destekler: *"O'nun ayetlerinden biri de, size korku ve umut vermek için şimşeği göstermesi, gökten su indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltmesidir. Şüphesiz bunda, aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır."*[442] Gök gürültüsü ve şimşek, mahsullerin iyi bir şekilde yetişmesine neden olan yağmurun yağmasını ümit ettirdiği gibi mahsullerin yanmasını ve her şeyin silinip süpürülerek yok edebileceğinin korkusunu da beraberinde getirebilir.[443] Kur'ân'ın insanlar üzerinde bırakmak istediği etki, şimşeğin bıraktığı etkiye benzemektedir. İlâhî mesajların, insanı olumsuz inanç ve davranışları nedeniyle korkutması şimşeğe; doğru davranışları dolayısıyla ümitlendirmesi da yağmura teşbih edilmiştir.[444] Kur'an mesajı kendisine inanmayanları yıldırım gibi çarparken inananların kalbini ise yağmurun sararmış ve kurumuş bitkiyi yeşerttiği gibi canlandırır. Böylece korku ya da ümide yol açan etkenler, insanların Allah'a yönelmelerine zemin hazırlayan, onları bu konuda uyandıran alametlerdir.[445]

Bazen korku ileri boyuta çıktığında ümitle birlikte korunmaya dönüşebilir. Zira korkuya bilgi karışmış, işin vahameti anlaşıldığından sakınma işin içerisine girmiş olmaktadır. "*Geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbin rahmetini uman kimse (o diğeriyle bir olur) mu? Deki; hiç bilenle bilmeyen bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür*;"[446] nitekim bu bilginlerin hem Yüce Allah'ın azabının çetinliğini anlamaları ve hem de "Rabbu'l-Alemin"e ibadet etmenin yüceliğini ve hazzını tatmaları, korkulması gerekenden korunmaya ve O'nun rahmetini de ummaya sevk etmiştir. İnsanoğlunun bu bilgiden yoksun olanlarının, bu bilinçte olanları kendilerine dua veya ibadet edilecek varlıklar

[440] Ra'd, 13/12.
[441] Kasapoğlu, s.162.
[442] Rum, 30/24
[443] Mevdudi, IV, 298
[444] Elmalılı, V, 292;
[445] Kasapoğlu, s.163.
[446] Zümer, 39/9; Mevdudi, V, 101.

olarak görmeleri kınanmış bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.[447] Bilinçli bir korku ve ümide ayrıca vurgu yapılması dikkate şayan bir durumdur. *" O kendilerine ibadet ettikleri veya dua ettikleri de rablerine hangisi daha yakın olsun diye vesile ararlar, onun rahmetini umarlar azabından korkarlar. Şüphesiz senin rabbin azabından korunulmaya layıktır*."[448] Bu bilinçten uzak olanların aynı zamanda azaptan da korkmaları ve korunmaları mümkün görünmemektedir.[449] Azaptan korkmamakla birlikte düzeni bozmaya kalkmaları cehaletlerinin verdiği cesaretten kaynaklanmakta olduğundan Yüce Allah rahmeti gereği uyarmaktadır. "*Islah edildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Korkarak ve umarak Allah'a dua edin. Muhakkak ki güzellikler sunanlara Allah'ın rahmeti yakındır*."[450]

Korku ve ümit birbirini tamamlayan ve birbirinden ayrılmayan duygulardır. Kur'an Mümin'leri tanımlarken bu iki niteliği birlikte şu şekilde ifade etmektedir: "*Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere (ibadet ettikleri için), vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.*"[451] Burada sözü edilen ibadetin teheccüt (gece) namazı veya akşamla yatsı arasında kılınan nafile namaz ya da akşam namazından yatsı namazına kadar kılınan namaz veyahut cemaatle kılınan yatsı ve sabah namazları olabileceği görüşleri ifade edilmiştir.[452]

Müminler günlük işlerini bitirdiğinde "*Boş kaldın mı hemen (başka) işe koyul*."[453] emri gereği boş kaldıklarında ilgi ve yönelişlerini ibadete çevirirler, Allah'ı anarlar, O'nun korkusuyla ürperirler, azabından, hesabından korkarlar ve ümitlerini O'na bağlayarak rahmetini de umarak ibadete koşarlar.[454]

1.5.1. Boş Ümit / Faydasız Ümit (Kuruntu)

Ümit, sonucu itibariyle değerlendirildiğinde faydalı veya faydasız ümit olarak karşımıza çıkmaktadır; zira ümidin neyle besleneceği kadar nasıl olması gerektiği de önemlidir. Bunlar ümidin değerini belirleyen unsurlardır. Değer kazanan ümidin

---

[447] Mevdudi, V, 101.
[448] İsra, 17/57; Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 701.
[449] Zamahşeri, III, 106.
[450] A'raf 7/56; Sabûnî, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 375.
[451] Secde, 32/16.
[452] Beydâvî, II, 235; Nesefî, III, 420; İbn Kesîr, III, 467; Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz., VII, 362-363.
[453] İnşirah, 64/7.
[454] Sabûnî, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 1579.

faydalı; değerini elde edememiş ümidin de boş ümit (ham hayal) olduğu anlaşılmaktadır; zira her ümit, makbul bir ümit ya da övülmeye şayan değildir.

Kur'ân, ilkelerine uygun olan ümidi teşvik etmiş ve övmüştür.

- Musa (a.s)'ın mucizelerini gördükten sonra iman eden sihirbazların ümidini: "*Biz müminlerin ilki olduğumuzdan dolayı Rabbimizin günahlarımızı bağışlayacağını umuyoruz*."[455]

- Hakkı, hakikati arayan keşiş ve rahiplerin ümidini: "*Bize ne oluyor ki, Rabbimizin bizi iyi kullarla birlikte cennete sokmasını umuyorken Allaha ve bize hak olarak gelene inanmıyoruz*!"[456]

- İbrahim (as)'ın ümidini: "*Ve O (Allah), ceza günü günahlarımı bağışlayacağını umduğumdur*."[457] şeklinde ki ümitleri övdüğü gibi makbul olan diğer ümitleri de övmüştür.

Uygun olmayan bir şeyin olmasını aşırı derecede arzulayarak istemek veya ölçüsüz bir ümitle bağlanmak da Kur'ân'da hoş görülmemektedir; zira akabinde hayal kırıklığı olacaktır.[458] "*Şimdi bunların size, iman edivereceklerini umuyor musunuz? Hâlbuki bunlardan bir gurup vardır ki, Allah'ın kelamını işitirlerdi de, akılları aldıktan sonra onu bile bile tahrif ederlerdi*."[459] Bilinçli bir şekilde Yüce Allah'ın dinini tahrif edenlerin inanmalarını beklemek boş bir ümit olmaktadır; zira onlar kendi dinlerini bilerek tahrip edip kendi kavimlerine hasretmişlerdir.[460]

İnsan bazen dünyanın süsüne kapılır, bazen şeytanın süslü göstermelerine aldanır ve bazen de nefsinin hoşlanması dolayısıyla geçici zevkler ile aldanabilir. Böylece kendisine bir fayda sağlamayan ümitler beslemesi mümkün olmaktadır. Bu boş ümitlerle oyalanmasının acısını zamanı geldiğinde çekecek ve hayal kırıklığına uğrayacaktır. "*Onları bırak; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun. (Kötü sonucu) yakında bilecekler!*"[461] Bu gibi ümitler boş ümit olmaktan öteye gidememektedirler.

---

[455] Şuara, 26/51; Mevdudi, IV, 27.
[456] Maide, 5/84; Elmalılı, III, 488; Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 278 .
[457] Şu'arâ 26/82.
[458] Muhammed Esed, s. 22.
[459] Bakara, 2/75.
[460] Muhammed Esed, s. 22; *Sabuni, Safvetü't-Tefasir*, I, 60
[461] Hicr, 15/3; Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser,* s. 638; *Safvetü't-Tefasir*, II, 598

Ümidi verenin gücü, dürüstlüğü ve hakkaniyet sahibi olması, ümidin değeri açısından oldukça önemlidir; zira ümit veren, verdiği ümidi yerine getirebilir mi? Getirebilirse bu durum insanın faydasına mı, yoksa zararına mıdır?

Eğer güç yetirilemiyor veya zararına olduğu halde menfaatine uygun olarak gösteriliyorsa, bu ümidin faydasız ve boş olduğu anlamına gelmektedir: " *(Şeytan) onlara söz verir ve onları ümitlendirir; hâlbuki şeytanın onlara söz vermesi aldatmacadan başka bir şey değildir.*"[462] Şeytanın aldatıcı ümitlerine kananların ortak özelliği hakikate arka dönmeleridir. "*Şüphesiz ki, kendilerine doğru yol belli olduktan sonra, arkalarına dönenleri, şeytan sürüklemiş ve kendilerine ümit vermiştir*.[463] Kıyamete değin insanları tuzağına düşürmenin yollarını ve yöntemlerini şeytan iyi bilmektedir. Bu nedenle boş ümitlerle onları oyalamaktadır. Kur'an, insanı bu düşmanına karşı uyanık tutmak istemektedir. "*Onlardan gücünün yettiği kimseleri davetinle şaşırt; süvarilerinle, yayalarınla onları yaygaraya boğ; mallarına, evlâtlarına ortak ol, kendilerine vaatlerde bulun. Şeytan, insanlara, aldatmadan başka bir şey vaat etmez*."[464] Görüldüğü gibi şeytanın hileleri ve aldatma yolları birer birer sayılarak şeytana karşı uyanık olmamız istenmektedir.[465] Böylece şeytanın boş ümitlerine kapılıp ahiret hayatında mahcup ve mahzun olmayalım.

İnsan şeytanın varlığını, aldatmasını, vaadini, boş hülyalara daldırmasını önemsemez ve dikkate almaz ise ümit bağladığı her şey boşa çıkar. Ümitler, ümitsizliğe dönüşür, sevinçler üzüntüye çevrilir. Yani onlara boş ümitler verir, gerçekleşmeyecek hayaller kurdurur, kandırır, aldatır ve hayal kırıklığına uğratır. Öyle ki hayallerinin gerçekleşmesi ölülerin dirilmesi gibi bir şey olur. "*Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği bir kavmi dost edinmeyin. Zira onlar, kâfirlerin kabirlerdekilerden (onların dirilmesinden) ümit kestikleri gibi ahiretten ümit kesmişlerdir.*"[466] Boşa çıkan ümitler, sonunda ümitlerin kesilmesine dönüşmektedir. "*Azapları hafifletilmeyecektir. Onlar azap içinde kurtuluştan ümit kesmişlerdir*."[467] Böylece kurtuluş ve Allah'ın rahmetinden ümit keserler.[468]

---

[462] Nisâ 4/120; Sabuni, *İbni Kesir*, I, 351
[463] Muhammed 47/25; Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 1282
[464] İsrâ, 17/64
[465] *Sabuni, Safvetü't-Tefasir*, II, 651
[466] Mümtehine, 60/13; *Sabuni, et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 1405
[467] Zuhruf, 43/75
[468] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 1243

Ümit boş olunca boş bir hayale, akıl almaz bir kuruntu ve anlamsız bir beklentiye dönüşmektedir. Kuruntu ise insanın kurtuluşuna yardımcı olamadığı gibi hüsranını anlamasına da engel olmaktadır. "*Ne sizin kuruntularınız ne de ehl-i kitabın kuruntuları (gerçektir); kim bir kötülük, yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka dost da, yardımcı da bulamaz*."[469] Herkes kendisinin kurtuluşta olduğuna inanmış ve boş bir ümide kapılmıştır.[470] Böylece kuruntunun farkına varılmadığı veya hakikat araştırılmadığı zaman ileri derecede inanç haline dönüşmektedir. *"(Ehl-i kitap:) Yahudiler yahut Hıristiyanlar hariç hiç kimse cennete giremeyecek, dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de."*[471] Ümitleri onların tek doğru olmalarına inandırmış olacak ki cennete de kendi gibi olanların dışındakilerin gireceklerine inanmamışlardır.[472]

İnsanların boş ümide kapılmasını sağlayan, insanların içerisinde bilgili olarak nitelenen önderler de vardır. Bunlar, kendilerine inanan -Kur'an'ın ifadesiyle- ümmilerin de *emani* dediğimiz boş ümide kapılmış olmalarını sağlamışlardır. *"Kezâ bazı ümmî kimseler vardır ki, Kitap hakkında bilgileri yoktur. Fakat boş ümitlere tabi olurlar ve sadece zan ve tahmin üzere sürüklenirler."*[473]

Boş ümitlerin insanın hüsranını sağlayacağını insan bu dünyada anlamayabilir. Beslediği ümidin bir kuruntudan ibaret olmadığını da zannedebilir; hatta daha öteye giderek güzel hayatı yaşayan güzel insanların yanlış yaptıklarına da kanaat getirebilir. Ümitlerinin kırılacağı gün geldiğinde ümitler, hayal kırıklığına dönüşecek ve bunun farkına ancak orada varılacaktır. O zaman iş işten geçmiş olması sebebiyle yanıp tutuşmaları hüsranlarını daha da artıracaktır. *" Münafıklar onlara: Biz sizinle beraber değil miydik? diye seslenirler. (Müminler de) derler ki: Evet ama, siz kendi başınızı belaya soktunuz; fırsat beklediniz; şüpheye düştünüz ve kuruntular sizi aldattı. O çok aldatan (şeytan) sizi, Allah hakkında bile aldattı. Nihayet Allah'ın emri gelip çattı!"*[474]

İmansız ve amelsiz bir şekilde ahirette mutlu olmayı umanlar hakkında Zemahşeri şöyle demektedir: "İtaatten ve amelden yoksun olarak yüce Allah'ın hem cennetini hem de rahmetini ümit eden insan hayadan yoksun, kullukta cimri, aldanan ve cahilliğinin de

---

[469] Nisâ, 4/123; *Sabuni, Safvetü't-Tefasir*, I, 259
[470] Sabûnî, *Muhtasaru'l- İbni Kesir*, I, 352
[471] Bakara, 2/111
[472] Mevdudi, I, 105
[473] Bakara, 2/78; *Sabuni, Safvetü't-Tefasir*, I, 60
[474] Hadîd, 57/14; *Sabuni, et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser,* s. 1371

ötesinde akıl noksanlığı olan bir insan olarak ümit ettiğinden boş ümide sarılmaktadır."[475]

Günahkârın hemen cezalandırılmaması, insanların yanlış düşünce ve yaşayışlarına Yüce Allah'ın rahmetinden dolayı hemen müdahale edilmemesi ve insana mühlet verilmesi dolayısıyla insan boş ümitlerine devam edecek ve kuruntularını inanç haline getirmeye tüm gayretiyle çalışacaktır. İnsanı boş ümide doğru yönlendiren imhal etkeninin rolünü de unutmamak gerekir; zira şeytan pusudadır ve sapıklığı süsleyerek doğru olan budur diye göstermektedir.[476]

1.5.1.1. İmhâl

İmhâl, mühlet vermek, ertelemek, süre tanımak, ağır olmak ve yavaş hareket etmek anlamına gelir. İmhalin insanı boş ümide sürüklemesi veya hatalı davranışından dönmemesine neden olması insanı aldatan unsurlardan biridir. "*Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi de ben inkâr edenlere mühlet verdim, sonra da onları yakaladım. (Görseydin ki) azabım nasılmış!"*[477] Görüldüğü gibi insanın yaptığı yanlışın cezası peşin olarak verilmediğinden peygamberlerle dalga geçmeye devam etmişler ve sonunda acıklı bir azaba duçar olmuşlar.[478] Mühlet veren Yüce Allah peygamberinden de o inkârcılara, hatalarının yanlışlıklarını doğru gibi sanıp alaycılıklarına devam edenlere mühlet vermesini ister ki ümitleri bir emani/kuruntu olmaya dönüşüversin. "*Onun için Kâfirlere mühlet ver, onları biraz kendi hallerine bırak (pek yakında desteğimiz sana gelecek).*"[479] Bu zaman tanımanın onların helakine zemin hazırladığı görülmektedir;[480] hatta fırsat verilmekle kalınmaz onlara nimet verilerek kuruntularına dalmalarına devam edebilme imkânı da verilir. "*Nimet içinde yüzen o yalancıları bana bırak ve onlara biraz mühlet ver.*"[481] Zalimlere verilen zaman tanımayı bir gözdağı olarak anlamayan mütrefler, hem yakın zamanda hem de ileriki zamanda imhal nedeniyle cezaya çarptırılmalarının farkına varamayacaklardır.[482]

İnsanın, Allah'ın imhal edip ihmal etmediğini bilmediği zaman şeytanın boş ümitlerine kanması kaçınılmazdır; zira şeytan boş ümitlerle insanı oyalamakta ve

---

[475] Zemahşeri, I, 417.
[476] *Sabuni, Safvetü't-Tefasir*, III, 1284
[477] Ra'd, 13/32; Sabuni, *Safvetü't-Tefsir*, II, 578.
[478] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 620.
[479] Târık, 86/17
[480] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 1555.
[481] Müzemmil, 73/11.
[482] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 1484.

kuruntular içerisine dalmasını sağlamaktadır. "*Şüphesiz ki, kendilerine doğru yol belli olduktan sonra, arkalarına dönenleri, şeytan sürüklemiş ve kendilerine boş ümit vermiştir.*"[483] Açık olan hidayet yolunu karmaşık göstererek sapıklık, azgınlık ve isyanı süslü gösteren şeytan, insanın aklını bir zamana kadar karıştırmaktadır. Böylece kuruntularla onu oyalamaktan geri durmamaktadır.[484]

1.5.1.2. Ğarûr

İnsanı boş ümide daldıran etkenlerden birisi de ğarurdur. Ğarur aldatmak, aldatılmak, aklını çelmek, gafil avlanmak, yanılmak ve insana zarar verecek bir şeyi kendisine yaptırmak anlamına gelmektedir.[485] İnsan, Müslümanın hakikate bağlılığını gördüğünde bu hakikatin Müslümanı aldattığını zannedebilir. "*O zaman münafıklarla kalplerinde hastalık bulunanlar, (sizin için), "Bunları, dinleri aldatmış" diyorlardı. Hâlbuki kim Allah'a dayanırsa, bilsin ki Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir. (Kendisine güveneni üstün ve galip kılacak O'dur. Yoksa orduların sayı ve teçhizat üstünlüğü değildir.)*"[486] Dinin hakikatine inanmayanların dinin vaadine de inanmamakla kalmadığı, bu vaatlerin birer aldatmaca olduğu kanaatine vardığı görülmektedir. Bu nedenle dinlerini yaşamak isteyen insanların dinlerine bağlılıklarını her devirde kınayanlar olmuş ve olacaktır.

İnsan dünyadaki imkânlarına bakarak, dine ihtiyacının olmadığını zannederek ahirette hüsrana uğrayacağı işler yapabilir. Ahirete inanmamakla birlikte eğer ahiret varsa durumunun değişmeyeceğine de inanabilir. Bütün bunların hepsi bir aldanıştan kaynaklanmaktadır. " *Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri (bir tarafa) bırak! Kazandıkları sebebiyle hiçbir nefsin felâkete duçar olmaması için Kur'an ile nasihat et. O nefis için Allah'tan başka ne dost vardır, ne de şefaatçi. O, bütün varını fidye olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Onlar kazandıkları (günahlar) yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır*."[487] Bazı aldanışlar vardır ki insan anladığında telafisi mümkün olduğundan gerekeni yapabilir. Ancak ahirette anladığı aldanışın telafisi asla mümkün değildir; zira bu aldanışlardan

---

[483] Muhammed, 47/25.
[484] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser,* s. 1282.
[485] Askeri, s.383-384; Muhammed Esed, s. 168.
[486] Enfâl, 8/49.
[487] En'âm, 6/70.

daha önce kendilerine bilgi verilmiş olmasına rağmen onlar buna işlerine gelmediği için uymamışlardı. " *Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi! Derler ki: "Kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.*"[488] Öyle bir tanıklık ki bu, dünyada birbirlerini aldatmak için nasıl demagoji yaptıklarına bir tanıklıktır. " *Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. (Bunlar), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi onu da yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak.*"[489]

Bu aldanışın altında yatan etken, dünyaya boş yere ümit bağlamalarıdır. Şeytan da insanı aldatmak için boş ümit ve kuruntulara daldırır. "*Münafıklar onlara: Biz sizinle beraber değil miydik? diye seslenirler. (Müminler de) derler ki: Evet ama siz kendi başınızı belaya soktunuz; fırsat beklediniz; şüpheye düştünüz ve kuruntular sizi aldattı. O çok aldatan (şeytan) sizi, Allah hakkında bile aldattı. Nihayet Allah'ın emri gelip çattı!*"[490] Bu aldanışın boyutlarını, nasıl olduğunu ve nelerle yapıldığını ise şu ayeti kerimede görmekteyiz: "*Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir.*"[491]

İnsan hem dünyasını hem de ukbasını mamur etmek için çalışmak zorundadır. Zaman zaman aldatma ve aldatılmalar dünya hayatı için geçerli olabilir; zira dünya hayatı inişli çıkışlı bir hayattır. Faka sürekli bir aldanış içerisinde olmak insanın ümitlerinin kırılmasına, boş ümitlere dalmasına, zamanla kendisinden ve çevresinden ümit kesmesine sebep olur. Bu durum insanın dünya ve ahiret için istenen sonuca ulaşmasını engelleyebilir. Engellerden ancak güvenle, Yüce Allah'a ümit besleyerek kurtulması mümkündür.

---

[488] En'âm, 6/130.
[489] En'âm, 6/112.
[490] Hadîd, 57/14.
[491] Hadîd, 57/20.

1.5.2. En Çok Ümit Veren Ayetler

Ümidin kaynağı olan Kur'ân, birçok ayetleriyle insanlığa ümit vermektedir. Hemen hemen insanın tüm yaşam alanlarını kuşatmıştır. Hastayı şifa, borçluyu eda, günahkarı bağış ve helalından çalışıp kazanmak isteyeni de cennet ümidiyle hayata tutundurmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de insana en fazla hangi ayet ümit vermektedir? diye bir soru ister istemez insan oğlunun merakını uyandırmaktadır. Bu soruya sahabe ve müfessirlerimizin birçoğu "*De ki: "Ey kendilerinin aleyhinde aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü o, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"[492] ayetini cevap olarak vermişlerdir;[493] zira yüce Allah günahkarlara kullarım diyerek iltifatta bulunmuş, rahmetiyle bu tutumlarının devam etmesi halinde israf olacaklarını bildirerek konumunu ortaya koymuştur. Bütün bunlara ilaveten birde bütün günahları bağışlayabileceğini bildirerek kurtuluş ümidi vermiştir.

Diğer bazı müfessirler ise "*Doğrusu Rabbin, zulümlerine rağmen insanlara yine de mağfiret edendir.*"[494] ayetini en fazla ümit veren ayet olarak gösterilmişlerdir; zira insanın günah işlemesi telafi edilecek bir durum olmasaydı zalimlikleri bağışlanmayacaktı.

Hz. Ali'ye (k.v.) göre ise: " *Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut kalacaksın*."[495] ayeti kerimesidir.[496]

Şeytanı bile ümitlendiren ayetin de bu kategoride olduğunu görmekteyiz. "*... Rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım."*[497] Şeytan, "*Rahmetim ise her şeyi kuşatır."* ayetini işitince ümitlenir. Fakat Yüce Allah bu rahmeti zekât veren ve kendisini koruyanlar için gerekli kıldığından Yahudi ve Hıristiyanlar gibi şeytan da Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiştir.[498]

Öyleyse insan, gaflet ve dalalet içerisinde işlediği tüm günahlardan bir an önce tevbe ve istiğfarla dönüş yapmalı, asla günahta ısrar etmemelidir. Baş tarafta

---

[492] Zümer, 39/53.
[493] Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, III, 182; Elmalılı, VII, 135.
[494] Ra'd, 13/6.
[495] Duha 93/5
[496] Elmalılı, IX, 550.
[497] A'raf, 7/156.
[498] Zemahşeri, II, 461; İbn Atiyye, V, 300; İsmail Hakkı, II, 290.

bahsettiğimiz zümer süresinin 53. ayetinin akabine dikkat edildiğinde günahların bağışlanacağını ümit etmek bir rahmet olarak değerlendirilmiş ve bağışlanmak ta tövbeye bağlanmış olarak dikkatimize sunulmaktadır: "*Azap size gelmeden önce Rabbinize dönün ve ona teslim olun. (Böyle yapmazsanız) sonra size yardım edilmez.*"[499]

[499] Zümer, 39/54; Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, III, 182.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜMİTSİZLİĞİN MAHİYETİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. ÜMİTSİZLİĞİN MAHİYETİ

2.1.1. Ümitsizliğin Tanımı

Ümidi olmamak, umudunu yitirmek ve hoşlandığı bir şeyin elinden çıkmasından korkmak anlamına gelen ümitsizliğin Arapça karşılığı ye'stir. Ye's bir düşüncedir, insanın moralini etkileyen bir duygudur. Bu duyguyu tanımak bu nedenle önemlidir; zira sözlük ve terim olarak ye'sin tanımını bilmek bu düşüncenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

2.1.1.1. Sözlük Anlamı

Ümitsizlik anlamına gelen Ye's, (y-i-s) fiilinin mastarı olup umutsuzluğa düşmek, ümitsizlik, umudunu yitirmek, arzu edilen şeyden uzaklaşmak, ümidin zıddı, menopoza girmek, bilmek, açıklamak[500] ve güvenin kaybolması, kalbinde ümit ve emeli tamamen keserek umuttan uzak olmaktır.[501] Bilinen bir menfaatin elde edilememesinden hoşlanmamaktır.[502]

2.1.1.2. Terim Anlamı

Yeis, istek ve arzuların tükenmesi, ümitsizlik, umudunu kesmek, ümit ve güvenle bağlanacağı şeyden ümidini kesmek, umudun yokluğu, kırılması ve ortada olmaması anlamındadır. Ye's, bir kimsenin bir şeyden emel ve umudunu kesmesi, güvenini kaybetmesi, kalbinden ümit ve emeli tamamen kesip umuttan tümüyle uzak ve boş olması anlamına gelir.[503]

İnsan yaratılışı gereği, kendisine yararlı olan şeyi çok ister. Bunu elde etmek için gayret eder ve çaba gösterir. Sıkıntı ve zorluktan hoşlanmaz. Elindeki nimet ve imkânların gitmesini sevmez. Bu zorluğa düştüğü, elindeki nimetlerin bir kısmı imtihan için elinden alındığı zaman, hemen şikâyete başlar ve bunu bir şer, kendisi hakkında

---

[500] Ra'd 13/31.
[501] Herevi, XIII, 98; Askeri, s.435; İbn Manzûr, VI, 260; Zebidi, XVII, 49-50.
[502] Ebu's- Suûd, VI, 395.
[503] Herevi, XIII, 99; el-Askeri, s.436.

'hayır' olmayan bir şey olarak değerlendirir. Sonra da ümitsizlik üstüne ümitsizliğe, karamsarlık üstüne karamsarlığa düşer.

Ye's hali, bir ümitsizlik veya kötümserlik halidir. İnsanın, kendisine dokunan bir zorluk, sıkıntı, istediğini elde edememesi anında düştüğü psikolojik durumu anlatmaktadır. Şüphesiz bu durum insana ait egoizminin, inkârcı insanların da nankörlüğünün görüntüsüdür. Bu durum ye'sin herhangi bir şeyden beklentisinin kalmaması ve istek ve arzusunun tükenmesi dolayısıyla umudunu yitirmesi anlamından kaynaklanmaktadır;[504] çünkü hakkıyla iman edenlerde böyle bir durum, böyle bir husus söz konusu değildir.

2.2. ÜMİTSİZLİKLE İLGİLİ KELİMELER

Ümitsizliğin eşanlamlısı olarak umutsuzluk bilinmektedir. Bu anlamı dilimiz Türkçe'de ifade eden lafzı olumlu olan tam bir kelime yoktur. Ancak dilimizde ümit ve umudun olumsuzuyla bu kelimeyi ifade edebilmekteyiz. Bazen ümit kesmek, ümidi tükenmek gibi kavramları da ümitsizlik anlamını ifade edebilmek için kullanmaktayız. Ümitsizliğin Arapça karşılığı birkaç kelimeyle ifade edilmektedir. Bunlar ye's, kanut ve beles/iblas kelimeleridir.[505]

2.2.1. Ye's / Yeis

Ye'sin ümidin zıddı olan ümitsizlik olduğunu daha önce vurgulamıştık. Diğer iki kelimeyi de incelediğimizde, Kur'ân'ın ifade ettiği ye'sin daha iyi anlaşılması mümkün olacaktır.

2.2.1. Kanût

Kanut, ümitsizliğin aşırı abartılısını ifade eder. Aşırı ümitsizlik de diyebiliriz. Ye's, genel anlamda ümitsizliği ifade ederken kanut, ye'sin özelini oluşturmaktadır.

---

[504] Askeri, s.436; İbn Manzûr, VII, 386.

[505] Ümitsizlik, ümit kesmek anlamında yeis ve türevleri, Kur'ân-ı Kerim'de toplam 13 yerde zikredilir: Mâide, 5/3; Hûd, 11/9; Yusuf, 12/80-87-110; Ra'd, 13/31; İsrâ, 17/83; Ankebût, 29/23; Fussılet, 41/49; Mümtehine, 60/13; Talâk, 65/4. Yine ümitsizlik, ümit kesme şeklinde yeis kelimesiyle aynı anlama gelen k-n-t ve türevleri de Kur'ân-ı Kerim'de toplam 6 defa kullanılır: Hicr, 15/56; Rum 30/36; Zümer, 39/53; Fussilet 41/49; Şûrâ, 42/28. yeisten daha fazla ümitsizlik anlamını ifâde eden beles ve türevleri iblis hariç 5 yerde geçmektedir. En'âm, 6/44; Mü'minûn, 23/77; Rûm, 30/12-49; Zuhruf, 43/75. Buna iblis kelimesini de kattığımızda bu Sayı 15'e yükselmektedir. Yeis kelimesinin zıddı olan "ümit" anlamındaki racâ' (r-c-v) kelimesi ve türevleri de Kur'an'da toplam 29 defa geçmektedir. Abdulbaki, s. 164, 661, 858.

Rağıb el-İsfahani'ye göre kanut, hayırlı işlerde ümitsizliğe düşmek veya ümit kesmek demektir.[506] Kanut genel anlamdan özel anlama geçerek anlam daralmasına uğramıştır; zira kanut, Yüce Allah'ın rahmetinden aşırı ümit kesmek olarak ifade edilmektedir.[507]

2.2.2. Beles / İblas

Beles veya iblas, şaşıp kalmak, dehşete kapılmak, üzüntü ve acıdan perişan olmak, şaşkınlıkla birlikte ümitsizliğe düşmek gibi anlamlara gelmektedir.[508] Başarısızlık sebebiyle çileden çıkarak ümitsizliğe düşmek, Allah'ın rahmetinden ümit kesen, pişman ve şaşkın olarak ümitsizliğe düşen[509] anlamındadır. "*O saat çattığı gün mücrimler her ümidi keserler*."[510] Asıl metinde "mübleşûn" kelimesi kullanılmıştır ki, "ümitsizlikle" tam olarak ifade olunamaz. "Beles" ile "eblâs" kelimeleri birkaç anlamda kullanılıyor. Şaşıp kalmak, korkuya ve dehşete kapılmak, üzüntü ve acıdan perişan olmak ve hayal kırıklığına uğramak gibi anlamlar bunlardan bir kaçıdır.[511] Ümitsizlik ve başarısızlık sebebiyle çileden çıkmak, gururunu yaralayacak cinayetlerde bulunmak da bunun bir yönüdür ki, Âdem'e secde etmeyi inkâr eden şeytana "İblis" denilmiş olması da bundandır. Bu ad, ümitsizlik ve başarısızlık sebebiyle onuru kırılan ve her türlü küstahlık ve kötülüğü yapabilecek hale gelen biri anlamını da taşımaktadır.[512] Ümitsiz ve pişman oldu anlamını da ifade etmektedir.[513]

İblas, bozmak için çalışıp başaramadığı bir işten ümit kesmek ve onu bırakmak demektir.[514]

2.2.3. Ümitsizliğe Sevkeden Durumlar

İnsan duygusal bir varlık olduğundan zaman zaman ümitsizliğe düşebilmektedir. Zira insan hem başarılı olmak hem de amaçlarını gerçekleştirebilmek istemektedir. İnsanın ideallerini gerçekleştirebilmesi çevresine, gücüne, yeteneğine ve idealinin kapsamına göre farklılıklar gösterebilmekte, bunu başaramamanın birçok nedeni olabilmektedir. Bu nedenler, iyi kavranmadığı zaman ortaya ümitsizlik çıkmaktadır.

---

[506] Herevi, IX, 25; Askeri, s.436: İbn Manzûr, VII, 386.
[507] Ebu's-Suud, VIII, 18.
[508] Razi, XXV, 84; Ebu's-Suud, I, 60.
[509] İbni Manzûr, VI, 29.
[510] Rum 30/12.
[511] İbn Manzûr, VI, 29; Razi, XXV, 84.
[512] Mevdudi, III, 429.
[513] Taberi, XX, 80.
[514] İbn Atiyye, II, 153; Razi, V, 326, XI, 287.

Bazen bu başarısızlık o kadar büyüktür ki her alanda ümidin yerine ümitsizlik hâkim olabilmekte ve psikolojik bir hastalık haline gelebilmektedir.

İnsanların ümitsizlik psikolojik hastalığına duçar olmalarının nedenlerinden bir diğeri de yaşadığı sosyal hayat içerisinde etkilendiği olumlu-olumsuz, büyük- küçük birtakım olaylarla karşı karşıya kalmasıdır. Bu olaylar, iyi analiz edilmediği veya çözümlemesi iyi yapılmadığı zaman karamsarlık, ümitsizlik ve pasifize olmak kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Öyle ki insan her şeyden ümit kestiği gibi kendisinden dahi ümit keser bir hale gelmektedir. İnsanın değerini kavrayamayan zalimlerin işbaşında olduğu toplumlarda karamsarlık ve kendinden ümit kesme gibi durumların Kur'ân tarafından bir numune olarak ifade edilmesi manidardır. **"***İşte firavun, bu şekilde kavmini küçümsedi. Onlarda ona itaat ederek boyun eğdiler. Çünkü onlar yoldan çıkmış fasık bir kavimdi***."**[515] Ölçüsüz bir kavim, ölçüsünü kaybetmiş bir millet ve dengesini bulamayan yönetilenler her zaman yöneticilerin rüzgârına kapılırlar. Zira bunlar akılları hafife alınan fasıklar olmuşlar ve bu fasıkların ölçüleri ise amirleridir.[516] Hakikatin peşini bırakıp emirsiz iş yapamayanlar,[517] zamanla kendilerinden ümit keserek ümitsizliğe düşebilmektedir. İnsan kendisinden ümidini kesti mi, insanlıktan da ümidini keser bir hale gelebilmektedir. Yüce Allah tarafından gönderilen peygamberlerin çizgisinden çıkan insanların, bozulmada, kötülükte ve ahlaksızlıkta ileri dereceye kadar gittikleri ve öyle ki insan cinsinden dahi ümit keser hale geldikleri görülmektedir; zira kendilerinden ümit kesmek, bütün insanlıktan ümit kesmeye yol açmaktadır. Bu durum onları, insanlar temiz olamazlar, ahlaklı olamazlar hatta peygamber dahi olamazlar kanaatine götürebilmektedir.[518] *"(O azabın sebebi) şu ki, onlara peygamberleri apaçık deliller getirmişlerdi, fakat onlar: Bir beşer mi bizi doğru yola götürecekmiş? dediler, inkâr ettiler ve yüz çevirdiler. Allah da hiçbir şeye muhtaç olmadığını gösterdi. Allah zengindir, hamde lâyıktır*."[519] Bunun daha ileri boyuta varması, tehlikenin vahametini göstermektedir. Artık insanlar ümitsizlikten boş ümide kaymışlardır. İnandıkları çerçevede kalmadıkları için yaşadıklarını doğruymuş gibi kabul edip inanır ve yaşar bir hale gelebilmektedirler. Yanlışlıklarını haykıranların yanlış yaptıklarına inanmakla kalmazlar, hatta doğrulara inanmanın ve doğruları

---

515 Zuhruf, 43/54.
516 Sabuni, *Muhtasaru'l- İbni Kesir*, III, 236; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 1138.
517 Mevdudi, V, 282-283.
518 Esed, s. 1155.
519 Teğâbun 64/6.

yaşamanın yanlış olduğuna ve bir sapıklık olduğuna inanmaya başlayabilmektedirler.[520] Bu yüzden ıslahatçılar, davetçiler, peygamberler ve bunlara uyanlar sapıklıkla suçlanır bir hale gelebilmektedirler. Artık onların yanında kavramlar alt üst olmuştur. Sapıklık doğru; doğruluk ise sapıklık olarak nitelenir hale gelmiştir. "*Aramızdan bir beşere mi uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık etmiş oluruz" dediler*."[521] Peygambere inanmayı bir zül veya apaçık sapıklık olarak niteleyen toplumlarla uğraşmanın ne kadar zor olduğunu anlamak mümkündür.

İnsanı ümitsizliğe düşüren sebeplerin bir kısmını kelimelerle ifade etmeye çalıştığımızda karşımıza vehn, ve hüzn çıkmaktadır.

2.2.3.1. Vehn

Vehn, yılgınlık, zayıf düşmek, zayıflık,[522] cesareti kırılmak, işte ve emirde zafiyet göstermek, gevşeklik, zafiyet,[523] gece yarısı, tembellik ve zorluklar üzerine zorluk[524] anlamına gelen vehn,[525] eğer önlem alınmazsa insanı ümitsizliğe düşüren bir illet olur. Bu bakımdan Yüce Allah, zafiyet ve gevşeklik göstermeyi yasaklamıştır. "*Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar da, bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.*"[526] Gevşeklik ve zafiyet insanı önce başarısızlığa daha sonra da ümitsizliğe itmektedir. Bu olumsuz illetten uzak durmanın ve başarının imanla bağlantısı anlaşıldığında ümitsizlik yerine ümit gerçekleşir. "*Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz.*"[527] Sizler cennet için çalışarak bunu ümit ediyorsunuz.[528]

Hayatın evrelerinde karşılaştığı sıkıntı ve acılar, insanın mücadele azminin kırılmasına ve başarısız olmasına sebep olabilmekte; hayatla bağlarının kopmasına kadar götürebilmektedir. Bu durumdan kurtulmanın yolu cesaretin sağlıklı bir şekilde

---

[520] Mevdudi, VI, 343-344; Esed, s. 1155.
[521] Kamer, 54/24; Mevdudi, VI, 53.
[522] "*Allah'tan başka dost edinenlerin mesali (durumu), kendine ev yapan örümceğin hali gibidir. Halbuki, evlerin en zayıfı örümcek evidir. Eğer bunu bilselerdi."* Ankebût, 29/41.
[523] "*Rabbim! dedi, benden (vücudumdan), kemiklerim zayıfladı, saçım başım ağardı. Ve ben, Rabbim, sana (ettiğim) dua sayesinde hiç bedbaht olmadım*." Meryem 19/4.
[524] *"İnsana ana ve babasına iyi davranmasını vasiyet/emr ettik. Anası onu meşakkat üzere meşakkatle taşıdı. Sütten kesilmesi de iki senedir."* Lokmân, 31/14.
[525] Herevi, VI, 234-235; Askeri, s.330-331; İbn Manzûr, XIII, 453-455.
[526] Al-i İmran, 3/146.
[527] Al-i İmran, 3/139.
[528] Sabuni, *et-Tefsirü'l-Vadih el-Müyesser*, s. 150.

kalabilmesinden geçer. Cesaret, insanlara karşılaştıkları engellere takılmayı değil o engelleri aşmayı kazandırır. Bu da ancak imanla, güvenle ve ümitle mümkündür. "*O (düşman) topluluğu takip etmekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı çekiyorsanız onlar da, sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedirler. Üstelik siz Allah'tan, onların ümit etmedikleri şeyleri umuyorsunuz. Allah ilim ve hikmet sahibidir*."[529] Hayatın acıları, sıkıntıları, savaşları ve hatta barışları dahi insanı tembelliğe ve mücadeleden vazgeçmeye itmesi durumunda ümitsizlik kaçınılmaz olmaktadır. "*Üstün durumda iken gevşeyip barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir. O amellerinizi asla eksiltmeyecektir*."[530]

2.2.3.2. Hüzün

Hüzün**,** hüzünlenmek, kaygılanmak ve kederlenmek,[531] sevincin zıddı, mutluluğun karşıtı, matem tutma, vesvese, yaşam zorlukları,[532] istenmeyen bir olayın meydana gelmesi veya sevdiği bir şeyin elden çıkması dolayısıyla ortaya çıkan kedere denir. İsfahani'ye göre hüzn, kederden dolayı nefiste meydana gelen durgunluk/katılıktır.[533] Hüzün, bir menfaatin elinden çıkması, bir zararın meydana gelmesinden korkulan bir keder ve gamdır.[534]

Yüce Allah insanlığı üzüntüye karşı uyarmış, görevini yapmaya devam etmesini istemiştir; zira insan yaptığının semeresini göremediği veya az gördüğü zaman kendisini başarısız sayarak ümitsizliğe kapılmaktadır. "*Sakın o kâfirlerden bir kısmına geçici bir zevk olarak verdiğimiz dünya nimetlerine göz atma. Onların iman etmemelerinden ötürü üzülme ve müminlere kol kanat ger, şefkatle koru onları.*"[535] Peygamberin görevi başardığı zaman veya insanlar iman ettiği zaman tamam olmuş değildir; onun görevi insanlar inanmadığı için ben başarısızım diye üzülmek de değildir. Onun görevi vahyi insanlara her halükarda ulaştırmak ve inanmaları için görevini sabırla ve en iyi bir şekilde yapmaktır. "*Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. Kâfirlerin yüz çevirmesinden mahzun olma, yaptıkları hilelerden dolayı da telaş edip daralma*."[536] Başaramıyorum diyerek üzülmek insanın kendisine olan güvenini sarsacak, hatta

[529] Nisâ, 4/104; Mevdudi, I, 401.
[530] Muhammed, 47/35.
[531] Yûsuf, 12/84-86.
[532] Fâtır 35/34; İbn Manzûr, XIII, 111-112.
[533] Zebidi, XXXIV, 411-416.
[534] Zemahşeri, IV, 199.
[535] Hicr, 15/88
[536] Nahl, 16/127

sarsmakla kalmayıp onu ümitsizliğe düşürecektir. Bu sebeple işin neticesi ne olursa olsun insan işine bakmalı ve görevini en iyi bir şekilde yerine getirmek için gayrete devam etmelidir.

2.3. ÜMİTSİZLİK OLGUSU

2.3.1. Kur'ân'da Ümitsizlik Olgusu

Ümitsizlik Kur'ân'da zaman zaman bir duygu ve zaman zaman da bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'ân'da ümitsizliği ifade eden Ye's, türevleriyle birlikte on üç kez geçmektedir. Bunlardan bir tanesi kadınların adetten kesilmesi, menopoza girmesi anlamında kullanılmıştır. " *Kadınlarınız içinden âdetten kesilmiş olanlarla, âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süresi ise, yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.*"[537]

Ye'sin bilgi veya beyan anlamına geldiğini veya bu anlamda kullanıldığını ise; "*Eğer okunan bir Kitapla dağlar yürütülseydi veya onunla yer parçalansaydı yahut onunla ölüler konuşturulsaydı (o Kitap yine bu Kur'an olacaktı). Fakat bütün işler Allah'a aittir. İman edenler hâlâ bilmediler mi ki, Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi? Allah'ın vâdi gelinceye kadar inkâr edenlere, yaptıklarından dolayı ya ansızın büyük bir belâ gelmeye devam edecek veya o belâ evlerinin yakınına inecek. Allah, vaadinden asla dönmez.*"[538] ayeti ifade etmektedir.

Yüce Allah, kâfirlerin İslam dinini yok edememe başarısızlıklarını anladıklarını beyan etmiş ve ümitsizliğe düştüklerini yeisle dile getirmiştir.[539] Ayrıca bu ifadede dinin tamamlanması ve ikmal edilmesi dikkatimize sunulmaktadır. "*Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, sizin dininizden (onu yok etmekten) ümit kesmişlerdir.*

---

[537] Talâk, 65/4
[538] Ra'd, 13/31
[539] İsmail Hakkı b. Mustafa, *Ruhu'l-Beyan*, Daru'l-Fikr, Beyrut tsiz., II, 290, 342; Ahmed b. Mustafa el-Merağı, *et-Tefsiru'l-Merağı*, Şirketü'l-Mektebetü'l-Babi, Mısır, 1946, IV, 54; Seyyid Kutub, II, 841.

Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[540]

Yeis'in Kur'ân-ı Kerim'de ikna edememe anlamında kullanıldığı da görülmektedir. Hz. Yusuf'un kardeşleri, Bünyamin'i ondan almak için çok uğraşmalarına rağmen bunu başaramayınca ikna edemeyeceklerini anlamaları ümitlerini kesmek olarak nitelenmiştir. "*Ondan ümitlerini kesince, (meseleyi) gizli görüşmek üzere ayrılıp (bir kenara) çekildiler. Büyükleri dedi ki: "Babanızın sizden Allah adına söz aldığını, daha önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam bana izin verinceye veya benim için Allah hükmedinceye kadar bu yerden asla ayrılmayacağım. O hükmedenlerin en hayırlısıdır.*"[541]

Ye's, bu ayetler dışında ümitsizlik veya ümit kesmek anlamında farklı şekillerde kullanılmıştır.

İnsan, dünya hayatını iyi tanımalıdır; zira dünya hayatı bazen sıkıntılı; bazen genişlik, bazen darlık, bazen de rahatlık ortamının yaşandığı bir yerdir. Yüce Allah, bu hayatı, insanoğlunun imtihanı için yaratmıştır. "*O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır.*"[542] Bu imtihan içerisinde bazen nimetler bol olur. "*İnsan var ya, Rabbi kendisini imtihan edip de ikramda bulunduğunda ve bol nimet verdiğinde "Rabbim bana ikram etti" der.*"[543] ve bazen de nimetler kısılır. O vakit insanın bakış açısı da değişir. "*Ama yine denemek için nasibini daraltınca O: "Rabbim beni zelil, perişan etti"*[544] *der.*"[545] İnsanoğlunun bu durumlara karşı psikolojik yaklaşımını tasvir eden ayetler,

---

[540] Mâidei 4/3;
[541] Yûsuf, 12/80; Seyyid Kutup, IV, 2024
[542] Mülk, 67/2
[543] Fecr, 89/15
[544] "Yani insanın maddeci hayat felsefesi işte budur. O sadece bu dünyadaki mal ve mülk, kuvvet ve kudreti her şey zanneder. Bunları bulduktan sonra böbürleniyor ve Allah'ın kendisini saygın bir kişi yaptığını söylüyor, bulmayınca da diyor ki; Allah kendisini rezil rüsvây etmiştir. Güya, saygınlık, şan ve şerefin ölçüsü ona göre para, mal, mülk ve iktidardır. Hâlbuki bilemediği gerçek şu ki, Allah bu dünyada kime ne vermişse, onu imtihan etmek için vermiştir. Eğer ona servet ve kudret vermişse onu sınamak için vermiştir, yani bu nimetleri bulunca O'na minnettar mı oluyor yoksa nankörlük mü ediyor? Onu fakir ve sıkıntılı yapmışsa, bunda da bir sınav vardır. Yani kendisi sabırlı hareket ediyor mu, Allah'a tevekkül ederek kendi durumuna râzı oluyor mu ve caiz sınırlar içinde kalarak zorluklarını yenmeye çalışıyor mu, yoksa ahlâk ve dürüstlüğün her sınırını aşmaya ve Rabbini kötülemeye mi çalışıyor?" Mevdudi, VII, 119
[545] Fecr, 89/16

"Rabbim beni zelil, perişan etti" demekle kalmadığını, ümitsizlik gibi olumsuz bir başka davranışa daha sürüklendiğini ifade ederek dikkat çekmektedir. "*İnsan hayır istemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa hemen ümitsizliğe düşer, üzülüverir."*[546] Akabinde gelen ayet, imtihan sebebi olarak kısılan nimetlerin ardından gelen bol nimetleri Allah'ın ona verdiği bir ayrıcalık olarak görmekle kalmayıp şımarıklık ifade eden başka bir psikolojik zaaf içerisine düşmektedir. *"Andolsun ki, kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona bir rahmet tattırırsak:* Bu, *benim hakkımdır, kıyametin kopacağını sanmıyorum, Rabbime döndürülmüş olsam bile muhakkak O'nun katında benim için daha güzel şeyler vardır, der. Biz, inkâr edenlere yaptıklarını mutlaka haber vereceğiz ve muhakkak onlara ağır azaptan tattıracağız.*"[547] Nimetlerin verilmesi ve alınmasının birer imtihan vesilesi, Allah'ın ona verdiği rahmet olduğunu bilmeyen insan, Allah'ın rahmetinden ve yardımından ümit keserek karamsarlık gösteren bir tutum, bir davranış içerisine girmektedir. Bu davranışın yerilen bir hareket olduğunu anlamadığı gibi, birde nankörlük gibi bir psikolojik bozukluğu gösterir. "*Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, tamamen ümitsiz ve nankör olur*."[548] Nimetler, insanların ellerinden bir imtihan sebebi olarak çıktığında insanların nasıl tepki verdiğini bu ayetler güzel bir şekilde ifade etmektedir.[549] Bazen insanın yaptığından dolayı başına bir felaket, bir musibet gelebilir. O zaman insanın rehavet, karamsarlık, tembellik ve gaflete sürüklenmek gibi bir başka olumsuz psikolojik durumu ortaya çıkar. "*İnsanlara bir rahmet tattırdığımızda ona sevinirler. Şayet yaptıklarından ötürü başlarına bir fenalık gelse hemen ümitsizliğe düşüverirler.*"[550] İnsanın bu ümitsizliğine rağmen Yüce Allah insana rahmetini tattırmaya devam eder. " *O, (insanlar) umutlarını kestikten sonra, yağmuru indiren, rahmetini her tarafa yayandır. O, hakiki dosttur, övülmeye lâyık olandır.*"[551] Nimetlerin Allah katından olduğu bilinmediği zaman nankörlük yapıldığı gibi darlıktan genişliğe çıkarılıp Allah'ın verdiği nimet Allah'tan bilindiğinde de aynı nankörlüğün yapıldığı görülmektedir. Bu tutum içerisinde olanlar sıkıntıya gelemezler. Her halükarda rahatlık içerisinde olmak isterler. Aksi durumda karamsarlık, ümitsizlik

---

[546] Fussilet, 41/49
[547] Fussilet, 41/50; Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, III, 216.
[548] Hûd, 11/9.
[549] Sabunî, *Muhtasarü'l- İbn Kesir*, II, 170.
[550] Rûm, 30/36 Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, III, 30.
[551] Şûrâ, 42/28; Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, III, 224.

ve içe kapanıklık gibi olumsuzluklar bu karakterde olanların her yanını kuşatır. " *İnsana nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirip yan çizer; ona bir de zarar ziyan dokunacak olsa iyice karamsarlığa düşer.*"[552] Bir daha güzelliklerin ellerine geçemeyeceğine inanırlar.[553]

Rahmet kavramı geniş bir anlam alanı ortaya koyar. Nimet, aff ve mağfiret,[554] rahatlık, çoluk çocuk[555] ve yağmur[556] rahmetin birer parçası olduğu gibi tevbe de rahmettendir. İnsanın sıkıştığında veya darlıkla imtihan edildiğinde her türlü rahmetten ümit kestiğini, karamsarlığa düştüğünü ve bunu bir karakter haline getirdiğini görmekteyiz. Bu tarz karakter sahipleri varlıkta şımarıklık, yoklukta da karamsarlık hallerini gösterirler. *"Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında, (indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık, birdenbire onlar bütün ümitlerini yitirdiler."*[557] İmtihanda başarısızlık göstermeye devam edip hiçbir uyarıya dikkat etmeyip uslanmayan, imtihanı dert edinmeyen kimselerin başına bela veya ceza geleceği akıl edilmez. Daha da şaşkın ve karamsar olurlar. " *En nihayet üzerlerine, azabı çok şiddetli bir kapı açtığımız zaman, bir de bakarsın ki onlar orada şaşkın ve ümitsiz kalmışlardır!*"[558] Her türlü hayırdan ümit keserler ve azaplarının hafifletilmesi de söz konusu değildir.[559] "*Azapları hafifletilmeyecektir. Onlar azap içinde kurtuluştan ümit kesmişlerdir.*"[560] Bu ümitsizlerin ümitsizliklerinden kurtulmanın yolunu Hz. Yakub'un şahsında bizlere gösteren Yüce Allah, ümitsiz olmamamızı, dirençli olmamızı ve güvenle hayata bakmamızı istemektedir. "*Ey oğullarım! Gidin de Yusuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.*"[561] Nice ümit kesenlerin yanlış yaptıklarını anlamamak mümkün değildir. Yağmurdan ümit kesenlerin ümitsizliğe düşmelerinin ardından yağmurun yağmasını bizlere örnek gösteren Yüce

---

[552] İsrâ, 17/83.
[553] Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, II, 315.
[554] "*De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."* Zümer, 39/53.
[555] *"Sana gerçeği müjdeledik, sakın ümitsizliğe düşenlerden olma! dediler."* Hicr, 15/55.
[556] *"0ysa onlar, daha önce, üzerlerine yağmur yağdırılmasından iyice ümitlerini kesmişlerdi."* Rum, 30/49.
[557] En'âm 6/44; Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, II, 315.
[558] Mü'minûn 23/77; Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, II, 457.
[559] Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, III, 240.
[560] Zuhruf, 43/75.
[561] Yûsuf, 12/87; Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, II, 206.

Allah, mümkün olmayanı mümkün kılacak güce sahip olduğunu vurgulamaktadır. *"0ysa onlar, daha önce, üzerlerine yağmur yağdırılmasından iyice ümitlerini kesmişlerdi."*[562] Ümitsizliğin insana karşı yapılması doğal karşılanabilir; zira insanın gücü sınırlıdır; buna rağmen idealleri, çıkarları ve kaprisleri vardır. Nitekim insanların bir kısmına karşı peygamberlerin ümitsizliğe düştükleri bir vakadır. "*Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalana çıkarıldıklarını sandıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. (Fakat) suçlular topluluğundan azabımız asla geri çevrilmez.*"[563] Kavimlerinden ümitlerini kesen peygamberler, ya onlardan kurtulmak için dua etmişler veya onlardan uzak kalmak için göç etmişlerdir. Peygamberlerin iman etmeyen kavimlerinden ümit kestikleri bir vakıadır; zira her ne zaman peygamberlerin kavmi peygamberlerini yalanladılar ve davetlerine icabet etmediler, o zaman peygamberler Allah'a galibiyet için dua; Hz. Nuh, Lut ve Hud örneğinde olduğu gibi bazı peygamberler de ümit kestikleri kavimlerine beddua etmişlerdir.[564] Kavimlerinden ümit kesen peygamberler zafer için dua ettiklerinde onlara yardım edilmiştir.[565]

İnsan, Yüce Allah söz konusu olduğunda çok daha dikkatli olmak zorundadır. Ümit, korku ve yeiste dengeli olmak, aynı zamanda insanın haddini aşmaması anlamına gelir. Aşırı korku insanı ümitsizliğe iter, dengeli korku ise onu Allah'ın gazabına ve cehennem azabına neden olacak davranış ve eylemlerden sakındırmaya götürür. Böylece insan, Allah'ın emirlerine uymaya yönelir. Bu yöneliş kişiyi yalnızca korkuya neden olacak eylemlerden uzaklaştırmakla kalmaz, ona gerçek anlamda iyi ve olgun bir mü'min olma yolunu da açar. Müminin içindeki Allah korkusu kadar önemli olan bir başka değer de O'nun rahmetinden ümit kesmemektir; çünkü umutsuzluk insanı kendini düzeltme, arındırma, kendine gelme, dininin ondan istediği cihad çabalarından uzaklaştırır. Kur'ân'da müminin her durumda umut içinde olması gerektiğini vurgulayan birçok ayet[566] varken ümitsizliğe düşerek cihat çabalarından uzaklaşmasının neticesinde önce içindeki hayata yeniden tutunma enerjisini tüketir, sonra da insanlık ruhunu öldürür. Yeis, insan düşüncesini dumura uğratır. Yeis dalâlet-i fikrin, zulmet-i kalbin ve

---

[562] Rûm, 30/49.
[563] Yûsuf, 12/110.
[564] İbn Atiyye, III, 288; Razi, XXV, 50; Kurtubi, XIII, 121; Ebu's-Suud, VI, 131, VII, 195; İsmail Hakkı, IV, 168, 83; Merağı, IV,141, XIII,23, 55-56; Kutup, Seyyit, IV, 1876, VI, 3430.
[565] İbn Atiyye, IV, 141; Razi, XV, 50; Kurtubi, XVIII, 312.
[566] *"Şüphesiz Rabbin onların zulümlerine karşı mağfiret sahibidir."* En'am, 6/147;*" Rabbiniz bol rahmet sahibidir."* Ra'd, 13/6.

ruh sıkıntısının membaıdır.[567] İslam'ın arzu etmediği davranış ve düşüncelerden uzak kalmak, bu olumsuzluklardan insanı koruyacaktır.

2.3.2. Bir Saptırıcı Davranış Olarak Ümitsizlik

Dilimizce ümitsizlik kavramı birçok terkiple birlikte ifade edilir. Ümit kesmek, ümidi kırılmak, ümidi boşa çıkmak ve ümidi sönmek gibi.[568]

Ümit Müslüman açısından bakıldığında bir iman meselesidir. İnanan insanın ümidiyle imanı birbirleriyle doğru orantılıdır. İmanı arttıkça ümidi de o oranda artar; zira Mümin'e göre Yüce Allah, bir ve tektir, gücü sınırsız ve güven sahibidir.[569] Ümitsizlikte insanın iradesini kullanamama, dünyaya karamsar bakma, hayattan hiçbir beklentisi olmama, hayattan ve Allah'tan kopma gibi insanın imtihanı kaybetmesi ve neden olan olumsuzlukların varlığından dolayı ayetlerle kınanmıştır; zira insan ancak kalbi inkâr edince ve Rabbiyle arasını açınca Allah'ın rahmetinden ümidini keser ve hayatın bir amacı kalmaz.[570] Hayatın anlamı kalmayınca dünyanın da bir anlamının olmadığı kuruntusu insanı kaplar. İnsan hakkı ve hakikati anlayamaz bir duruma gelir; zira ümitsizlik mânii hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır.[571] İnsan psikolojisi açısından bu durum kaçınılmazdır; ancak Mümin'in imanıyla bağdaşmadığından ümitsizliğin hayattan çıkarılması zorunludur. Ümitsizliğin saptırıcılığının göz önünde bulundurulmaması insanın sapmasını daha da kolaylaştırmaktadır. "*Sana gerçeği müjdeledik, sakın ümitsizliğe düşenlerden olma*! dediler."[572] "*Dedi ki: "Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?*"[573]

Ümitsizliğin saptırıcılığı özellikle günahkâr insanlarda kendini daha çok göstermektedir; zira şeytan insanı bir şekilde önce günah bataklığına saplatır. Daha sonra bu bataklıktan kurtulmaması için onu ümitsizliğe düşürür. Bu açıdan bakıldığında günahkâr insanın "ben öyle günahlar işledim ki, benim affım mümkün değildir." şeklinde itirafı söz konusu olmaktadır. Bu aynı zamanda şeytanın insanı günahların

---

[567] Nursi, *Mektubat*, Sözler Neşriyat, İstanbul 2004, s.461
[568] TDK, "ummak, umut, ümit" mad., s. 2416-2444.
[569] Haşr 59/23
[570] Seyyid Kutup, V, 2731.
[571] "Gurbette iken me'yûsane bir hüzün ve nedametkârane bir teessüf ve istimdatkârane bir hasret hissettim. Birden Kur'ân-ı Mu'ciziü'l-Beyan imdada yetişti. Bana okadar kuvvetli bir recâ kapısını açtı ve öyle hakikî teselli ziyasını verdi ki, o vaziyetimin yüz derece fevkindeki ye'si dahi izale eder ve karanlıkları dağıtabilirdi." Said Nursi, *Lemalar*, Sözler neşriyat, İstanbul 2005, s. 236
[572] Hicr 15/55.
[573] Hicr 15/56.

çokluğuyla ümitsizliğe düşürerek saptırmasından başka bir şey değildir; fakat Yüce Allah, rahmeti gereği insanı bu sapıklığından kurtulmasına yardımcı olarak onu ümitsizliğinden kurtarmaktadır. "*De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü o, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"[574] İnsan ne kadar günahkâr olursa olsun hiçbir zaman günahları, Yüce Allah'ın rahmetinden büyük değildir; zira Yüce Allah'ın rahmeti çok geniştir. Öyle ki bu rahmeti işiten şeytan bile ümitlenmiştir; fakat Yüce Allah bu rahmeti zekât veren ve kendisini koruyanlar için gerekli kıldığından Yahudi ve Hıristiyanlar gibi şeytan da Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiştir.[575]

Kur'ân-ı Kerim'de her günah ve suçun akabinde insan tövbeye davet edilerek suça göre telafisi önerilmektedir. Bir ayette günahın bağışlanması tövbeden sonra teslim olmaya / Allah'a ram olmaya bağlanır. Başka bir ayet-i kerimede ise şu şekilde ifade edilir: "*İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti kitapta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de lanet etme konumunda olanlar lanet eder.*"[576] Ayetleri gizlemek, delilleri karartmak ve hidayetin önüne set çekmek gibi suç ve günahların affı için ileri şart koşulan tövbenin yanında, bu cürümleri telafi edici şu teklifler sıralanır: "*Ancak tevbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar başka (onlar kurtulmuşlardır.) çünkü ben onların tövbelerini kabul ederim. Zira ben tövbeleri çokça kabul edenim, çokça merhamet edenim."*[577] Bu gibi insanların affa mazhar olabilmesi için tövbenin yanında, durumunu düzeltmek (hidayete engeli kaldırmak ve teşvik etmek) ve gizlediğini açıklamak günahın telafisi olarak sayılmıştır. Bu şekilde gereği yapılarak, ümitvar olarak ümitsizliğin saptırıcılığından insan kendisini koruyabilir.

Şeytan insanı ecelin bitimine kadar tövbenin kabulünün mümkün olamayacağına inandırabilir; zira onun istediği insanın tevbe etmeden ölmesidir. İnsan bu vesveselere kanarak, Yüce Allah'ın mağfiret ve rahmetinden ümit keserek bir an önce tevbe etmediğinde müsrif olacaktır. İnsan yüce Allah'a güvenerek ömrünün sonuna bırakmadan bir an önce tövbekâr olmalıdır; zira insan, tövbe etmeyi tövbenin makbul olamayacağı zamana bırakarak kendisine karşı en büyük ihaneti gerçekleştirmiş olur.

---

[574] Zümer 39/53.
[575] Zemahşeri, II, 461; İbn Atiyye, V, 300; İsmail Hakkı, II, 290.
[576] Bakara, 2/159.
[577] Bakara, 2/160

Bu zamanı Yüce Allah bizlere şu şekilde açıklamaktadır: "*Yoksa tevbe, kötülükleri (günahları) yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatınca, "İşte ben şimdi tevbe ettim" diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerin ki makbul değildir. Bunlar için elem dolu bir azap hazırlanmıştır.*"[578] Günahkâr ve ya kâfir olarak yaşayıp ölüm geldiği zaman tevbe ederim diye Yüce Allah'la pazarlık yapmaya kalkışmak, tövbenin kabulüne engel teşkil eden bir haldir. Bu durumdan kaçınmak gerekir; zira "İslam bilginleri ümitsizlik, korku ve azap (ye's ve be's) halindeki imanın geçersizliğinde ittifak etmişlerdir; ancak günahkâr müminin ye's halinde tevbe etmesinin makbul olup olmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluğu ye's halinde müminin tövbesinin makbul olduğu görüşünde"[579] olsa da buradaki ye's hali canın boğaza çıkmadan önceki ve iyileşmesinden ümidi kalmama durumu olarak görmek gerekir; yoksa bu ayeti kerimenin de ifadesiyle ölüm hali geldiğinde veya Hz. Peygamberin de ifade ettiği gibi can boğaza çıkınca[580] tövbenin makbul olma veya tövbe edilebilme imkânı bulunmamaktadır.

Tövbenin nasıl makbul olması gerektiğini yukarıdaki ayetler bizlere açıklamaktadır. Bu ayetlere ilaveten bir başka ayeti kerime de şöyledir: "*Allah katında (makbul) tevbe, ancak cehaletle günah işleyip sonra çok geçmeden tevbe edenlerin tövbesidir. İşte Allah, bunların tövbelerini kabul buyurur. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir*."[581] Bir an önce tevbe edip Yüce Allah'ın affını ümit etmek gerekir. Bu ümidi asla günaha teşvik veya günahta ısrar[582] olarak anlamamak lazımdır.

Allah'ın varlığına ve birliğine inanan insan, Allah'ın ilminin ve kudretinin de her şeyi kuşattığına inanır. Allah'ın kudreti, her olmazı mümkün kılar ve Allah her şeyi yapabilir.[583] Bu nedenle Müslüman'ın ümitsiz olması düşünülemez. "*Üzülmeyin gevşemeyin eğer inanıyorsanız üstün gelecek olan sizlersiniz.*"[584] ayeti de inanan kullarına ümit aşılamaktadır; zira İnsan ölmediği sürece ve inandığı sürece tövbe etme şansı var demektir. Öyle ise Yüce Allah'ın rahmetinden uzak kalınmamalı ve ümitsiz olunmamalı. Yani müminin yapması gereken ummak, ümit etmek ve Yüce Allah'ın

---

[578] Nisâ, 4/18.
[579] Öztürk, s. 52.
[580] "*Allah, kulunun tövbesini can boğaza gelmediği müddetçe kabul eder*." Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, II, 132, 153; III. 425; V. 362; Tirmizi, Da'avat, 13, 90; İbn-i Mâce, Zühd, 13, 30.
[581] Nisâ, 4/17.
[582] Elmalılı, VII, 135; Döndüren, II, 746, 15. Dipnot.
[583] Öztürk, s. 46.
[584] Âl-i İmrân, 3/139.

rahmetine bir gün mazhar olmayı beklemektir. "*Düşman topluluğunu izlemekte gevşeklik etmeyin. Eğer siz acı duyuyorsanız, kuşkusuz onlar da sizin acı duyduğunuz gibi acı duyuyorlar. Üstelik siz Allah'tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[585] İnkâr edenlerin bir ümitleri yok, onlar dünyada kalmak için hayatın tüm acılarına katlanıyorlar.[586] Müminlerin Yüce Allah'tan ümitleri, rızasını ummaları[587] ve sonsuz hayatta[588] mutlu olmak istemeleri ve beklentileri vardır. Bu beklenti, Yüce Allah'ın affına mazhar olmak ümidini taşımalıdır; zira "*O, hesap gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur.*"[589] Yine Yüce Allah'ın *na'îm cenneti* de umulmalıdır. **"***onlardan her biri na'îm cennetine gireceklerini mi umuyorlar?***"**[590] Bu ifade yerinde ve zamanında ummak gerektiğini ifade etmektedir.

İnsanın bağışlanma konusunda ümitsizliğe düşmesine sebep olan en önemli faktörlerin başında elbette ki amelsizlik ve günaha devam etmek gelmektedir. Yeterli derecede amel etmeyen veya amel etmeyi göze alamayan insanın günahlarında devam ettiğini de hesaba kattığımızda ümitsizliğe düşmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu durum, insanı saptırıcı etkenlerdendir. Öyle ki insan kesinlikle cehenneme gideceğine inanır; aşırı ümit ettiğinde cennete gideceğine kesin gözüyle bakıp, bir kibir ve gurura saplandığı gibi.[591]

İman aynı zamanda güvenmek olduğundan inanan insan, ümidine dayanarak hareket edecek ve güven duygusuna sahip olmakla da kâinatta var olan bütün sıkıntı ve olumsuzlukların üstesinden gelecektir. İnanç ve ümitten yoksun olanlar ise bu rahmetten mahrum kalacaktır. İman insanı ümide, sevilen şeye karşı güçlü bir şekilde ümit beslemeye götürür. Sağlam dinî inanç, ümit, sabır ve dayanma gücü meydana getirir. İnanmak, güvenmek ümidi; ümitte Yüce Allah'a muhabbeti meydana getirir. Yüce Allah'a muhabbet besleyen O'nun yarattıklarını da sever. Böylece sevgi, varlıklar arasında ilişkileri en güzel bir şekilde gerçekleştirmesine neden olur. Yaratıcının rızasını, muhabbetini ve gönüllere verdiği huzuru kazanmak için onun emirlerini

---

[585] Nisâ, 4/104.
[586] Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, I, 347.
[587] Mevdudi, I, 401.
[588] Elmalılı, III, 178.
[589] Şu'arâ, 26/82, 26.
[590] Me'âric, 70/38, Mâide, 5/84.
[591] Muhammed b. Ahmet Ebu Zehra (öl: h: 1394), *Zehratü't-Tefasir*, Daru'l-Fikri'l-Arabiyye, Beyrut tsz., X, 5369.

severek ve isteyerek yerine getirmekle kalmaz ona karşı güzel ümitler besler; çünkü Yüce Allah, diridir, işitendir ve görendir. O'na ümit bağlayanlar, insanın gerçek ümidinin ve bütün ümitlerin kaynağının onda olduğunu bilirler. Gerçekten böyle inanan ancak ümit eder ve ancak böyle ümit eden gerçek imana sahip olur. Mü'minlerin ümidini canlı tutan şeyin iman olduğuna Kur'ân işaret etmiş, ümidi iman ve onun gereklerini yerine getirmekle ilişkilendirmiş ve gerçek manada ümidin imanla birlikte var olabileceğine vurgu yapmıştır. *"Onlar ki inandılar, göç ettiler, Allah yolunda savaştılar; işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*[592] İmanlarında kararlılık gösterenlerin, Allah yolunda O'nun dininin başarısı ve yücelmesi için ailelerini ve yurtlarını terk edenlerin, ilâhî amaç ve hedefler uğruna bütün gayretlerini ortaya koyanların, böylece Allah'ın rahmetini ve iyiliğini uman müminlerin, umutlarını Allah boşa çıkarmayacak ve beklentilerine mutlaka karşılık verecektir.[593] Bu karşılıkları alamaması için bir takım vesvese vericiler devreye girecektir; zira insan, şeytani vesveselere muhatap olan bir varlıktır. Kimler daha iyi bir şekilde bu vesveseleri alt ederek Yüce Allah'a kulluk edecektir diye bu imtihan salonuna alınmıştır.[594] Bu imtihan salonunda refah da vardır sıkıntı da, sağlık da vardır hastalık da, günah da vardır tövbe de, fakirlik de vardır zenginlik de ve ümit de vardır ümitsizlik de. Bütün bunlar aynı zamanda şeytanın silahı da olabilir. Kimin hangi silahla vurulacağı deneme yanılma yoluyla öğrenilmektedir. "*Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!" dedi.*"[595]

Şeytanın birçok aldatma aracı vardır. Bunların içerisinde en önemlisi şu dördüdür: Korku, özgürlük, yalan ve kadın...

Bu araçları bilmek çok önemlidir. Bu araçlar eğer iyi tanınmazsa bunlarla vurulamayacak insan yoktur. Yüce Allah, insan neslinin sürmesi için insana şehevi duygular vermiş, bunun tatmin yolunun nikâh olduğunu göstermiştir. Şeytan bu duyguyu bir silah olarak kullanarak insanı avlamaya çalışır. Yine insanın yaşamasını yeme içmeye bağlamış, yemesi içinde açlık hissi vermiştir ki, insan çalışıp helal yoldan kazanarak yeme, içme, barınma ve yaşamasını sağlayabilsin. Şeytan bu duyguyu da

[592] Bakara, 2/218.
[593] Beydâvi, I, 123; Merâğî, I, 301.
[594] Mülk, 67/2.
[595] A'râf, 7/17.

silah olarak kullanır ve insanın çalışmak yerine haksız yollardan kazanç elde etmesini ister ve insanı avlar. Yüce Allah, insanlara, Allah'ın kanununu yaşasınlar, anlatsınlar ve insanlara aktarsınlar diye kitaplar göndermiş ve insanları bilgilendirmiştir. Ancak insan, bilgisini kötüye kullanmak suretiyle şeytan tarafından bu yönüyle de vurulur. İnsanı bu tuzaklara düşürmekle kalmaz, getirdiği aşamadan daha ötesine götürmeye çalışır. Götüremezse de en azından o hal üzere tutmaya çalışır. Yeter ki insan geri dönmesin, aslına rücu etmesin. Şeytan, insanın bir sıkıntıya duçar olması durumunda, hemen isyankâr olmasını hem de Allah'ın rahmetinden ümit kesmesini; bir hastalığa duçar olması durumunda da Allah'ın şifasından ümit kesmesini; günaha dalması durumunda ise Allah'ın af ve mağfiretinden ümit kesmesini telkin eder. İnsan eğer şeytanın bu tuzağına düşerse Yüce Allah'ın şu çağrısına kulaklarını kapatmış olacaktır. "*De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü o, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"[596]

Şeytan bu ayetin karşısında sessiz kalmayarak devreye girmekte ve özellikle iki insan tipini aldatmak için çalışmaktadır. Birincisini, "Bak, Allah, seni affedeceğini vaat ediyor, öyle ise günah işlemek senin hayatındır, hayatını yaşa" diyerek *ümitle* aldatır. İkincisini ise "o kadar büyük günahlara dalmış, bataklığa gömülmüşsün ki affedilmen mümkün değil" diyerek *ümitsizlikle* aldatır…

İnsan, şeytana karşı uyanık olarak bu ayeti günahlara teşvik edici bir ayet olarak anlamak yerine, günahlardan dönmek için bir fırsat olarak anlamalıdır; zira şeytanın insanı vurmaya çalıştığı yeis, gerçekleri görmesine ve kemalata ulaşmasına engel olmaktadır.[597] Aksi takdirde ümitsizliğin saptırıcı bir davranış olmasını anlayamayacaktır…

2.3.3. Ümitsizlik – İman İlişkisi

Ümitsizlik iman, güven ve var olabilme faziletlerinden yoksun olduğundan müminin sıfatı sayılmamaktadır; zira mümin, Yüce Allah'ın gücü ve kuvvetine inanır, güvenir. İman güvensiz olamayacağı gibi ümit de güvensiz olamaz. Bu durumu Peygamberlerin tutum ve davranışlarından öğrenmekteyiz. Yüce Allah,

---

[596] Zümer, 39/53.

[597] "Yeis, mâni-i herkemâldir." Nursi, *Divan-ı Harb-i Örfî* - s. 30

peygamberlerinin bir kısmını bazı davranışlar için ön plana çıkararak örnek vermiştir. Hz. Eyyub (as.)'u hastalığa karşı sabrıyla, Hz. Yunus (as.)'u hatadan güzel bir dönüşüyle, Hz. Yûsuf (as.)'u iffetiyle ve Hz. Yakub (as.)'u ümitvar olmasıyla öne çıkarmış ve insanlığa örnek olarak sunmuştur. Nitekim Hz. Yakub (a.s), Hz. Yûsuf (as.)'un yaklaşık 30 yıl kayıp olmasına, insanların "artık Yûsuf öldü, O'nu unut!" demelerine rağmen ümidini yitirmemiş, ölüm emaresi bulunmadığına göre hâlâ sağ olabileceği ümidini taşıyarak bunu Yüce Allah'ın bir rahmeti olarak görmüştür: "*Ey oğullarım! Gidin Yusuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez***.**"[598] Yüce Allah'tan ümit kesmek, ona güvenmemek olduğundan ümitsizlik mümine yakışmayan bir niteliktir.

30 yıl gibi uzun bir zaman dilimine rağmen ümidini kesmeyen Yakub (a.s), uzun yıllar günaha dalmış, "benim artık kurtulmam ve affedilmem mümkün değil" diyebilecek duruma gelmiş olanlar, uzun süre sıkıntılarla boğuşanlar ve uzun süre fakr-u zaruret içerisinde bir hayat geçirenler için güzel bir umut örneğidir; zira Yüce Allah'ın kullarına olan affı, şifası, genişlik ve zenginlik vermesi de O'nun bir rahmetidir. Ondan ümit kesilemeyeceğini yine bizlere O'nun ayetleri ve örnek verdiği hayat öğretmenleri öğretmektedir. Başka bir ayeti kerime bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: " *De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü o, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir***.**"[599]

Yüce Allah'ın rahmetinden ümit kesenlerin Yakub (as.)'un dilinde "kâfirler güruhu" olarak nitelenirken, İbrahim (as)'in dilinde ise "yoldan sapanlar / sapıklar" olarak vasfedilmiştir. "*Dedi ki: "Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?*"[600] Yüce Allah'ın günahları affedeceğini bildirmesi, fayda ve menfaatini düşünenler için en büyük bir ümittir. Bu ümidi gerçekleştiren ise işte bu "kendi nefislerini israf eden …"[601] şeklindeki ayet-i kerimedir.[602]

---

[598] Yûsuf, 12/87; Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, II, 206.
[599] Zümer, 39/53.
[600] Hicr, 15/56; Beydâvi, I, 534.
[601] Zümer, 39/53.
[602] es-Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, III, 182.

Ümitsizlik de ümit gibi bir duygudur. Bu duygu beşer olan insanlar için kaçınılmazdır. Kur'ân'da kınanan bu duyguyu yönlendirmek gerekir ki Yüce Allah'a karşı ümitsizlik gerçekleşmesin.

İnsanın kime veya kimlere karşı ümitsizlik duygusuna kapılabilir olduğunu iyi kavraması gerekir. İnsanlıktan değil de insanların bir kısmından ümit kesmek mümkün görülebilmektedir; nitekim şu ayette bu hususu görmekteyiz: "*Ondan ümitlerini kesince, kendi aralarında gizli konuşmak üzere bir kenara çekildiler…*"[603] Mısır azizinden kardeşleri Bünyemin yerine kendilerinden birisini alıkoymasını isteyen Yusuf'un kardeşleri, Mısır azizinin böyle bir işe yanaşmayacak kararlılığını görünce bu düşüncelerinin yerine gelmesinden ümit kestiler, bunun mümkün olamayacağını görünce başka bir plan için gizli konuşmak üzere köşeye çekildiler.

Günahların insanı inkara götürmediği açıktır; fakat bu demek değildir ki hiçbir günah inkara götürmez. Her günahta insanı inkara götüren bir yol vardır. İnsanı inkara götüren günahların varlığı da muhakkaktır. İnanç konusunda işlenen günahlar bu türden günahlardandır. İtikâdî günahlar insanı inkara götürürken ameli suçlar insanı (sadece) günahkâr etmektedir. Yeterli derecede amel işlemeyen veya günahlardan kurtulmak için yeterince irade gösteremeyen ve İslâm'ı yaşama konusunda kendisine söz geçiremeyen bir insanın yeise düşmesi kaçınılmazdır.[604] Bu durumda olan insan en sonunda "ben kendimi cehenneme itmişim" diyerek Yüce Allah'ın rahmetine karşı ümitsiz olmaya kadar işi ilerletecektir ki bu küfürdür.[605] Bu durumdan kaçınmak gerekir.

Ümit umutlanmak demektir. Ummak ise, olmasını güvenle ve iştiyakla beklemektir. Ümit hem yaratana[606] ve hem de yaratılana[607] karşı yapılabilir. Ümitsizliğe gelince, o müminin sıfatı değildir; zira Yüce Allah bunu Hz. Yakub (as.)'un dilinden şöyle aktarmıştır:

1. *"Ey oğullarım! Gidin Yusuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden*

---

[603] Yûsuf, 12/80.
[604] Öztürk, s.54.
[605] İmam-ı Azam, *Fıkhü'l-Ekber*, Aliyü'l-Kari Şerhi, çev. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul 1979, s.455; Öztürk, s.52.
[606] Kehf, 18/110.
[607] Yûsuf, 12/80.

ümidini kesmez."[608] Kâfirler topluluğundan başkası ümit kesmez, zira onlar Yüce Allah'ın rahmetinden ümit kesmekle kalmazlar, ahiret yurdundan da ümit keserler.

2. "*Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği bir toplumu dost edinmeyin. Zira kâfirlerin kabirlerdekilerin (dirilmesinden) ümitlerini kestikleri gibi ahiretten de ümitlerini kesmişlerdir.*"[609]

Yine başka bir ayeti kerime de, ümitsizliğin yoldan çıkmış olan sapıkların bir sıfatı olduğunu, şu şekilde dile getirmektedir:

3. "*Hani misafirleri İbrahim'in yanına girmiş ve "selam" demişlerdi. O da, "gerçekten biz sizden korkuyoruz" demişti. Onlar, "korkma, biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz" dediler. İbrahim, "bana yaşlılık gelip çatmış iken beni mi müjdeliyorsunuz?" dedi. "Biz sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitlerini kesenlerden olma" dediler. O; "Rabbimin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?" Dedi.*"[610] Bu sapıkların kim olduklarını anlamak için bir numarada zikrettiğimiz ayete bakmamız yeterlidir. Dalâlet içerisinde olanların "kâfirler" olduğu anlaşılmaktadır. Kâfirlerin ümitsizliğinden bahseden diğer bir ayet de şöyledir:

4. "… *Bugün kâfirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan değil benden korkun…*"[611] Bunlar, Allah'ın rahmetinden ümit kesmekle kalmazlar, aynı zamanda ümit veren Allah'ın dinini yok etmek için de çalışırlar. İslam dininin sahibi olan Yüce Allah'ın gücünü ve kuvvetini anlayınca da yıkma konusunda ümit kesmek zorunda kalırlar. Ümit kesenlerin bir başka özelliğini de bir ayette şöyle görmekteyiz:

5. "*Eğer İnsana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve çokça nankör/kâfir olur*"[612] Nimetlerin kendi kabiliyetlerinden olduğunu anladığı ve inandığı bir zamanda Yüce Allah, verdiği bu nimetleri ellerinden aldığında ümitsizleşir. Bununla da kalmaz, nankörlük yapar, hatta bu ümitsizliği onu aşırı nankörlüğe götürerek küfre sokar. Küfürde de aşırılığa kaçar. Zira ayette kullanılan "kefûr" kelimesinden bu aşırılığı çıkarmamız mümkündür. Küfür

[608] Yûsuf, 12/87.
[609] Mümtehine, 60/13.
[610] Hicr, 15/52, 53, 54, 55, 56.
[611] Mâide, 5/3.
[612] Hûd, 11/9.

kelimesinin mübalağalı ismi faili olduğundan aşırı nankörlük, aşırı inkârcılık yapmak anlamına gelir; zira Allah'ın rahmetinden ümit keserek hayırlardan uzak durmaktadır.[613]

Bütün bu ayetler ümitsizliğin bir küfür hareketi olduğunu anlatır. Ümitsizliğin insanı inkâra götürmesinin açık delilini ise şu ayette görmekteyiz:

6. "*Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler -işte onlar- benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdir ve onlar için acıklı bir azap vardır.*"[614] Allah'ın rahmetinden ümit kesenlerin önemli iki (ki bunlardan biri Yüce Allah'ın ayetlerini inkâr; diğeri ise bu inkârın asıl nedeni olan Yüce Allah'ın varlığına güvenmemektir) özelliğinden bahseden bu ayet aynı zamanda ümitsizliğin tanımı konumundadır. Ümitsizlik bir fiilden ziyade bir inanç meselesi haline gelmiştir; zira ümitsizlik, Yüce Allah'a karşı beslendiğinde onun rahmetinin sınırsız olamayacağına, gücünün her hal ve durumu düzeltmeye yetemeyeceğine ve en önemlisi de varlığı kabul edilemeyeceğine inanmak olmuştur. Allah'a karşı beslenilen her ümitsizliğin altında yatan inanç bu olduğundan ümitsizlik bir küfür olarak ortaya çıkmıştır.

Ümitsizliğin küfür sayılıp sayılmaması konusunda bir yargı oluşturmak meselenin zor yönünü oluşturmuş olsa da insanı küfre sokacağı ayetlerden anlaşılmaktadır. Böyle bir yargıya ulaştığımızda da karşımıza bir sorun çıkmaktadır; zira bu ayeti kerimelerden Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin küfür olduğu yargısı ortaya çıkıyor, kâfirlerin ümit kesenler olduğu vurgulanıyor. Peygamberler, en inançlı ve en muttaki kullar olduğuna göre Yüce Allah'ın ümit kesen peygamberlerden bahsettiği ayeti kerimeyi de görmeliyiz.

7. "*Nihayet peygamberler, ümitlerini kesip de, artık onların gerçekten yalanladıklarını sandıkları bir sırada o (peygamberlere) yardımımız gelmiştir; biz kimi dilersek o kurtulmuştur. Suçlu günahkârlar topluluğundan azabımız kesinlikle geri çevrilmeyecektir."*[615] Ümitsizlik bir inançsızlık durumu ise burada bir mesele var demektir. Bizim bu meseleyi çözebilmemiz için önce şu sorunun cevabını bulmamız lazımdır. Bu ayet peygamberlerin ümitsizliklerinden bahseder; ancak bu ümitsizlik, peygamberlerin Allah'ın yardımına karşı mı, yoksa insanların iman etmelerine karşı mı yapılmıştır? Bunu anlamamız lazımdır; yoksa asla ortaya sağlıklı bir çözüm konulamaz.

---

[613] Taberi, IX, 255.
[614] Ankebût, 29/23.
[615] Yûsuf, 12/110.

Peygamberlerin Yüce Allah'ın yardımının acilen gelmesini istedikleri zamanlar olmuştur; hatta o kadar sıkıntıya ve darlığa düşmüşlerdir ki, "*Haydi Allah'ın yardımı gelsin", "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek*" dedikleri günler olmuştur.[616] Bu durumda bile asla Allah'ın yardımından ümit kesmemişlerdir. Bu yönde ne bir ayet ve ne de bir hadis vardır. Her ne kadar bu ayet her iki anlama[617] da gelebilecek durumda olsa da ümmetlerinin aşırı yalanlamalarına bakarak, onların iman etmelerinden ümit kestiklerini[618] anlamak, Kur'an'ın ruhuna ve peygamberlerin konumuna daha uygun olduğu ortadadır. Peygamberler iman etmeyen ümmetlerinden ümit kesmişlerdir.[619] Ümitsizlik sadece günahlardan bir günah değildir; bir inanç meselesi, kâfirlerin bir özelliği, şeytanın saptırıcı bir silahıdır. İnsan ancak kalbi inkâr edince ve rabbiyle arasını açınca Allah'ın her türlü rahmetinden ümit keser. Bu nedenlerle o küfür sayılmıştır.[620] Peygamberler Yüce Allah'ın yardımından değil, insanların onlara iman etmelerinden ümit kesmişlerdir.[621] Ne zaman peygamberler kavimlerinin icabet ve iman etmelerinden ümitlerini kestiler ve yalanlandılarsa o zaman onlara yardım gelmiştir.[622]

Ümit güvensiz olmaz, güven olursa ummanın bir anlamı olur; nitekim ayeti kerimelerde bunu açıkça müşahede etmekteyiz. "*Deki: "ben de ancak sizin gibi bir insanım. (ne var ki) bana, ''Sizin İlah'ınız ancak bir tek ilahtır" diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın***.**"[623] Yüce Allah'a kavuşmayı ummak, ümit etmek ancak güvenle olmaktadır; zira güvensiz ümit, ümit olmaz. Yüce Allah'a bu kadar güvenen ve insanları Yüce Allah'a güvenmeye davet eden bir peygamberin ümitsizliğe düşmesi de asla düşünülemez. İnsanı isyandan, tuğyandan itaate ve Yüce Allah'a ram olmaya davet edenden böyle bir şey sadır olması mümkün değildir. Ümitsizlik Yüce Allah'a kavuşmayı ummayanların fiilidir. "*Şüphesiz bize kavuşacağını ümit etmeyenler ve dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile ayetlerimizden gafil olanlar var ya; işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer*

---

[616] Bakara, 2/214.
[617] Beydâvi, I. 501.
[618] Razi, XIII, 367; Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, II, 211; Elmalılı, V, 266; Sabuni, *Safvet'üt Tefâsir*, II, 566.
[619] İbn Atiyye, III, 288.
[620] Seyyid Kutup, V, 2731.
[621] İbn Atiyye, III, 288.
[622] İbn Atiyye, III, 288; Alûsî, VII, 65-67; Merağı, XIII, 55-56; Seyyid Kutup, VI, 3430; Sabunî, *Safvetu't-Tefâsir*, II, 64.
[623] Kehf, 18/110; Ankebût 29/5; Ahzâb, 33/21.

ateştir."[624] Eğer insan yaratanının karşısına bir gün çıkacağına güvenle[625] ümit etseydi varacağı yer ateş olabilir miydi? Allah'a kavuşmayı ummamak ona iman etmemek demektir ve bundan kinayedir; yoksa ondan korkmuyorlar anlamında değildir.[626]

2.3.3.1. Yeis Halinde İman ve Tevbe

Kur'an'da ümitsizlik konusuyla paralel bulunan, birebir bağlantısı olan ümitsizlik halinde iman ve tevbe konusunun da ayrıca ele alınması gerekir. Yeis halinde iman veya tövbenin geçerli olup olmaması günümüze kadar tartışılagelmiştir. Biz bu tartışmalara fazla değinmeden Kur'an'ın bakış açısını sunmaya çalışacağız. Yeis hali ne demektir ve ne zaman başlamaktadır? Günahlardan dönme veya tevbe etme zamanının sınırı var mıdır? Öncelikle bu sorular cevaplanmalıdır.

Ye's hali, genellikle "bir daha yaşama şansını elde edememe hali veya ecelinin sonu" olarak anlaşılmaktadır, yani artık yaşamasından ümit kesilmiş ve canı boğazına dayanmış bir insanın durumudur. Bir başka deyişle, ölüm alameti başa gelince, dünyadan ümit kesilince son nefeste tevbe etmek, imana gelmek demektir. Geniş anlam da ye's hali ise, güneşin batıdan doğması, ölüm meleğinin görülmesi, azap olarak bir ümmetin yere batması gibi durumlar kabul edilir ve tövbe ve iman etmenin zamanının geçmiş olması anlamına gelir.[627] Bir başka deyişle iman ve tövbe geçersiz olur.[628]

Aslına bakılırsa iman, kâfirin tövbesidir. Ye's halinde tövbeden bahsedilince imanı da kapsar; fakat ilim adamlarımız ye's halinde iman diyerek kâfirin, ye's halinde tevbe diyerek de fasıkın pişmanlığını ifade etmişlerdir. Yine ilim adamlarımız ye's halinde imanın geçersizliğinde ittifak ederlerken tövbede ihtilafa düşmüşlerdir.

Ye's halinde imanın geçerli olmadığının bir çok kanıtı vardır. Bunlardan bir tanesi de firavunun imanıdır: "*Biz, İsrailoğullarını denizden geçirdik. Ama Firavun ve askerleri zulmetmek ve saldırmak üzere onları takip etti. Nihayet (denizde) boğulma haline gelince, (Firavun:) "Gerçekten, İsrailoğullarının inandığı Tanrı'dan başka tanrı*

---

[624] Yûnus, 10/7, 8, 11, 15; Furkan 25/21, 40; Câsiye 45/14; Nebe', 78/27
[625] Elmalılı, V, 22.
[626] İbn atiye, III, 106; Razi, XVII, 211.
[627] Hafız b. Ahmed b. Ali el-Hakimî, *Me'aricu'l-Kabul fi Şerhi sülemi'l-Vusul ila İlmi'l-Usul,* Daru İbni'l-Kayyum, Dumam, 1990, III, 1046.
[628] Ömer b. Süleyman b. Abdullah el-Eşkari'l-Atiyyî, *el-Kıyametü's-Suğra*, Daru'n-Nesai, Ürdün, 1991, I, 27; Muhammed b. İbrahim b. Ahmed el-Hamd, *Mustalehat fi Kutubi'l-Akaid*, yer ve tarih bsz., I, 180-186.

olmadığına ben de iman ettim. Ben de Müslümanlardanım!" dedi."[629] Firavunun bu muğlak inancını değerlendirerek nasıl kanıt olabileceğini izah etmek gerekir.

Firavunun buradaki imanı üç nedenden dolayı kabule şayan bir iman görülmemiştir.

Birincisi o, Musa ve Harun'un inandığı ilaha değil de, İsrail oğullarının ilahına iman etmiştir ki, ileriki safhalarda İsrail oğullarının birçoğu buzağıya taparak firavunun maksadı anlaşılmış oldu. Zira İsrail oğulları firavunun boğa tanrısından esinlenerek altından onun bir küçüğü olan buzağı yapmışlardı.[630]

İkincisi ise İsrail oğullarının ilahına inanması onları kurtardığı gibi kendisini de kurtarsın diye iman etmiştir ki imanda pazarlık yapmıştır. Nitekim sağlığında başına gelen musibetlerin giderilmesi için Musa'dan tanrısının kaldırmasını istemiş ve mucize olarak gönderilen sıkıntılar kalktığında yine bildiğinden şaşmamıştır. Boğulma sıkıntısının giderileceğine inanarak imanını eksiksiz olmamakla birlikte ifade etmeye çalışmıştır.[631]

Üçüncüsü iman eden sihirbazların peygamberleri Musa ve Harun'a inandıkları gibi inanması gerekirken o, inatla onların peygamberliğini kabul etmemiştir.[632] Onun esasta sihirbazlar gibi iman itmesi gerekirdi: "*Âlemlerin Rabbine iman ettik" dediler.*"[633] Hem âlemlerin rabbi olduğunu kabul ettiler ve hem de "*Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine* " dediler."[634] Musa ve Harun'u göndereni ilah olarak tanımakla birlikte Musa ve Harun'a da iman ettiler.

iman eden sihirbazlar, firavun tarafından öldürülebileceklerin bilmelerine rağmen bu şekilde iman etmeleri, ye's hali sayılır mı sayılmaz mı başka bir tartışma konusudur.. Bize göre ye's hali sayılmaz. Zira ileride ölmek üzere oldukları dolayısıyla iman etmediler. Onların imanları ihtiyarlarına dayanmakta ve ölüm tehlikesinin de inanmalarıyla birlikte gelmekte olduğundan yeis hali olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. İleride geleceği üzere, ölüm halinde perdeler açılmakta olduğundan imtihan son bulamaktadır.

---

[629] Yûnus, 10/90.
[630] Razi, XVII, 295.
[631] Razi, XVII, 295.
[632] Razi, XVII, 295.
[633] A'râf, 7/121.
[634] A'râf, 7/122.

Firavunun bu eksik ve şartlı imanına rağmen onun imanını Yüce Allah iman olarak kabul etmiştir. Ancak makbul bir iman olarak kabul etmemiştir: "*Şimdi mi (iman ettin)! Hâlbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun.*"[635] Firavunun imanının iman kabul edilip geçersiz iman sayılmasının nedeni yukarda da bahsettiğimiz gibi ya eksikliğinden ya şartlı iman etmesinden veya ye's halinden kaynaklanır. Eğer birinci ve ikinci neden kabul edilirse bizim konumuzun dışında olacak ve iman-ı ye'se kanıt olamayacaktır. Üçüncü neden kabul edilirse o zaman ye's halinde imanın geçersiz olacağına kanıt sayılabilecektir. Fakat bu kadar zanna tabi olan bir duruma bakılarak kesin bir yargıya ulaşılması da doğru değildir. O zaman başka kanıtlara ihtiyaç duyulmaktadır. Kâfirin imanı bir tevbe olarak kabul edildiğinden tövbeyle ilgili kanıtlar da bu konuya kanıt olarak gösterilebilir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi her türlü günahın tövbesinin kabul edileceği konusu ayetlerde belirtilmektedir. Fakat bunun da bir sınırı vardır. O da imtihanın kalkacağı an olan ye's halidir. "*Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca "Ben şimdi tevbe ettim" diyenler ile kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tevbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır*."[636] Açıkça bu ayette hem kâfirin tövbesi olan iman ve hem de fasıkın pişmanlığı olan tevbe kabul görülmemektedir. Bu bir ye's halidir. Ye's halinde kabul görülmemesinin nedenleri arasında perdelerin açıldığı ve imtihanın kalktığı sayılmaktadır. "*Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve "Tadın yakıcı cehennem azabını" (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin*!"[637] Her şey kişinin gözleri önünde cereyan etmektedir. " *Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahy edilmemişken "Bana da vahyolundu" diyenden ve "Ben de Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indireceğim" diyenden daha zalim kim vardır! O zalimler, ölümün (boğucu) dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara: "Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun ayetlerine karşı kibirlilik taslamış olmanızdan ötürü, bugün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız!" derken onların halini bir görsen!"*[638]

[635] Yûnus, 10/91.
[636] Nisâ, 4/18.
[637] Enfâl, 8/50; Muhammed, 47/27.
[638] En'âm, 6/93.

Ye's halinin ne zaman başladığı da çok önemlidir. İnsanın kurtulması imkânsız olan bir duruma düşmesi olarak tanımlansa da asıl olan yeis hali, can verme halidir. Canın ayaklardan çekilmeye başlandığı kabul edilirse canın boğaza çıktığı andır. "*Hele can boğaza dayandığı zaman, O vakit siz bakar durursunuz.*"[639] Bu ayeti bir de şu hadisle desteklediğimizde mesele daha iyi anlaşılmış olacaktır. "*Allah, kulunun tövbesini can boğaza dayanmadıkça kabul eder.*"[640] İster inkar günahı ister diğer günahlar olsun can boğaza çıkmayıncaya kadar tövbe her fert için makbuldür. Yoksa ölüm meleği görüldüğünde, ruh göğse çıkıp boğaza ulaştığında, can gırtlağa tırmandığında azap görüldüğünde tövbe makbul olmaz ve kurtuluş gerçekleşmez.[641] Bütün bunları şu ayet-i kerime de desteklemektedir. "*Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabbinin bazı alâmetlerinin gelmesini bekliyorlar. Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz!*"[642] Kâfirin imanı, günahkârın tövbesi,[643] hatta iman ettiği halde imanın gereklerinden hiç birini yapmayanın imanı faydasız kalacağı[644] bir durumdan bahseden bu ayette geçen ifadelerin açıklığa kavuşması gerekir.

1. Meleklerin gelmesi: ölüm veya azap meleklerinin görünmesi,

2. Rabbinin gelmesi: Rabbinin bütün ayetlerinin ortaya çıkması veya çığlık, korku ve yere batma gibi azabın gelmesi,

3. Rabbinin bir kısım ayetlerinin gelmesi: kıyamet alametlerinin ortaya çıkması veya canın boğaza çıkması,

4. İmanında hayır kazanmama: zamanında iman ettiği halde hiçbir Salih amel işlememiş olması veya tövbe etmemiş olması[645] durumu olarak açıklığa kavuşturduğumuzda mesele daha iyi anlaşılmış olacaktır. Bütün bunlar ye's halinde iman ve tövbenin makbul olmadığını göstermektedir. Bu durumu yine bir başka ayet-i kerime şu şekilde desteklemektedir: "*Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları*

---

[639] Vâkı'â, 56/83-84.
[640] Öztürk, [*Tirmizî*, Da'avât 103, (3531); *İbnu Mâce*, Zühd 30, (4253). den naklen], s. 52.
[641] Hakimi, *İ'lâmü's-Sünne*, Vezaretü'ş-Şuun, Suudi Arabistan, h: 1422, I, 113-114; Hakimî, *Mearicu'l-Kabul*, III, 1004-1046.
[642] En'âm 6/158.
[643] Muhammed b. Abdurrahman el-Hamis, *Usulü'd-Din İnde'l-İmam Ebi Hanife*, Dru's-Samiî, Suud, t.sz. s. 497; el-Hakimî, *Mearicü'l-Kabul*, s. 206.
[644] Zemahşeri, II, 81.
[645] Zamahşeri, II, 81; İbni Atiyye, II, 366-367; Razi, XIV, 188; Kurtubi, VII, 144-147; Beydâvi, I, 329-330; Ebu's-Suud, III, 204; Merağı, VIII, 80-83; Sabunî, *Muhtasarü'l - İbn Kesir*, I, 511-512, *Safvetü't-Tefasir*, I, 399-401.

kendilerine bir fayda vermeyecektir. Allah'ın kulları hakkında süregelen âdeti budur. İşte o zaman kâfirler hüsrana uğrayacaklardır."[646] Ayette geçen be's kelimesi azap, şiddetli azap[647] ve ölüm anında gördüğü azap[648] olarak açıklanması da göstermektedir ki ümitsizlik durumunda iman ve tövbe geçerli bir tövbe değildir.

Bu haldeyken iman edebilecek ve tevbe edebilecek insanın olup olamayacağı da başka bir tartışma konusu sayılabilir.

Ye's halinde tevbe ve imanın kabul görmemesi onların yaptıklarında ısrarcı olmalarından kaynaklanır. Zira onlara sonsuz bir hayat bahşedilse dahi onlar tutum ve davranışlarından asla vazgeçmezler. "*Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler (günahlar) kendilerine göründü. Eğer (dünyaya) geri gönderilseler yine kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar*."[649] Bütün bunlara rağmen İmam Maturidî, büyük günah işleyenlerle Allah'ın rahmetinden ümit kesenler (kâfirler) arasında farklılık görmekte ve büyük günah işleyenlerin ye's halinde de tövbelerinin kabul edileceğini ifade etmektedir.[650] İmanın makbul olmamasının nedenini de sıkıntı ve azabın kendisinden kaldırılması için yapılan zaruri imandan kaynaklandığı düşüncesindedir.[651] Bütün bu bilgilere dayanılarak tövbenin şartlarının dört olduğu söylenebilir. Günahlardan uzak kalmak, yaptıklarından pişmanlık duymak, günaha girmemekte azim ve sebat göstermek ve can boğaza çıkmadan Allah'a yönelmek gibi…[652]

2.3.4. İyimser ve Kötümser Olmak

Yüce Allah bütün varlığın yaratıcısı ve sahibidir. Her şeyi yerli yerinde yaratmıştır, kanunlarını koymuştur ve yaratmaya da devam etmektedir.[653] Tüm varlıkların olduğu gibi insanın da yaşayabilmesi için tüm imkânlar en güzel şekilde hizmetine sunmuştur. İnsana, bilhassa Müslüman'a düşen ise bu güzellikler içerisinde güzelliklerin kıymetini bilmesi, güzel düşünmesi, güzel davranışlar göstermesi, güzel konuşması ve hayata güzel bakmasıdır.

---

[646] Mü'min 40/85
[647] Maturidî, VI, 51; Zemahşeri, IV, 183; Razi, X, 8, XXVII, 535; Beydavi, II, 934; Ebu's- Suud, VII, 287; Meraği, XXVII, 99-102; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 103.
[648] Maturidî, II, 423
[649] En'âm, 6/28.
[650] Öztürk, s.53.
[651] Maturidî, IV, 329.
[652] Şemsuddin Ebu Amr Muhammed es-Sefarinî, *Levâmiu'l-Envari'l-Behiyye*, Müessesetü'l-Hafikîn, Dımaşk, 1402/1982, (en-Nevevi'den naklen), I, 372.
[653] Rahmân, 55/29.

İnsan iradesine yer verilen bu dünyada elbette ki, insanlardan ve imtihanlardan kaynaklanan bir sıkıntı, bir çile ve bir huzursuzluk olabilir ve olacaktır da. Tüm o güzellikleri bir kenara bırakarak bu olumsuzlukları dikkate alarak iyimserlik bakışlarını bir anda karamsarlıklara çevirmek elbette ki hiç akıllıca değildir; nitekim bir ayeti kerimede şöyle buyrulmaktadır: "*Gevşemeyin, üzülmeyin eğer inanıyorsanız üstün gelecek olan sizlersiniz."*[654] İman varsa güven var demektir, güven varsa karamsarlığa mahal yoktur. Elimizdeki imkânları kullanmak, gayret etmek ve gereğini yapmak gerekir. Şairin dediği gibi:

"Âtiyi karanlık görerek azmi bırakmak…
Alçak bir ölüm varsa, eminim, budur ancak.
Dünyada inanmam, hani, görsem de gözümle:
İmanı olan kimse gebermez bu ölümle.
Ey dipdiri meyyit! "İki el bir baş içindir"
Davransana… Eller de senin, baş da senindir!"[655]

İnsan, duygusal bir varlıktır. Duygularını kullanmak, ona göre tepki vermek ve duygularını yüz ifadelerine yansıtmak insanın özelliklerindendir. İnsana bir sıkıntı verilse; insan da eğer azmini, direncini ve ümidini yitirirse hemen sıkıntılara karşı direnci kaybolur, hayata karamsar bakar ve ümitsizliğe gömülür. Bir ayeti kerime insanın bu durumunu şu şekilde ifade eder: *"İnsan, hayır istemekten usanmaz. Fakat başına bir kötülük gelince umutsuzluğa düşer, ümidini keser***."**[656] İnsan parası olsun, sağlığı olsun, huzuru olsun, hiç bir sıkıntısı olmasın ister. Başına bir sıkıntı gelince de dünyasının karardığını, ufkunun bir daha aydınlanamayacağını, durumunun asla düzelemeyeceğini sanır. Ayet-i Kerime bu durumu izah ederken ümitsizlik anlamına gelen "ye's" kelimesinin yanında ümit kesmek anlamına gelen "kanût" kelimesini de kullanmıştır. İnsan psikolojisi açısından değerlendirildiği zaman bunun sebebi şu şekilde açıklanmaktadır: İnsan nimete karşı gösterdiği tavrın aynısını sıkıntıya karşı gösterememektedir, yani refaha karşı sevincinden daha ziyade sıkıntıya karşı üzülmekte ve kalben ümitsiz olduğunu yüzüne de[657] psikolojik bir durum olarak yansıtmaktadır. Daha da ileriye giderek sıkıntılardan dolayı isyan etmektedir. Yine bir başka ayeti

[654] Âl-i İmrân 3/139.
[655] Ersoy, s.189.
[656] Fussilet 41/49.
[657] Razi, IX, 406 .

kerimede şöyle buyrulmaktadır: *"Eğer insana tarafımızdan bir rahmet/nimet tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir."*[658] Hem nankör hem de ümitsiz oluvermek, ümidini ve güvenini[659] yitiren insanın tipik bir tanımı sayılmaktadır.

Başka bir insan tipi de vardır ki, o da hem nimet verildiğinde şükretmesini bilmez hem de sıkıntı verildiğinde ye'se düşer. Her halükarda imtihanı kaybedip durur. Güvensizliğin ve karamsarlığın bir felakete dönüştüğü bir ortamda yaşamasını sürdürür. "*İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirip yan çizer. Kendisine şer dokununca da ümitsizliğe düşer.*"[660]

Öyle ise insan kendi geleceği ve neslinin geleceği için ümitvar olmalı, ümitsizlikten, karamsarlıktan, korku teorilerinden ve kötümserlikten uzak bir hayat yaşayarak sâ'ye sarılmalıdır. İstiklal Şairî bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

"Kâfî ona can vermeye bir nefha-i îmân;
Davransın ümidin, bu ne haybet,[661] bu ne hirmân?[662]
Mazideki hicranları susturmaya başla;
Evlâdına sağlam bir emel mayası aşıla,
Allah'a dayan, sâ'ye sarıl, hikmete râm ol…
Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol."[663]

Karamsar olan insanlar, korku teorileri üreterek hem kendilerinin hem de başkalarının hayatını olumsuz yönde etkileyerek insanları karamsarlık, ümitsizlik ve kötümserlik girdabına düşürebilmekte ve iyilikten, güzellikten ve ümitli olmaktan uzaklaştırabilmektedirler. Yüce Allah'ın inayet ve yardımını unutmamak gerekir. Çünkü Yüce Allah kullarını asla unutmaz ve onların gayretlerini boşa çıkarmayarak onlara inayet etmektedir. M. Akif'in dediği gibi:

"İnayet-i İlâhiye kapıları kapanmamıştır, henüz açıktır;
Bizim için o kapılara doğrulmaktan başka bir şey lâzım değildir."[664]

---

[658] Hud 11/9.
[659] Beydavi, I, 453.
[660] İsra 17/83.
[661] Korku.
[662] Mahrumiyet ve Ümitsizlik.
[663] Ersoy, s. 428.
[664] Ersoy, s. 216.

SONUÇ

Çalışmamızın sonunda gördük ki, Yüce Allah insanın içerisine ümidi bir fıtrat olarak yerleştirmiştir; zira insan dünyanın sıkıntılarına ve olumsuzluklarına ümitle karşı koyabilmektedir. Bu nedenle insanın ümitsiz yaşaması zordur. Allah'tan hiçbir zaman ümidini kesmeyen insan, karşılaştığı bütün sıkıntıları kolaylıkla aşar. Allah'a duyduğu ümit, insanın azim ve kararlılığını canlı tutar, hedef ve amaçlarına ulaşma inancı ve azmi verir. Ümit insanın psikolojisine olumlu etki eder ve ruh sağlığını korur. Ümit insanın hayata iyimser bir bakış açısına sahibi olmasını sağlar. Allah'a ve öldükten sonra dirilip O'nun huzuruna çıkmaya inanan insan, içinde ümitvar olmayı taşımakla Yüce bir sahibinin varlığına ve yardımının yanında olduğuna inanır; zira insanın ümit ve beklentilerini ancak her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen Yüce Allah gerçekleştirebilir. İnsan bu inançta oldu mu, hem dünyanın hem de ahretin tek hâkimi ve sahibi olan Yüce Allah'a ümit ederek fiziki dünyanın ötesine de yönelmiş olmaktadır. Bu yöneliş ona, Allah'a ümit bağlamanın hazzıyla yaşama sevinci verir ve onu motive eder.

Yine çalışmamızda ulaştığımız sonuca göre, inançla ümit arasında sıkı bir ilişki vardır; nitekim insanın inancı, onu ümide yönelterek etkili olduğu gibi, ümidin de imanda etkili olduğu muhakkaktır. İnançlı bir insanın ümidi, boş bir kuruntudan ibaret değil Allah'a inanmak ve güvenmekten kaynaklanan güçlü ve samimi bir umuttur. Böylece ümit, imandan beslenirken imanı da desteklemektedir. Ümitsizlik veya ümit kesmek Yüce Allah'ın varlığına ve rahmetine yönelik bir güvensizlik olduğundan imandan yoksun kalmak anlamına gelir. Bu nedenle ümitle iman arasındaki ilişki güçlüdür. Allah'a ümit besleyenler, dünyada da ümitvar olarak yaşamaktadırlar; zira ümit inanan insanın bir niteliğidir. Ümit etmeyenler veya ümit kesenler bu imana asla sahip olamazlar ve bu niteliği kazanamazlar. Aynı zamanda böyle bir ümit kaynağından da yoksundurlar.

Ulaştığımız diğer bir sonuç ise ümidin her zaman insanı eylem yapmaya sevk etmesidir; çünkü inanan insan; her zaman Allah'a ümit beslediğini inancı, ibadetleri ve iyi davranışlarıyla ortaya koyar ve bunu kanıtlar. İnancının gereğini yerine getirmek için insanın yaptığı ibadet ve ettiği dua, insanı ümitvar olmaya sevkeder; zira ister darda olsun ister genişlikte dualarına icabet edileceğini ümit eder.

İnsan her zaman isteklerine kavuşma, korktuklarından kurtulma konusunda Allah'a ümit bağlar. Her zaman Allah'tan yardım diler; zira Kur'ân, Allah'ın ona yardım edeceğine ümit etmesini sunar ve onun ümidine kaynaklık eder.

Araştırmamızda tespit ettiğimiz diğer bir husus da boş ümidin nasıl anlamsız olduğudur. Bunun yanında insanın korku ve ümit arasında bir yerde durmasının Kur'ân tarafından teşvik edilmesi ulaştığımız diğer bir sonuçtur; zira Kur'ân, inanan insanın ümitvar olmasını teşvik ederken onun boş ümit ve kuruntularla oyalanmamasının eğitimini de vermektedir. Bu eğitimin içerisinde ümidin korkudan uzak olmadığını ve her ümitte korkunun da olabileceğini ortaya koyar; zira İnsanın korku ile ümit duygusunun birbirinden ayrılması durumunda sırf korku veya sırf ümit yeterince insan hayatında verimli olamaz. İçerisinde korku taşımayan ümit, insanın şımarmasına, olumsuz davranışlar sergilemesine, bir takım yanlış düşüncelere dalmasına, yaratılmışlar için yararlı olamamasına ve amellerinin cennete götürmesinde yeterli ve fazlaca olduğuna inanarak gurur ve kibire kapılabilmesine neden olmaktadır. Allah korkusu hayatında yerini alamadığından ibadetsizlik yavaş yavaş hayatına hâkim olmakta ve ne kadar günah, cinayet ve zorbalık yapılırsa yapılsın affedilip yaptığının yanına kalacağına inandırmaktadır. Mürcie mezhebinin ortaya çıkışında bu inanış etkili olmuştur. Ümitsiz korku ise davranış eksikliğini düzeltme, bağışlanma ve güvenme fırsatını vermemektedir. Bu nedenle bu fırsatı yakalayabilmesi için insanın Allah'ın rahmetini umması, davranışlarındaki eksiklikten dolayı da O'ndan sakınması gerekir. Ümit, korkuyu tamamen uzaklaştıracak derecede güçlü olduğu zaman tehlikeli bir dönemece girdiği gibi korkudan da ümid uzaklaştırılınca aynı tehlike söz konusu olmaktadır.

Ümit, günahlarının çokluğundan dolayı endişeye düşen inanan insanların Allah'tan bağışlanma dilemeleri için bir avantaja dönüşürken şeytanın, yüce Allah'ın rahmetinin yüceliğini dikkatine sunması dolayısıyla günahta ısrar edilmesi konusunda da bir dezavantaja dönüşebilmektedir.

Günahların bağışlanacağı umudu ve beklentisi içerisinde olarak Allah'a yönelip dua eden insan ümitten yeterince istifade edebilmekte ve sıkıntılara tahammül edebilmektedir; zira ümit ona büyük bir güç verir. Hz. Musa'nın getirdiği mesajlara iman eden büyücülerin firavunun tehditlerine aldırış etmeden iman etmeleri işte bu güçlü ümit sebebiyledir. Bu şekildeki sıkıntılara karşı duran insanın imanları ümitlerine,

ümitleri de imanlarına kaynaklık etmektedir. İnanan insan, bütün hata ve günahlarına rağmen Allah'tan ümit kesmemelidir.

Ümitsizliğin verdiği dinsel zararlar, imanın değerini düşürmek veya imanı yok etmektir. Bunun yanında bireysel ve toplumsal zararları da olmaktadır. İnsanın hayatın zor ve sıkıntılı halleriyle mücadele edebilme gayreti ve çabası ümitsizlik nedeniyle yok olmakta, bireysel ve toplumsal olarak hayatın her alanını çöküntüler kuşatmaktadır; çünkü bu durum, bireysel ve toplumsal olarak iradenin kullanılmasının önüne geçmektedir. Bu durumda ümidin her alana yayılması ve ümit telkin edilmesi gerekir. Ahiret hayatını kazanma haz ve mutluluk arzusu, insanı boşlukta kalmaktan, yok olup gitme endişesinden koruyacaktır; fakat şunu da çok iyi anlamak gerekir ki, değerli olan ümidi boş ve anlamsız kılarak bir kuruntuya dönüştürmemek gerekir.

Kur'ân ümitle korkuyu birlikte sunmaktadır; zira adil olan ümmete her konuda olduğu gibi ümit ve korku konusunda da dengeli olmayı öğütlemektedir. Nasıl ümitvar olunması ve korkunun nasıl olması gerektiğini belirtirken, ümitsizliğin ise müminin hayatından uzaklaştırılmasını sağlamaktadır; çünkü Allah'ın rahmeti geniştir. Gaye bu rahmete erişebilmek için çalışmak olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2007.

Âlûsî, Şihabuddin Mahmud b. Abdullah, *Rûhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve Sebu'l-Mesâni*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415.

Askerî, Ebu Hilal, *Mu'cemu'l-Furuki'l-Luğaviyye,* Müessesetü'n-Neşri'l-İslami, Kahire 1412.

Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Beyan Yay., İstanbul 2012.

Beydâvi, Nasiruddin, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil (Tefsirü'l-Beydavi),* Daru's-Sadr, Beyrut 2001.

Bilgiz, Musa, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri,* Beyan, İstanbul 2007

----"Kur'an'da İnsan ve Toplum", *Diyanet İlim Dergisi*, Kur'ân Özel Sayı: 2012.

----*"*Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mükayesesi*", Atatürk Ünv., İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı: 20, ss. 129-158.

Buharî, Muhammed b. İsmail, *Camiu's-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte,* (I-XVIII), Akçağ Yay., Ankara 1995.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi,* Fecr Yay., Ankara 2010.

Cevheri, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, es-*Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, Daru'l-İlm, Beyrut 1987.

Çağrıcı, Mustafa, "*Tevekkül*" mad., *DİA,* I-XLI, T.D.V. İstanbul 2012.

Dameğani, Hüseyin b. Muhammed, *Kâmusu'l-Kur'ân,* Daru'l-Ulum, Beyrut 1983.

Delikani, es-Sahib b. İbad, İsmail b. İbad b. Abbas Ebul Kasım, *el-Muhît fi'l-Luğa*, Beyrut 1994.

Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı Kur'ân-ı Kerim,* Yeni Şafak Yay., İstanbul 2003.

Ebu'l-Bekâ el-Kefevi, Eyyub b. Musa, *el-Kulliyât Mû'cem'u fi'l-Müstelehat ve'l-Fıkhu'l-Luğaviyye,* Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.

Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Cemaluddin, *Telbîsü İblîs*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2001.

Enbari, Muhammed b. Kasım, *ez-Zâhir fi Meâni Kelimeti'n-Nâs*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1992.

Ebu's-Suud, Muhammed b. Mustafa (öl: h: 982), *İrşâdu Akli Selim ila Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerim*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arap, Beyrut tsz.

Ebu Zehra, Muhammed b. Ahmet b. Mustafa b. Ahmet (öl: h: 1394), *Zehrâtü't-Tefâsir*, Daru'l-Fikri'l-Arabiyye, Beyrut. tsz.

Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987.

Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Huzur Yay., İstanbul 2005.

Eşkari, Ömer b. Süleyman, *el-Kıyametü's-Suğrâ*, Daru'n-Nesai, Ürdün 1991.

Faruki, Muhammed Ali b. Şeyh Ali b. Kadi Muhammed Hamid b. Muhammed Sabir el-Hanefi, *Keşşâf'u İstilâhât ve'l-Funûn*, Beyrut1990.

Fazlurrahman, *İslâm*, (Çev: Dağ, Mehmet - Aydın, Mehmet), Fakülteler Matbaası, İsanbul,1981.

Firuzabâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l-Muhit*, Müesseset'ür-Risale, Beyrut 2005.

Gezgin, Ali Galip, *Kur'an'da Sevgi*, Rağbet Yay., İstanbul 2010.

Haddâdî, Zeynuddin Muhammed Abdurrauf b. Tacularifin, *et-Tevkif Ala Mühimmeti't-Tevarif*, Alemü'l-Kütüb, Kahire 1990.

Hâkimî, Hafız b. Ahmed b. Ali, *Me'aricu'l-Kabul fi Şerhi Sülemi'l-Vusul ila İlmi'l-Usul*, Daru İbni'l-Kayyum, Dumam 1990.

---- *İ'lamü's-Sünne*, Vezaretü'ş-Şuuni'lİslamiyye ve'l-Evkaf ve'd-Dâ'vet ve'l-İrşad, 2.bs., Suudi Arabistan 1422.

Hamd, Muhammed b. İbrahim b. Ahmed, *Mustalehat fi Kutubi'l-Akaid*, yer ve tarih bsz.

Hamis, Muhammed b. Abdurrahman *Usulü'd-Din İnde'l-İmam Ebi Hanife*, Dru's-Samiî, Suudi Arabistan tsz.

Hatib, Abdulkerim Yunus (öl. h. 1390), et-Tefsîri'l-Kur'ân lil-Kur'ân, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut tsz.

Herevi, Muhammed b. Ahmet el-Ezheri Ebu Mansur, *Tehzibu'l-Luğa*, Tahk. Muhammed Avd Murib, Daru İhyai't-Turasi'l-Arab, Beyrut 2001.

Hicâzî, Muhammed Mahmûd *et-Tefsîru'l-Vâdıh,* Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1991.

Hindi. Alauddin, Ali b. Hüsamuddin ibn. Kadihan Muttaki'l-Hint (h: 975), *Kenzü'l-Ummal fi Süneni'l-Akval ve'l-Ef'al,* Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1981.

İmam-ı Azam, *Fıkhü'l-Ekber*, Aliyü'l-Kari Şerhi, (Çev. Yunus Vehbi Yavuz), İstanbul 1979.

İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galip b. Abdurrahman b. Temmam b. Atiyye el-Endülüsî el-Muharibi (öl: h: 542), *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, tah: Abdusselam Abduşşafi Muhammed, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422.

İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmet b. Hibban b. Muaz b. Ma'bed et-Temimi Ebu Hatim ed-Darimi el-Busti, (v.h. 354), *el-İhsan fi Takrîbi Sahîhi İbni Hibban,* Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1988.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub b. Sad Şemsuddin, *Medaricü's-Salikin*, Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut 1996.

İbn Kesîr İmadüddin Ebu'l-Fidâ İsmâîl ed-Dımeşki, *Muhtasar Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2010

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu'l-Arab,* Dâru's-Sadr, Beyrut 1414.

İmam-ı Şiblî, *Asr-ı Saadet*, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), Eskişehir Kütüphanesi, Toker Matbaası, İstanbul 1974.

İsfehâni, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn Muhammed, *Tefsiru'r-Rağıp el-İsfehanî*, Külliyetü'l-Arap, 1420/1999.

--- *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412.

İsmail Hakkı b. Mustafa el-İstanbuli el-Hanefi Mevla Ebu fida (öl: h:1127), *Ruhu'l-Beyan*, Daru'l-Fikr, Beyrut tsz.

Kahire Arap dili Komisyonu; (Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye bi'l-Kahire İbrahim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyat, Hamid Abdulkadir, Mahmut en-Neccar), *Mucemu'l-Vâsît*, Daru'd-Da've, Kahire tsz.

Kara, Mustafa, "Havf" mad., *DİA*, (I-XLI), T.D.V., İstanbul 1997.

Kasaboğlu, Abdurrahman, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 18, 2007.

Keşşi, Ebu Muhammed Abdulhamit b. Hamit b. Nasr el-Keşşi (H. 249), *el-Müntehab Min Müsnedi Abdulhamit b. Hamit*, Daru Belensiye Lin-Neşri ve't-Tevzi', 2002.

Keylâni, Muhammed Seyyid, *Zeylü'l-Milel ve'n-Nihal*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1975.

Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Camiû li Ahkami'l-Kur'ân (et-Tefsiru'l-Kurtubi)*, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1964.

Kuşeyri, Abdulkerim b. Hevâzin b. Abdulmelik, *er-Risaletü'l-Kuşeyrîye*, Daru'l-Mea'rif, Kahire tsz.

Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler,* (Çev: Bekir Karlığa), İşaret Yay., İstanbul 1992.

Kutub, Seyyid İbrahim Hüseyin eş-Şaribi (öl:h: 1385), Fizillaili'l-Kur'ân, Daru'ş-Şuruk, Beyrut/Kahire h: 1412.

Maturidî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur (öl: 333), *Tefsirü'l-Maturidî (Te'vilatu Ehli Sünne)*, Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.,

Merağı, Ahmed b. Mustafa (öl: h: 1371), *et-Tefsiru'l-Merağı*, Şirketü'l-Mektebetü'l-Babi, Mısır 1946.

Mevdudi, Ebu'l A'la, *Tefhim'ül-Kuran,* Çev. Muhammed Han Kayani ve Arkadaşları, İnsan Yay., İstanbul 1991.

Nursi, Said, *Lemalar*, Sözler neşriyat, İstanbul 2005.

- *Mektubat*, Sözler neşriyat, İstanbul 2004.
- *Divan-ı Harb-i Örfî* -, bsz. 1930.

Polater, Kadir, *Kur'an'da Rahmet Kavramı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.)

Razi, Ebu AbdullahMuhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyn Fahrettin, (öl: 606), *Mefatihu'l-Ğayb et-Tefsirü'l-Kebir*, Daru İhyai Turasi'l-Arab, 3. bs. Beyrut h: 1420.

Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Mektebet'ül Asriyye, Beyrut 2010;

----*Tefsiru'l-Vadıh el-Müyesser*, Mektebet'ül Asriyye, Beyrut 2009;

---- *Muhtasar İbn Kesir*, Mektebet'ül Asriyye, Beyrut 2010.

Sefarinî, Şemsuddin Ebu Amr Muhammed b. Ahmed b. Salim el-Hanbeli, *Levamiü'l-Envari'l-Behiyye*, Müessesetü'l-Hafikîn, 2.bs. Dımaşk 1982.

Sena, Cemil, *Hz. Muhammed'in Felsefesi*, Yükselen Matbaası, İstanbul 1971.

Semerrâî, Numan Abdürrezzak, *Dünden Bugüne Tekfîr Olayı,* (Çev: Orhan Aktepe), Vahdet Kitap kulübü, İstanbul 1990.

Semîn, Ahmed b Yûsuf el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz,* Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1996.

Samraî, Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Daru'l-Mektebetü'l-Hilal, tsz.

Serrac, Ebu Abbas Muhammed b. İshak b. İbrahim b. Mihran (öl. h. 313), *Hadisü's-Serrac*, Faruk el-Hadis, bsz. 2004.

--- *Müsned'ü Serrac*, İdaretü'l-Ulumi'l-Eseriyye, Faysal Abad, Pakistan 2002.

Taberi, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan fi Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2000.

TDK, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., (Şükrü Haluk Akalın), Ankara 2011.

Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâf İstilahâti'l-Funûn*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1996.

Öztürk, Resul, Kelami Açıdan Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel ilişkisi, *Ekev Akademi dergisi*, Sayı: 34, 2008.

Uludağ, Süleyman, "*Tevekkül*" mad., DİA, I-XLI, T.D.V. İstanbul 2012.

Zebidî, Muhammed b. Muhammed, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus, Daru'l-Hidaye*, tsz.

Zemahşerî, Muhammed b. Öme Carullah, *el-Keşşaf an Hakâikî Ğavamidi't-Tenzil*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1407.

Zerkânî, Muhammed Abdü'l-Azîm, *Menâhilü'l-İrfân fî U'lûmi'l-Kur'ân*, Matbaatü İsa, Mısır tsz.

Zeynuddin er-Razi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebibekr b. Abdulkadir, *Muhtaru's-Sıhhâh*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Zekariya EFE
Doğum Yeri ve Tarihi	Çat / 27.11.1972
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; Eskişehir Üniversitesi İktisat Fakültesi / Kamu Yönetimi Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	zekeriyaefe@hotmail.com
Tarih	13 / 11 / 2013